

—♦ స్తు తు లు ♦—

- 1 వీరరాఘవస్తుతి
 - 2 జనార్దనస్తుతి
 - 3 శివస్తుతి
 - 4 సరస్వతీస్తుతి
 - 5 ప్రదక్షిణస్తవరాజము
-

—♦ ద ం డ క ము లు ♦—

హనుమద్దండకము

శ్రీ హయగ్రీవదండకము

రామాయణాంతరార్థ ప్రతిపాదక శ్లోకత్రయము
త్రిపురాసురసంహారాంతరార్థప్రతిపాదకము
భారతాంతరార్థవర్ణనము

శ్రీహయగ్రీనాయనమః.

శ్రీ భ గ వ ద్గీ తా .

భాష్యార్క ప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యోపేతా.

భాష్యార్క ప్రకాశప్రారమ్భః.

శ్లో॥ శ్రీమద్ధయగ్రీవః దారివిష్ట మారస్థ సానస్థమనోమిళిస్తః
రామః కివిర్వాప్యప్రియ శేయథార్థ గీతార్థభాష్యార్థవిమర్శనాథే॥

అస్తిఖలు భువి సమస్తాస్థికిజనై రపౌరుషేయతయా స్వతఃప్రమాణతయా
చా భ్యుపగతః పరిమేశ్వరాజ్ఞానాం స్మృత్యాదిమూలప్రమాణం వేదఇతిమహా
చ్చాత్రమ్. అనేసహిశాస్యతే అహరహస్సన్ధ్యాముపాసీత- యావజ్జీవమగ్ని హోత్రం
జహుయాత్ - సవరదారాణ్యచ్చేత్ - నసురాంపిబే దిత్యాదివిధినిషేధసస్సతిః.

అయంచ పూర్వోత్తరభాగద్వయాత్మకః తత్ర కర్మకాణ్డప్రతిపాదకః పూర్వో
భాగః యస్యైవ మీమాంసా జైమినీనాకృతా అథాతోధర్మజ్ఞానేత్యాదినా పూ
ర్వమీమాంసాశాస్త్రమితి వ్యవహీయతే. సాధ్యధర్మప్రతిపాదకశ్చాయ మభ్యుదయ
హేతు శ్చిత్తశుద్ధిజనకతయా జ్ఞానోత్పత్తిహేతుశ్చ. ఏతదుక్తకర్మమార్గపవ కర్మ
యోగేనయోగినామితి గీతాశాస్త్రే కర్మయోగఇతి ప్రతిపాదితః.

అథ జ్ఞానకాణ్డప్రతిపాదక ఉత్తరోభాగః. యస్యైవ మీమాంసా వ్యాసేన
కృతా అథాతోబ్రహ్మజ్ఞానేత్యాదినా ఉత్తరమీమాంసాశాస్త్రమితి వ్యవహీయతే.
సిద్ధబ్రహ్మప్రతిపాదకశ్చాయం మోక్షహేతుస్సాక్షాదితి. ఏతదుక్తజ్ఞానమార్గపవ జ్ఞాన
యోగేనసాంఖ్యానామితి గీతాశాస్త్రే జ్ఞానయోగఇతి ప్రతిపాదితః.

అస్యైవోత్తరభాగస్యో పనిషద ఇతి జన్మజరామరణాదిదుఃఖనిశాతనాద్రుష్ట
ప్రాపకత్వాచ్చ వ్యవహారః. తత్తద్వేదశాఖాంతత్వాచ్చ వేదాంతాఇతి వ్యవహారః.

శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసితశ్రీశాంకరభాష్యసేతాను[ఉపోద్ఘాతః]

అసాం చోపనిషదాం ప్రధానతాత్పర్యం బ్రహ్మజ్ఞైకత్వప్రతిపాదనపవేతికృత్వా అద్వితీయ్యబ్రహ్మే వాసాంవిషయః. స చముఖతపవాభిహితః ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. లక్షణయాచ ప్రత్యపాది. తత్త్వమసి అయమాత్మాబ్రహ్మ అహంబ్రహ్మస్మి ప్రజ్ఞానబ్రహ్మేతి. భాగత్యాగలక్షణయాహి మహావాక్యానా మేతేమామఖిణ్ణం బ్రహ్మేవాదః.

ఏతదుపనిషదర్థ ప్రతిపాదకసంత్యా దేన భగవద్గీతానా ముపనిషత్త్వవ్యవహారః భగవద్గీతానూపనిషత్స్వీతి.

తత్ర ప్రథమపట్క సహాయతేమియశేవేత్యాదిభి స్త్వైపదార్థజీవస్వరూపం శోధతం. మధ్యమపట్క అహంకృత్త్వస్వజగతః ప్రభవః ప్రళయస్త్వభేత్వాదిభి స్త్వద్భావేశ్వరస్వరూపం శోధతం. చరిమపట్క తు తేత్రజ్ఞానచాపిమాంవిద్ధి సర్వతేజోమహాభావశేత్వాదిభి గసిపదార్థోవివృతః.

ఫలం బ్రహ్మవిద్యైవైవనిశీతి బ్రహ్మసాయుజ్యలక్షణం వేదాంతైర్ముఖతపవాభిహితం. గీతాభిశ్చ— మాము చేత్యతుకౌ స్థేయపునర్జన్మనవిద్యతే— మామేవైవ్యసీత్యాదినా.

శాన్తోద్ఘాతం ఉపగత స్థితియు స్వమాహిత శ్చైద్ధావిశ్లోభాత్వాత్మనేయవాత్మానంపశ్యేదితిశ్రుత్వా శిమూదిసమ్మిన్నోఽధికారీదర్శితః. గీతాస్వపి. తానిసర్వాణిసంయమ్యతాంస్థితిక్షిప్యభారతేత్వాదినా—శిశ్చ. అత్రాధికారిణా ఇహముత్ర ఫలభోగవిరాగిణా భవితవ్యమిత్యేత సుపోద్ఘాతగ్రంథసందర్భేణ దర్శితం స కాజ్ఞే విజయం కృష్ణ సచరాజ్యంసుఖానిచేత్వాదినా— ఏనముధికారిణా తద్విజ్ఞానాయ స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్త మిత్వాశి శ్రోత్రీయబ్రహ్మనిష్ఠమితి శ్రుత్వా గురూపసత్తిః కార్యేతి బోధితమ్ అత్రాపి ఉపోద్ఘాతగ్రంథే శిష్యస్తేఽహంశాధి మాంత్యాం ప్రపన్నమితి.

ఏవం శాస్త్రస్య విషయప్రయోజనాధికారిణోనిరూపితాః. సమృద్ధస్థువిషయగ్రంథయోః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావరూపః. ఫలాధికారిణోః ప్రాప్యప్రాప్త్యభావరూపః. ఫలగ్రంథయోః ప్రాప్యప్రాపకభావరూపః. ఉపేయోపాయభావరూపఇత్యర్థః. విషయాధికారిణోఽక్షేయజ్ఞాత్వభావరూపః. గ్రంథాధికారిణో రధ్యేయాధ్యేత్వభావరూపః. విషయప్రయోజనయో ర్జన్యజనకభావరూపః ఇతి.

ఏవముపనిషద్భిస్సహ గీతానాం సమానవిషయాదిమత్త్వా దుపనిషదాం భావ్యం రచితవతా శ్రీ శంకరావతారేణ శ్రీ శంకరాచార్యేణ గీతానామపి భావ్యం విరచితమ్. సచవ్యర్థమిదమితిమన్తవ్యమ్. ఉపనిషదాం గమ్యార్హమృదయ

త్వేన దుర్బోధత్వాత్తదర్శన నిశ్చిత్యసజ్జ్యభగవతా బాధిరాయణేన విష్ణవతా
 కేణ గీతానాముక్తత్వాత్తథైవతదభిప్రాయం రచనీయమేవేతి. శివస్యహృదయంగిష్టు
 ద్విష్ణోశ్చహృదయంగివ ఇతి. శిశ్కురశ్శిశ్కురస్సాత్మో ద్వాన్వీసో నారాయణోహరి
 రితిచ వచనా ద్విష్ణవతారవ్యాసహృదయపరిజ్ఞానం శివానతారి శిశ్కురై కవిషయ
 సువేతికృత్వా గీతాభిప్రాయ శిశ్కు రభిప్రాయదేనజ్ఞేయం సతురామానుజభాష్యాదిభిః.
 తేషాం శ్రీశిశ్కు రభిప్రాయనిర్దేశ క్రిధానోద్దేశిత్యాత్ — మూలానుగుత్యాత్వా ద్వే
 దానువిరుద్ధత్వేనాప్రమాణత్వాచ్చ తద్భాష్యాణామ్.

అత్రచ శిశ్కురభిప్రాయప్రతిపత్తిభూతిభిప్రాయసంధ్యే రామానుజభాష్యమేన ప్ర
 ధానమితి ప్రధాన మల్లనిబర్తనాన్వాయేన రామానుజభాష్యే వేదాన్తదేశికకృత
 తాత్పర్యచన్చికాసహితే శ్రుతియైక్యానిభేద్యమృప్తేనశి శిశ్కురభిప్రాయ నిరసద్య
 మప్రతిభటం నితిసాన్యశిశ్కురద్భి మహాభుధునామృమహిరిపి శ్రీ హయగ్రీవదేన
 కృతీయా శ్రీశిశ్కు రభగవద్గీతాభిప్రాయవ్యాఖ్యానే ప్రాయశ్చి. కన్నామనుష్కురి
 మచిత్త్యవచిత్రశిశ్కురభగవత్కృతీయా. త్మణము శ్రీరామేణహితశి క్కికం బ్ర
 హ్మసామన్యవత్త్వం కాకానుకే.

ఏదచ్చేదః పదార్థోక్తి ద్విగ్రహణావాక్యయోజనా ఆక్షేపస్య సమాధానం
 వ్యాఖ్యానం శిశ్కులతఃగమితి శిశ్కులతఃగ వ్యాఖ్యానమ్. ఇది చమయా మూలగ్రంథ
 స్వాని శ్రీశిశ్కు-రాచార్యైరనికృతవ్యాఖ్యానస్యక్రియశే. ప్రవ్యాఖ్యాతశ్లోకానా చ
 ఏదాన్వయః ప్రదర్శ్యతే.

అత్రచ అశోచ్యాన్త్యాంభ్య కర్షణదూరసంక్షేపశాధ్యాయాత్మకః సర్వభిర్భా
 నిత్యస్తమేవ గీతాశాస్త్రం. తదేనవ్యాకృత మాచార్యైః. అనశిష్టనూపాధాతరూప
 కథామాత్రం సుప్రార్థితేన వ్యాకృతమ్.

సను శిశ్కురమతే గ్రంథారమ్భపనోపపద్యతే. గురుశిష్యాది ద్వైతాభానా
 దిత్యాహవేదాన్తదేశిక స్తత్రకోపపత్తిరితిచేదుచ్యతే. పరిమాన్యదశాయాం ద్వైతా
 భావేఽపి వ్యవహారదిశాయాం తత్ప్రత్యక్షగ్రంథారమ్భానుసంప్రదితి. అస్తిహిద్వైతి
 నామపి సమాధ్యాదా ద్వైతాభావః అన్యత్ర ద్వైతసత్త్వమ్. కమ్మహునా సర్వే
 షామపిప్రాణినాం సుషుప్తాద్వైతాభావ స్పృష్టజాగరియాస్తు ద్వైతసత్త్వజ్ఞేతి
 సర్వజనవిదితమేవ. యత్ర సర్వమాజ్ఞేవాభూ తత్రకేనకంశశ్చేతి శ్రుతేషాసుషుప్త
 ముక్తివిషయత్వం స్వాప్యయసమృత్త్యిరితి సూత్రేణ వ్యాసేనైవ స్థాపితమ్. సచ
 ద్వైతసత్త్వే వ్యవహారః వ్యవహారసత్త్వే ద్వైతమి త్యనోఽన్యత్రయ ఇతి వా

రశ్మిభగవద్గీతాను-భాష్యంకాశివిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యోపేతాను[ఉపాద్ఘాతః]

చ్యమ్. అనాదిత్వాదుభయోర్భీణాంకరనన్. నాప్యజ్జజనాశ్చయోన్యనహరి ఇతి
వాచ్యం. లీలయా జగజ్జన్మాదిషున్యనహరిత ఈశ్వరిన్యాప్యజ్జత్వాః శ్లేః తస్మా
ద్వైతాశ్రియపవన్యనహరిః. న్యనహరాశ్రియమేవ వైత్త. యథా శిశ్వాశ్చ
యోఽర్థః ఆర్థాశ్రియశ్చిబ్దశ్చ. ఉభయమపీద మద్వైతే బ్రహ్మణిమాయయాకిన్సిత
మితిబ్రహ్మణోద్వైతప్రసక్తః.

న సుత స్తుప్రతికూటిశిరస్యేవాయాదోషోవజ్జప్రహరఃప్రచతతి- తథాహి- ఈ
శ్వరిః ప్రశ్నియదశాయాం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టః ప్రసక్తౌదశాయాన్తు స్థూలచిదచి
ద్విశిష్టఇతి విశిష్టాద్వైతీనోనదన్. అతశ్చి సర్వదాపి చిదచిద్విశిష్టపవేశ్వరి ఇతి చిద
చిహ్నో రీశ్వరిసాయజ్యస్యనిత్యసిద్ధత్వాన్నిష్ఠులశ్చేదతావ దనారమ్భణయ విశిష్టా
ద్వైతమతే వేదాన్తశాస్త్రమ్. చిహ్నశివస్యా చిద్విశిష్టేశ్వరిసాయజ్యశ్చాధ్వాశేన
శ్వావర్త్య జనయతీతి పున రిన్ధ్రప్రదశ్చ. ఈశ్వరిస్య చిదచిహ్నోరప్యసేద్ధవిశేషణ
శ్చేదన్యాప్యసేద్ధాన్ సాయనన్యాశ్చేతనా నన్యశ్చేశ్వరిన్యాపదేశోఽప సమతతఇతి
కృష్ణస్యాన్యన్ ప్రత్యుపదేశానుపకల్పశ్చ. అర్జునశ్చిత్ - శాస్త్రమచిత్ - విశిష్టస్త్వి
శ్వరి ఇతిస్థితే అర్జునశాస్త్ర విశిష్ట ఈశ్వరోఽర్జునాయోనిశ్చి శాస్త్ర మితిప్రాప్త
మిదమపార్థాఖిలువాక్య మర్జునానిభిన్నస్త్వేవ తదపి దేశక్రయాన్వయాచిత్యాత్.
సచలక్షణయా విశేషణాశ్చిత్యాగః. అప్యసేద్ధయోర్విశేషణయోన్యాగాయో
గాత్ - త్యాగేనతివిశేషణస్వరూపాసిద్ధేః. అర్జునదేహరూపాచిద్విశిష్టస్య కృష్ణదేహ
రూపాచిద్విశిష్టస్యచేశ్వరిస్త్వేకత్వేన గురుశిష్యభేదాయోగాచ్చ కృష్ణదేహఇవా
ర్జునదేహోఽపీశ్వరిసత్త్వానగ్రీకారే ఈశ్వరిస్య సర్వవ్యాప్తిభజ్జప్రసక్తాత్ - సచార్జున
దేహవిశిష్టచిహ్నే కృష్ణదేహవిశిష్ట ఈశ్వరి ఉపదిశితీతివాచ్యమ్ అర్జునదేహఇవ కృష్ణ
దేహోఽపి చితస్సత్త్వా దస్యధాతద్వేహవచ్చిన్నేశ్వరిస్య చిద్వైశిష్ట్యాభావేన చిదచి
ద్విశిష్టేశ్వరిత్వాభావా దర్జునదేహ తచ్చిద్విశిష్టస్య కృష్ణదేహతచ్చిద్విశిష్టస్య చైక
త్వాత్. స్ఫుటీభవిష్యత్ప్రయమంతి ఉత్తరత్రేతీయోపరిమ్యతే.

శ్రీ

హయగ్రీవానుసమః.

ఓమ్

శ్రీ భ గ వ ద్గీ తా.

ప్రతిమాధ్యాయాంభుః.

మూలమ్॥ ధృతరాష్ట్రాడవాచ॥ శ్లో. ధర్మక్షేత్రేకురుక్షేత్రే సమవేతాయుయుత్సవః
మామ కాపాణ్ణవాశ్చైవ కిమకుర్వతసజ్జయ॥ ౧॥

వ్యా॥ అన్తోధృతరాష్ట్రః స్వస్యస్వభారతయుద్ధవృత్తాంతకథనార్థం వ్యాసేన
నియు క్షేప తద్గీతాశ్చక్లీనాచ సజ్జయేనసాకం ప్రశ్నోత్తరీరికియా వ్యవహృతవా నితి
శ్రిత్యా ఆహభగవాన్వ్యాసః ధృతరాష్ట్రాడవాచేతి॥ ధృతరాష్ట్రాజగద్రూపయేనస
ధృతరాష్ట్రాశ్చిరైశ్చతిభగవత్స్మరణాత్మకమజలంవ్యజ్ఞనావృత్త్యా భగవతా బాదరా
యణేః గ్రాహణాగ్రధితం యద్వా భారతగ్రాహ్యైతత్తదాదా యస్మజ్జలం
శ్రితం తదేవ గీతాశాస్త్రస్యాప నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయేలమితి సప్రధజ్జలం
శ్రితం స సుతిస్తు గీతాశాస్త్రస్యా శోచ్యానిత్యాదిత్యా త్తదాదా భగవా ననా
చేతి మజ్జలం గ్రధితమేవేతి భోద్ధ్యమ్. ఉవాచేతి—పప్రచ్ఛేత్త్యర్థః సజ్జయమితి శేషః.

తదేవాహ ధర్మక్షేత్రైశ్చ॥ హేసజ్జయ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే యుయుత్సవ
సమవేతా మామ కాపాణ్ణవాశ్చైవ కిమకుర్వతేత్యన్వయః. ధర్మో యజ్ఞ యుద్ధాది
శ్రుత్యాదివిహిత స్వగ్రాహహేతుః తస్యక్షేత్రం విహితస్థలం ధర్మక్షేత్రం పుణ్యభూ
మిత్యా దిత్రకృతస్వగ్రాహ్యైషధర్మోబహుళదోభనతీతిద్యోతనార్థ మిదంవిశేషణమ్.
కురుక్షేత్రే కురురాజపాల్యభూమౌ యోధుమిచ్ఛవోయుయుత్సవః యుధ్యతేస్సన్న
నాదుః సస్థితీశేషః సమవేతా సజ్జతా మమేమే మామకాః తనకిమమకావేకవచ
నేతితి మమకాదేశః సుత్పుత్రాః దుర్యోధనాదియః సాక్షోరిపత్యానిపాణ్ణవాః
తస్యాపత్యమిత్యణో ధర్మరాజాదియః చకారాదన్యేసహాయారాజానః ఏవ కారా
చ్ఛతురజ్గపై న్యాని కిమకుర్వత కిమనుస్మిత వస్తః కాయుద్ధాచక్రకుః? యద్వాసన్నిమితి
ప్రశ్నార్థః కర్మఫలస్య విజయాదిరూప స్యాత్మికామిత్యాదాత్మనేషదనిర్దేశః॥ ౧॥

౬ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యాంకప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపతాను.

మూ॥ సజ్జయఉవాచ॥ శ్లో॥ దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకం పూర్ణం దుర్యోధనస్తదా
ఆచార్యముపసజ్గమ్య రాజావచనమ్బ్రవీత్ ॥ ౨॥

వ్యా॥ సజ్జయఉవాచ-ధృతరాష్ట్రముతీతిశేషః. తదేవాహ దృష్ట్వేత్యాదినా-
దృష్ట్వేతి॥ రాజా దుర్యోధనస్త తదా పూర్ణం పూర్ణహాకారేణస్థితం పాణ్డవానీకం
పాణ్డవసేనాం దృష్ట్వా ఆచార్యం ద్రోణ ముపసజ్గమ్య ఉపసృత్య వచనం వక్ష్యమాణ
ప్రకారంవాక్యం జాత్యేకవచనం వచనానీత్యర్థః. అబ్రవీ దువాచ. పాకించతీతివ
న్నిదేశః. సర్వకవిసమ్మతత్వాన్ని పునరుక్తదోషానిహః॥ ౨॥

మూ॥ పశ్యైతంపాణ్డపుత్రాణా మాచార్యమహతీంచనూమ్
పూర్ణాంద్రుపదప్రతేణ తనశిష్యేణధీమతా॥ 3॥

వ్యా॥ పశ్యేతి॥ హే ఆచార్య ధీమతా బుద్ధిశాలినా తనశిష్యేణ ద్రుపదప్రతేణ
ధృష్టద్యుష్మిన్ సేనాపినా పూర్ణాం పూర్ణహాకారేణాహితాం మహతీ మధికాం
ప్రబలాంవా పాణ్డపుత్రాణా సమ్బుద్ధీన్ మేతా సురోచ్చిన్ చిమూ సేనా పశ్య॥ 3

మూ॥ అత్రశూరామహేష్వాసా భీమార్జున సమాయుధ
యుయుధానోవిరాటశ్చ ద్రుపదశ్చమహారిధి॥ ౪॥

వ్యా॥ అత్రేతి॥ అత్ర పాణ్డవసేనాయాం యుధ యుద్ధేవిషయే భీమార్జున సమాః
మహేష్వాసా మహాశిరాసనాః శూరా స్సస్తీతిశేషః. శేషా నామాన్యహా యు
యుధాన ఇత్యాదినా—యుయుధాన నాస్తిత్యేకః మహారిధిభి. ఆత్మాన సారిధిచా
శ్వాత్ రక్షాయుధ్యేతయోనరిసమహారిధసంజ్ఞాస్సస్య తిత్వ క్షిప్తాణః॥ ౪॥

మూ॥ ధృష్టకేతుశ్చేకీతానః కాశిరాజశ్చవీర్యవాన్
పురుజత్కు-నిభోజశ్చై బ్యశ్చైరపుగ్రవః॥ 5॥

వ్యా॥ ధృష్టకేతురితి॥ అత్ర వీర్యవానితి రిరపుగ్రవఇతిచ విశేషణే అనశిష్టాని
విశేష్యాణీతి వివేకః॥ 5॥

మూ॥ యుధామన్యుశ్చవిక్రాంత ఉత్తమహాబుష్పవీర్యవాన్
సౌభద్రోగ్రాపదేయాశ్చ సర్వపవమహారిధా॥ ౬॥

వ్యా॥ యుధామన్యురితి॥ యుధామన్యు రుత్తమహాబుష్పేతి విశేషే తద్విశే
షణేవిక్రాంతోవీర్యవానితి సౌభద్రో-భీమన్యుః తస్యేదమిత్యగ్ గ్రాపద్యాఅత్యా
నిద్రాపదేయాః స్త్రీభ్యోఽగతిధక్ ఏతేసర్వమహారిధాపవ॥ ౬॥

మూ॥ అస్తాకంతువిశిష్టాయే తాన్నిబోధద్విజోత్తమ
నాయ కామమసైన్యస్య సంజ్ఞార్థంతాబ్రవీమి తే॥ 2॥

వ్యా॥ అస్తాకమితి - సేనాయామితి శేషః యేవిశిష్టా ఉత్కృష్టా మహారథత్వేన
గణసీయాఇత్యర్థః మమసైన్యస్యనాయ కాః తాన్ సంజ్ఞార్థంతే తుభ్యంబ్రవీమి హే
ద్విజోత్తమ తాన్ నిబోధ జానీహి॥ 2॥

మూ॥ భవాభీష్మశ్చకర్ణశ్చ కృశ్చసమితిజ్ఞయః
అశ్వశామావికర్ణశ్చ సౌమది త్తిర్భయద్రుః॥ ౩॥

వ్యా॥ భవానితి - ద్రోణాచార్యఇత్యర్థః సమితిః సగ్రామః జయతీతి సమితి
జ్ఞయఇతికృపివిశేషణమ్ సౌమది త్తిర్భయద్రువాః॥ ౩॥

మూ॥ అన్యేచబహవశ్శూరా మదక్లేత్యక్తజీవితాః
నానాశత్రుప్రహరణా స్సర్వేయుద్ధవిశారదాః॥ ౪॥

వ్యా॥ అన్యఇతి॥ మదక్లే మత్కృతేత్యక్తజీవితా విస్మయప్రాణాః ప్రాణానపి
త్యక్తుఃవ్యవసితవ్తః ప్రాణై రప్యస్మదుపకారకరణేబద్ధబుద్ధయఇత్యర్థః సతుమరణ
కాతరా ఇతిభావః అనేనచ దైవా దపజయోదుర్యోధనస్య సూచితః. సతుతత్ర
దుర్యోధనస్యతాత్పర్యమస్తీతికల్పయితు శక్యమ్. అన్యేఽపి శూరా బహవస్సన్తి
సర్వేఽపి నానాశత్రుప్రహరణా నానావిధశస్త్రాదిసాధనవన్తః యుద్ధవిశారదాశ్చ భవ
సీతిశేషః॥ ౪॥

మూ॥ అపర్యాప్తతదస్తాకం బలభీష్మాభిరక్షితమ్
పర్యాప్తగతిదమేతేషాం బలభీమాభిరక్షితమ్॥ ౫॥

వ్యా॥ అపర్యాప్తమితి॥ త తస్తా త్పూర్వోక్తవిధత్వాదిత్యర్థః. భీష్మాభిర
క్షిత మస్తాకం బల మపర్యాప్తమసమగ్రం పరబలవిజయాత్మమమిత్యర్థః. భీష్మస్య
వృద్ధత్వా దితిభావః. ఇదంచ భీష్మసామర్థ్యాపరిజ్ఞానమూలకంవాక్యమ్. భీష్మస్య
ధర్మిష్ఠత్వేన పాణ్డవపక్షపాతిత్వాదితివా భావః. ఇదం దృశ్యమానం భీమాభిరక్షిత
మేతేషాం మౌఢాణానాం బలన్తు పర్యాప్తం భీమస్యతరుణత్వా త్వర్వధార్తరాష్ట్ర
వధదీక్షితత్వా దాబాల్యా త్వసోదరస్య దుర్యోధనస్య భీమేన బహుశో నిర్జితత్వాచ్చ
భయహేతుర్భీమోదుర్యోధనస్యేతిభావః॥ ౫॥

౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యసేతాను.

మూ॥ అయనేషుచ సర్వేషు యథాభాగమవస్థితాః
భీష్మమేవాభిరక్ష్యంత భవంత్యసర్వపహి॥ ౧౧॥

వ్యా॥ అయనేష్వితి॥ హి తస్మా త్సర్వపన సర్వేచభవంతః సర్వేషు అయనేషు
స్థానేషు యథాభాగమవస్థితా స్సంతః భీష్మమేవాభిరక్ష్యంత భీష్మస్య సేనాతిత్వా
త్ స్థిరక్షి తేసర్వసేనారక్షితాస్యా దితిభావః॥ ౧౧॥

మూ॥ తస్యసంజనయత్ హర్షం కురువృద్ధః పితామహః
సింహనాదం వినద్యోచై శృంభదధౌప్రతాపవాత్॥ ౧౨॥

వ్యా॥ తస్యేతి॥ ప్రతాపవాత్ కురువృద్ధః కురుషువృద్ధః పితామహో భీష్మః
తస్య దుర్యోధనస్య హర్షం సంజనయత్ సమ్యగుత్పాదయత్ స ఉచై స్సింహ
నాదం వినద్య కృత్యేత్యర్థః శృంభదధౌ పూరయామాస సర్వోత్కృష్టతమ స్వ
సామర్థ్యప్రదర్శనార్థ మితిభావః॥ ౧౨॥

మూ॥ తతశ్శృంభశ్చిర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః
సహస్రైవాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తుములోభనత్॥ ౧౩॥

వ్యా॥ తత ఇతి॥ శృంభదయో వాద్య విశేషాస్సహస్రైవా భ్యహన్యంత వానితాః
సేనాచారిపురుషైరితిభావః- సః శబ్దః ధ్వనిః తుములో సమ్ములః అభనత్ . ౧౩.

మూ॥ తతశ్చైవైహయైర్యుక్తే మహతిస్యన్తనేస్థితౌ
మాధవః పాణ్డవశ్చైవ దివ్యౌశశ్చా ప్రదధ్మతుః॥ ౧౪॥

వ్యా॥ తత ఇతి॥ శ్వేతైర్హయైర్యుక్తే మహతి స్యన్తనే స్థితౌ మాధవః కృష్ణః
పాణ్డవోఽర్జునశ్చ దివ్యౌశశ్చా ప్రదధ్మతురేవ॥ ౧౪॥

మూ॥ పాశ్చుజన్యహృషీకేశో దేవదత్తంధనంజయః
పాణ్డోందధౌ మహాశఙ్ఖం భీమకర్తావృకోదరః॥ ౧౫॥

వ్యా॥ పాశ్చుజన్యమితి॥ హృషీకేశః కృష్ణః పాశ్చుజన్యశఙ్ఖం దధౌ ధనజాయో
దేవదత్తందధౌ భీమకర్తా శత్రుభయంకరవ్యాపారో వృకస్యోదరమివోదరం యస్య
స వృకోదరో భీమః పాణ్డోం తన్నామకం మహాశఙ్ఖం దధౌ॥ ౧౫॥

మూ॥ అనన్తవిజయంరాజా కున్తిపుత్రో యుధిష్ఠిరః
సకులస్సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ॥ ౧౬॥

(2)

ప్రథమోఽధ్యాయః

వ్యా॥ అనన్తేతి॥ రాజా జనరజ్జుకః కున్తిపుత్ర స్థాఘ్యమాత్మవంశో యుధి
ష్ఠిరః అనన్తవిజయందద్వా నకుల స్సహదేవశ్చ గ్వా క్రమేణ సుఖేషు మణిపుష్ప
కంచ దధృతుః॥ ౧౬॥

మూ॥ కాశ్యశ్చపరమేష్వాస శ్శిఖిణ్డీచమహారథః
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చపరాజితః॥ ౧౭॥

వ్యా॥ కాశ్యశ్చితి॥ పరమేష్వాస మహాశరాసః॥ ౧౭॥

మూ॥ ద్రుపదో ద్రాక్షదేయాశ్చ సర్వశఃపృథివీషే
సౌభద్రశ్చమహాబాహు శ్శృణ్ఖాదధ్మఃపృథక్పృథక్॥ ౧౮॥

వ్యా॥ ద్రుపదశ్చితి॥ హేపృథివీషే కాశ్యాదయ సర్వశః పృథక్ పృథక్
శృణ్ఖాదధ్మః॥ ౧౮॥

మూ॥ సఖేషోధాన్తి రాష్ట్రాణా హృదియావిన్యదారయత్
సభిశ్చపృథివీచై న తుముహ్యన్యనునాదయత్॥ ౧౯॥

వ్యా॥ సశ్చితి॥ తుముహ్యన్యన్యోషో సభిశ్చ పృథివీచా ననాదయత్ ప్రతిధ్వ
నయత్ సక థాన్తి రాష్ట్రాణా హృదియా విన్యదారయ ద్భిభేదై న॥ ౧౯॥

మూ॥ అభివ్యవస్థితాన్తిష్ట్యా థాన్తి రాష్ట్రాణాం సిద్ధ్యజ
ప్రవృత్తేశ్చత్రసమ్నాశే ధనురుద్యమ్యచాణ్డవః॥ ౨౦॥

వ్యా॥ అభేతి॥ అభి కవిధ్యజః హనుమత్కేతుః పాణ్డవః అర్జునః న్యవస్థితాన్
యథాయసమవస్థితాన్ థాన్తి రాష్ట్రాణాం దృష్ట్యా శత్రుసమ్నాశే శత్రుప్రయోగే
ప్రవృత్తేనతి ధను ర్గాణ్డవ ముద్యమ్య ఉద్ధృత్య॥ ౨౦॥

మూ॥ హృషీకేశమితి॥ మిదిమాహమహాపాశైః॥
అజానా ఉవాచ॥ సేనయోరుభ యోర్భిధ్యే రథస్థాపయమేఽచ్యుత॥ ౨౧॥

వ్యా॥ హృషీకేశమితి॥ హే మహీంశే ధృతరాష్ట్ర హృషీకేశప్రుతి తదా
ఇదగవత్సమాణం వాక్యం నచస మాహ-హే అచ్యుత మే రథ ముభయోస్సేనయో
ర్భిధ్యే స్థాపయ॥ ౨౧॥

మూ॥ యావదేతాన్నిరీక్షేఽహం యోద్ధకామానవస్థితాన్
కైర్మయాసహయోద్ధన్య మస్మిన్రణసముద్యమే॥ ౨౨॥

౧౦ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిం శ్రీశాఙ్గ గభాష్యోపేతాను.

వ్యా॥ యావదితి॥ యావదహం యోధు కామాం యోధుం కామో యేషా
న్మాం తుం కామమనసోరపీతిమకారలోపః॥ అనస్థితా నేతాన్నిరీక్షేతానత్ స్థాపయే
త్వర్థః॥ అస్థిరణసముద్యమే యుద్ధివ్యాపారే కైస్సహ మయా యోధవ్యమ్॥ ౨౦॥

నూ॥ యోత్స్యమాన్నానవేక్షేఽహం యవతేత్రసమాగతాః

ధార్తరాష్ట్రస్యదుర్బుధ్దే ర్యుధ్దేప్రియచికిర్షవః॥ ౨౩॥

వ్యా॥ యోత్స్యమానానితి॥ యుద్ధే దుర్బుధ్దేః ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య
ప్రియచికిర్షవః ప్రియంకర్తుమిచ్ఛవస్సస్య॥ యే ఏతే అత్ర సమాగతాః యోత్స్య
మానాన్ యుద్ధగకరిష్యతస్తా సహ మవేక్షేఽశ్యామి॥ ౨౩॥

నూ॥ సంగయఉవాచ॥ ఏనముక్తోహృషీకేశో గుడాకేశేనధారిత

సేనయోరుధయోర్భుధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్॥ ౨౪॥

భీష్మద్రోణప్రముఖత స్సర్వేషామమహీతామ్

ఉవాచసార్థపశ్చైతాన్ సమవేశాన్ కురూనిహి॥ ౨౫॥

వ్యా॥ ఏనమితి॥ భీష్మేతిచ॥ ఏనం గుడాకేశే నాద్వినోక్తోహృషీకేశః పే
భారత ధృతరాష్ట్ర ఉభయో స్సేనయో ర్భుధ్యే భీష్మద్రోణప్రముఖతః భీష్మద్రోణ
యోరగ్రే-అసార్వవిభక్తి కస్తస్యే-సర్వేషామమహీతామ్ రాజ్ఞాచ ప్రముఖతః రథో
త్తమం స్థాపయిత్వా పే సార్థ ఏతాన్ సమవేశాన్ కురూన్ కురునగజాన్
దుర్యోధనాదీన్ పశ్యేత్సువాచ॥ ౨౪॥ ౨౫॥

నూ॥ తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄన్ ధిశితామహాన్

అచార్యాన్ మాతులాన్ భ్రాతౄన్ పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సఖీన్ స్సథాన్॥ ౨౬॥

శ్వశురాన్ సుహృదశ్చైవ సేనయోరుధయోరు

వ్యా॥ తత్రేతి॥ అసార్థః తత్ర యుద్ధభువి ఉభయోః సేనయోరపి స్థితాన్
పితౄన్ పితామహాన్ నాచార్యాన్ మాతులాన్ భ్రాతౄన్ పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సఖీన్
తథా తద్వత్ శ్వశురాన్ సుహృదశ్చైవ అశ్యత్॥ ౨౬॥

నూ॥ తాన్ సమీక్ష్య సకౌన్తేయ స్సర్వాన్ బన్ధూననస్థితాన్॥ ౨౭॥

కృపయాపరయావిప్రో విషీదన్నిదమబ్రవీత్॥

వ్యా॥ తానితి॥ సః కౌన్తేయః కున్తిపుత్రః అనస్థితాన్ తాన్ సర్వాన్ బన్ధూన్
సమీక్ష్య దృష్ట్వా పరయా అధికయా కృపయా ఆవిప్లవః విషీదన్ విషాదంగచ్ఛన్నిదం
వక్ష్యమాణం వచన మబ్రవీత్॥ ౨౭॥

మూ॥ అజ్ఞానశబ్దవాచ॥ దృట్వేషమస్వజనశ్చిష్ట యయుత్స సమున్మితమ్॥ ౨౮॥

సేదన్తి మమగ్రాణి ముఖ చపరిశుష్యతి
వేపకుశ్చిరీకేమే రోమహ్నశ్చయతే॥ ౨౯॥

వ్యా॥ దృట్వేషతి॥ సేదన్తితి॥ హేచ్ఛిష్ట యయుత్సః యోగ్ధమిచ్ఛ సమున్మితం యయుత్సయాసమాగతిమిచ్ఛన్తిః ఇమస్వజనః దృష్ట్వా మమ గ్రాతాణి సేదన్తి అనసాదౌ ప్రాప్నున్తి॥ ముఖ చ పరిశుష్యతి మే శరీరే వేపకుః కమ్పః రోమహ్నో రోమాశ్చుచ్ఛయతే॥ ౨౯॥

మూ॥ గాడ్డేనాగ్ర సతేహన్తాత్ త్వక్తైరపరిదిహ్యతే
చశికోమ్యనస్థాతు భ్రమతీవచమేమన॥ ౩౦॥

వ్యా॥ గాడ్డేనమితి॥ మే హన్తాద్గాడ్డేనాగ్ర సతే భ్రశ్యతి మే త్వక్చ పరిదిహ్యతీవన॥ అహమనస్థాతు చశికో ౧॥ మే మనః భ్రమతీన॥ ౩౦॥

కలుశ్శానిచ శ్యమి వికలశాన్తకేన
చిత్రేయోఽనుశయమి హాన్వాస్వజః మాహ వే॥ ౩౧॥

వ్యా॥ నిమిత్తానితి॥ హేకేన వికరీతాని నిమిత్తాని చ శ్యమి॥ ఆహవే యద్ధే స్వజనః హత్వా త్రేయోనైవానుశయః॥

మూ॥ సకాక్ష విజయశ్చిష్ట సచరాజ్యసూనిచ
కనారాజ్యసగోవిన్ద కభాగ్నీవితేనవా॥ ౩౨॥

వ్యా॥ నేతి॥ హేచ్ఛిష్ట విజయం సకాక్షే నేచ్ఛామి రాజ్యం చ సకాక్షే సూనిచ
చ సకాక్షే హే గోవిన్దః స రాజ్యసకం భోగైకం తివిశేనాపికమ్॥ ౩౨॥

మూ॥ యేషామి కేకాక్షే సానో రాజ్యభోగాస్సూనిచ
తిథిమేవస్థితాయుద్ధే ప్రాణాన్ద్రవ్యక్వాధనానిచ॥ ౩౩॥

వ్యా॥ యేషామితి॥ సః అస్మాభిః యేషామి కే రాజ్యం కాక్ష తం భోగాః కాక్ష తా స్సూనిచకాక్ష తానిశే థిమ ప్రాణాన్ద్రవ్యక్వాధనానిచ త్యక్త్వా యుద్ధేవస్థితాః॥ ౩౩॥

మూ॥ ఆచార్యాఃపితరఃపుత్రాస్తైవచపితామహః
మాతులాఃశ్వశురఃపుత్రాశ్చ్యాలాస్సమిబ్ధస్సౌధా॥ ౩౪॥

౧౨ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్క-ప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపతాను.

వ్యా॥ ఆచార్యాఇతి॥ ఆచార్యాదిశబ్దానాం తేఇతిపూర్వశ్లోకసతచ్ఛబ్దేనా
స్వయః॥ ౩౪॥

మూ॥ ఏతాన్మహాన్తమిచ్ఛామి ఘ్నుతోఽపిమధుసూదన
అపిత్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్నుమహీకృతే॥ ౩౫॥

వ్యా॥ ఏతానితి॥ హే మధుసూదన ఘ్నుతోఽపి మాంమారయతోఽపి ఏ
తా నాచార్యాదీన్ త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోరిపి హన్తుంనేచ్ఛామి కిన్మునర్హహీ
కృతే భూమ్యుర్థమ్॥ ౩౫॥

మూ॥ నిహత్యధార్తరాష్ట్రాన్మః కాప్రీతిస్సాన్వజ్జనార్దన
పాపమేవాశ్రయేదస్తాన్ హత్వైతానాతతాయినః॥ ౩౬॥

వ్యా॥ నిహత్యేతి॥ హే జనార్దన ధార్తరాష్ట్రాన్నిహత్య తద్ధననాదిత్యర్థః నః
కాప్రీతిస్సాన్వ మహాత్మ్యర్థః మధుసూదనజనార్దనేతిసమ్బుద్ధిద్వయేన దుష్టరాక్ష
సజనహననమేనతవాపిసమృతః తత్వాచార్యాదిస్వజనహననమితిసూచ్యతే. ఏతా
నాతతాయినః అగ్నిదో గరిష్యైచైవ శత్రుశాసే ర్ధనాహః తేత్రదారిహతౌచైవ
పడేతే ఆతితాయిన ఇత్యుక్తిలక్షణా హత్వా ఏతద్ధననాదిత్యర్థః అస్మాన్ పాపమే
వా శ్రయేత్ భజేత్. యద్య పాతతాయినమాయాస్తాహన్యాదేవావిచారయన్ని
తి శాస్త్రాదాతతాయినానాధిర్భవన తథాపి ధర్మేఽన్యధిర్భ్రమా దేవ ముక్తమర్జు
నేనేతి భోధ్యమ్॥ ౩౬॥

మూ॥ తస్మాన్నార్థావయంహన్తుం ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాన్ధవాన్
స్వజనంహికథంహత్వా సుఖనస్సాన్వమమాధవ॥ ౩౭॥

వ్యా॥ తస్మాదితి॥ తస్మా త్సబాన్ధవాన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ హన్తుం వయం నా
ర్థాః హేమాధవ స్వజనం హత్వా కథం వా సుఖనస్సాన్వమ భవేమ॥ ౩౭॥

మూ॥ యద్యపేతేనపశ్యన్తి లోభోపహతచేతసః
కులక్షయకృతందోషం మిత్రద్రోహేచపాతకమ్॥ ౩౮॥

వ్యా॥ యద్యపి॥ యద్యపి విచార్యమాణే లోభోపహతచేతస ఏతే కులక్షయ
కృతందోషం మిత్రద్రోహే పాతకంచ నపశ్యన్తి॥ ౩౮॥

మూ॥ కథంసజ్జేయమస్తాభిః పాపాదస్తాన్నివర్తితుమ్
కులక్షయకృతందోషం ప్రపశ్యద్భిర్జనార్దన॥ ౩౯॥

వ్యా॥ కథమితి- తథాపీతిశేషః. హేజనార్దన కులక్షయకృతం దోషం ప్రశ్న
శ్యద్భిః అస్మాభి రస్మాత్పాపాన్ని వర్జితుం కథంవక్ష్యేయమ్॥ ౩౯॥

మూ॥ కులక్షయేప్రణశ్యంతే కులధర్మాస్సనాతనాః

ధర్మేనప్తేకులంకృత్సా మధర్మోఽభిభవత్యుత॥ ౪౦॥

వ్యా॥ కులక్షయఇతి॥ కులక్షయేసతి సనాతనాః కులధర్మాః ప్రణశ్యంతి ధర్మ
నప్తేసతి కృత్సా కుల మధర్మోఽభిభవత్యుత తిరస్కారోజ్యేవ॥ ౪౦॥

మూ॥ అధర్మాభిభవాత్కృష్ట ప్రదుష్యన్తి కులస్త్రియః

స్త్రీషుదుష్టాసువాష్టేయ జాయతేవర సజ్జరః॥ ౪౧॥

వ్యా॥ అధర్మోతి॥ హేకృష్ట అధర్మాభిభవాద్ధేహోః కులస్త్రియః ప్రదుష్యన్తి
ప్రకర్షేణ దుష్టాసువాష్టేయ హేవాష్టేయ వృష్టినాశప్రసూత స్త్రీషు దుష్టాసు సతీషు
వర సజ్జరోజాయతే॥ ౪౧॥

మూ॥ సజ్జ రోఽపికాంతైవ కులఘ్నా నాంకులస్యచ

పతన్తి పితరోహ్యేష్యా లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః॥ ౪౨॥

వ్యా॥ సజ్జరీఇతి॥ సజ్జరః కులఘ్నా నాం వంశినాశ కానాం కులస్యచ నర
కాంతైవ భవతి హి యతః ఏషాంపతరః లుప్తపిణ్డోదకక్రియాస్సన్త్యజేతన్తి॥ ౪౨॥

మూ॥ దోష్టైః కులఘ్నా నాం వర్ణ సజ్జరకారకైః

ఉత్సాద్యంతేజాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః॥ ౪౩॥

వ్యా॥ దోష్టైరితి॥ కులఘ్నా నాం వర్ణ సజ్జరకారకై రేతై ర్దోష్టైః శాశ్వతా
జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ ఉత్సాద్యంతే నాశ్యంతే॥ ౪౩॥

మూ॥ ఉత్పన్న కులధర్మాణాం మనుష్యాణాంజనార్దన

నర కేనియతంవాసో భవతీత్యనుశుశ్రుమ॥ ౪౪॥

వ్యా॥ ఉత్పన్నేతి॥ హేజనార్దన ఉత్పన్న కులధర్మాణాం మనుష్యాణాం నరకే
వాసో నియతం నిశ్చయేన భవతీ త్యనుశుశ్రుమ వృద్ధేభ్యశ్శ్రుతవస్తవ॥ ౪౪॥

మూ॥ అహంబలతమహత్వాహం కిర్తువ్యవసితావయమ్

యద్రాజ్యసుఖలోభేన హన్తుంస్వజనముద్యతాః॥ ౪౫॥

౧౪ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపతాను.

వ్యా॥ అహూఇతి॥ అహూబతేతిభేదాతిశయే-నయం మహత్వాపం కర్తుం
వ్యవసితా నిశ్చితవస్థః య ద్యస్మాద్రాజ్యసుఖలోభేన స్వజనం హన్తు ముద్యతా
ఉద్యుక్తాః॥ ౪౩॥

మూ॥ యదిమామప్రతీకార మశస్త్రుశస్త్రపాణయః
ధార్తరాష్ట్రారణేహన్యు సస్తేషేమతరంభవేత్ ॥ ౪౬॥

వ్యా॥ యదితి॥ అశస్త్ర మప్రతీకారం ప్రతిక్రియాశూన్యం మాం శస్త్రపాణ
యో ధార్తరాష్ట్రః రణే హన్యు ర్యది తద్దననం మే షేమతరంభవేత్ ॥ ౪౬॥

మూ॥ సంజయఉవాచ॥ ఏవముక్త్యాజ్ఞానస్సంస్థై ర్భోపస్థఉపావిశేత్
విస్మజ్యసశరంచాపం శోకసంవిగ్నమానసః॥ ౪౭॥

వ్యా॥ ఏవమితి॥ అర్జున స్సూభ్యే యద్ధే ఏవ ముక్త్యా సశరం చాపం విస్మజ్య
శోకసంవిగ్నమానస శోకవ్యాకులచిత్తస్సై ర్భోపస్థై రధమధ్యే ఉపావిశేత్
తస్మా॥ ౪౭॥

ఇతి శ్రీభగవద్గీతానుపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే అర్జున విషాదయోగో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

వ్యా॥ ఇతి శబ్దస్సమాప్తో. శ్రీయక్తోభగవాన్ శ్రీభగవాన్ యద్యపి భగవాన్
పాతినీశ్రీస్తథాపి తస్యాః పునరుక్తి శ్చియఃప్రాధాన్యద్వ్యతినాయ శ్రీభగవతా గీతా
ఉక్తా శ్రీభగవద్గీతాః-శ్రీయక్తోభగవద్గీతాఇతివా-తా సూపనిషత్స్వితి సింహా-మాణ
వకఇతివగ్గాణప్రయోగః సాసారశిథిలీకరణాదిగుణసాదృశ్యా ద్గీతానాముపనిషత్త్వి
మాపచారికమ్. యద్వా- ఉపనిషచ్ఛబ్దో బ్రహ్మజ్ఞైక్యవిద్యాపరా. తద్వోగాద్యభోష
నిషదాముపనిషత్త్వవ్యవహార ఏవంగీతానామపీతి. అత్రచషేషే ఉపనిషచ్ఛబ్దో
యోగరూఢ్యావేదాన్తపరః యోగేనతు గీతాపర ఇతిబోధ్యమ్. ఏతావతా అప్ర
పనిషత్స్విత్యస్య ఉపనిషద్విద్యాప్రతిపాది కాస్వితి నిష్కలప్రార్థ సిద్ధః. అథవా ఉపని
షత్స్విత్యస్య లక్షణయా ఉపనిషదపరపర్యాయవేదాన్తార్థప్రతిపాది కా స్విత్యభో వా
చ్యః ఉపనిషత్త్వమేవస్ఫుటయితు మాహ బ్రహ్మవిద్యాయామితి- బ్రహ్మజ్ఞానప్రదా
స్విత్యభిః యోగశాస్త్రైతి-కర్మజ్ఞానయోగద్వయం యస్మా దిదం శాస్త్రీ తస్మా
దుచ్యతేయోగశాస్త్రమితి శ్రీకృష్ణార్జునయో సంవాద ఉక్తిప్రత్యుక్తిరూపా య
స్మై తస్మై వష్టితత్పురుషోవా- అర్జునవిషాదయోగః అర్జునవిషాదసగ్గతిః యోగ
స్ఫుష్టహనోపాయధ్యానసగ్గతియై స్వితి కోశాత్. అస్మిన్నధ్యాయేర్జునవిషా

దస్య సజ్జతత్వా దస్యేదన్నాః

యోగశాస్త్రమితి వ్యవహార

యోగశాస్త్రస్యః పాతిత్వమితి యోగము. అననచ వివాదయాగాధ్యాయేన సంసారేదృష్టదోషస్య జాతవిషాదస్య యోగశాస్త్రప్రవృత్తిస్సాన్యదితివిషయేషుదోషదృష్టిస్తావత్కార్యా ముముక్షుణేతి శాస్యతే. అతఏవా స్యాప్యధ్యాయస్య యోగశాస్త్రత్వమ్.

ఇతి శ్రీ బెల్లంకొండోపనామక రామకవికృతే శ్రీభగవద్గీతాభాష్యార్కప్రకాశే ప్రథమోఽధ్యాయః.

—:~:—

ద్వితీయాధ్యాయప్రారम्భః.

మూ॥ సజయఉవాచ॥ శ్లో॥ తంతథాకృపయావిష్ట మశ్రుపూర్ణా కులేక్షణమ్
విషీదంత మిదావాక్య మువాచ మధుసూదనః॥ ౧॥

వ్యా॥ తమితి॥ తథా పూర్వోక్తగీత్యా కృపయా ఆవిష్టం వ్యాప్త మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణ మశ్రుభిః పూర్ణే ఆకులేచ ఈక్షణే యస్య తం విషీదంతం విషాదంప్రాప్నువానం త మద్భునప్రతి మధుసూదన ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మువాచ॥ ౧॥

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ కుతస్త్వా కశ్మలమిదం విషమే సముపస్థితమ్
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మక్తికరమర్జున॥ ౨॥

వ్యా॥ కుతఇతి॥ హేలర్జున విషమే అయోగ్యసమయే అనార్యజుష్టమార్జ్యై రసేవిత మస్వర్గ్యం స్వర్గప్రాప్తివిరోధి అక్తికర మిదం కశ్మలం వ్యాకులత్వం కుతః కస్మా ధ్దోస్తాత్వాం సముస్థితం ప్రాప్తమ్॥ ౨॥

మూ॥ క్షేబ్యంమాస్మగమఃపార్థ నై త త్త్వయ్యుపపద్యతే
క్షుద్రంహృదయదౌర్బల్యం త్యక్తోత్తిష్టపరంతప॥ ౩॥

వ్యా॥ క్షేబ్యమితి॥ హేపార్థ తత్తాదృగ్విరమాత్మత్వేనప్రసిద్ధాయాః పృథాయాః పుత్ర క్షేబ్యం పౌరుషరాహిత్యం మాగమః స్మ మాగచ్ఛ మాజ్యోగాల్లుజి అడా

౧౬ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

గమప్రతిపేధః- త్వయి ఖాణ్డనదహనాదినాప్రఖ్యాతపౌరుషేత్వయి ఏతత్త్రై-బ్యం
నైవోపపద్యతే నయుజ్యతేషవ. హేపరస్తప శత్రుసంతాపక త్సుద్రం నీచం హృదయ
దౌర్బల్యం త్యక్త్వా ఉత్తిష్ఠ యుద్ధాయ సన్నద్ధోభవేత్సర్వః॥ ౩॥

మూ॥ అర్జునఉవాచ॥ కథంభీష్మమహంసంఖ్యే ద్రోణంచమధునూదన
ఇషుభిఃప్రతియోత్సామి పూజార్హావరినూదన॥ ౪॥

వ్యా॥ కథమితి॥ హేమధునూదన మధునామక రాక్షసహస్తః. నతు దేవవ
త్పూజ్యచార్యాదిహస్తాత్వ మపీతి నూచయితుమిదంసంబోధనమ్. హే అరినూదన
శత్రుమారక నతు స్వజనమారక ఇతిభావః అహం పూజార్హా భీష్మం ద్రోణంచేతి
ద్వావితిశేషః- సంఖ్యే యుద్ధే ఇషుభిర్బాణైః కథం ప్రతియోత్సామి కేనవాక్రకా
రేణ ప్రహరిష్యామి॥ ౪॥

మూ॥ గురూసహత్వాహి మహానుభావాన్ శ్రేయోభోక్తుం భైక్షిమపీహలోకే
హత్వాఽర్థకామాం స్తుగురూనిహైవ భుంజీయభోగాన్ రుధిరప్రదిగ్ధాన్॥ ౫॥

వ్యా॥ గురూనితి॥ మహానుభావా స్తురూ సహత్వా ఇహ లోకే భైక్షం భిక్షా
ణాం సమూహాభై త్తమ్. భిక్షాదిభ్యోఽణ్- ఇత్యణ్. భిక్షాన్న మపిభోక్తుం శ్రే
యః యుక్తమ్. హిః ప్రశ్నార్థే ఽవ్యయ మవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ శ్రేయఃకిమి
త్యర్థః. తుశ్చబ్దః సైరద్యోతనాయ- యద్వేత్సర్వః- అర్థకామాన్ ధనాభిలాషిణః
విషయాభిలాషిణ ఇతివా గురూహత్వా ఇహ లోకే రుధిరప్రదిగ్ధాన్ శోణితవ్యా
స్తా న్యోగాన్ భుజ్యే యానుభవేయం కిమితిశేషః మమ గుర్వహసనాద్భిక్షాటనం
యుక్తంవా గురుహసనా రుధిరసంపృక్తాన్న యుక్తంవే త్యర్థః॥ ౫॥

మూ॥ నచైతద్విద్యుఃకతరన్నోగరీయో యద్వాజయేమ యదివానోజయేయుః
యానేపహత్వానజీవీషామ స్తేఽవస్థితాః ప్రముఖేధార్తరాష్ట్రాః॥ ౬॥

వ్యా॥ నచేతి॥ నః అస్మాకం కతరీ దుక్తమతద్వయేకింవామతం గరీయః శ్రే
ష్ఠతర మేతద్వయం నైవ విద్యుఃజానీమః జయోఽప్యస్మాకం ననియత ఇత్యాహ య
ద్వేతి॥ యద్వా పక్షే జయేమ వయం శత్రూనితిశేషః- యదివా యద్వా పక్షో
స్తరే నః అస్మాకశత్రవో జయేయుః. జయో భవతు వా మా వా యుద్ధ మేవ
తావ ద్దుష్కర మి త్యాహ యానితి॥ వయం యాన్హత్వా న జీవీషామః జీవీతుం
నేచ్ఛామః త ఏవ ధార్తరాష్ట్రాః ప్రముఖే అగ్రేలవస్థితాః॥ ౬॥

మూ॥ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామిత్యాం ధర్మసంమూఢచేతాః
యచ్ఛేయస్సాస్యన్నిశ్చితంబ్రూహితస్యే శిష్యస్తేహంశాధిమాంత్యాంప్రపన్నః

న్యా॥ కార్పణ్యేతి॥ అహం కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః కార్పణ్యం కృపః
త్వం దైస్యమితియావత్ తదేవదోషః తేనోపహతః స్వభావః యస్య స తథోక్త
అతఏవ ధర్మసంమూఢచేతాః ధర్మాధర్మనిర్ణయాసమర్థః స త్యాం పృచ్ఛామి. కి
పృచ్ఛసీ త్యతఆహ-యదితి॥ మే యత్ శ్రేయస్సాస్యిచ్ఛేయస్కరంస్యాద్య క్తంసా
దితివా నిశ్చితం త స్మే బ్రూహి. గురూనహ త్వేతిశ్లోకోక్తపక్షద్వయే యః పక్షోఽ
స్యాకం యుక్తశ్చేయస్కరశ్చ తం నిశ్చిత్య వదే త్యర్థః. సహి మమ త్వత్తోఽన్య
కోఽపి ధర్మనిర్ణాయకోఽస్తీతిభావః. అహం తే శిష్యః. త్యాం ప్రపన్నం శరణంగత
మాం శాధి శిష్యయ. అనేన గురూన స త్ప్రకార శ్శిష్యతః॥ ౭॥

మూ॥ సహిషణ్యశ్యామి మమాపనుద్యా ద్యచ్ఛోకముచ్ఛోషణ మింద్రియాణామ్
అవాప్యభూమావసంతన్నమృద్ధం రాజ్యంసురాణా మపిచాధిపత్యమ్॥ ౮॥

న్యా॥ సహితి॥ యది తవ యుద్ధకరణమేవ శ్రేయ ఇతి మతం తద్వి శోకసం
విగ్ననూనసస్య మమ యుద్ధకరణం నసమ్భవతి తస్మా త్తావత్త్వం మమ శోకనాశో
పాయం బ్రూహీతి ప్రార్థయతే సహితి॥ మమేంద్రియాణా ముచ్ఛోషణం శోకం య
దపనుద్యా త్త నైవ ప్రపశ్యామి. నను జయే లభ్యే సతి రాజ్యేన శోకం నశ్యే ది
త్యత ఆహ భూమావితి॥ భూమా వసంతన్నం నిష్కణ్డక మృద్ధం సమృద్ధిమ ద్రాజ్య మ
వాప్య సురాణామాధిపత్యం దేవేంద్రపద మ వ్యవాప్య నాహమిమం శోకం తలేయ
మితి వాక్యశేషః. తస్మాన్న రాజ్యప్రాప్త్యాశా మమ శోకనాశ కారిణీ భవేదేవేతి
భావః॥ ౮॥

మూ॥ సంజయఉవాచ॥ ఏవముక్త్వాహృషీకేశం గుడాకేశఃపరంతపః
నయోతస్యఇతిగోవింద ముక్త్వాతూష్ణీం బభూవహ॥ ౯॥

వా॥ ఏవమితి॥ పరస్తపో గుడాకేశః ఏవం హృషీకేశంప్ర త్యుక్త్వా తతః అహం
స యోత్యే యుద్ధం వై వ కరిష్యే ఇతి చ గోవిందప్రప్త్యుక్త్వా తూష్ణీం బభూవ
జోష మాప. హేతివిస్మయే. ఏతేన అహింసాపరమోధర్మ ఇతిశస్త్రా దాచార్యాది
ద్విజోత్తమమారణస్యబ్రహ్మహత్యాహేతుత్వాచ్చ క్షణికరాజ్యసుఖపేక్షయా యు
ద్ధకరణం మమ నుతరా మధర్మవేతి పరివాజకబ్రాహ్మణవ ద్భిక్షాటన మేవ ధర్మ
ఇతిచ పార్థస్యాశయః స్ఫుటంగమ్యతే॥ ౯॥

౧౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

మూ॥ తమువాచహృషీకేశః ప్రహసన్నివభారత

సేనయోరుభయోర్మధ్యే విషీదంత మిదంవచః॥ ౧౦॥ ...

వ్యా॥ తమితి॥ హేభారత ధృతరాష్ట్ర ఉభయో స్సేనయో ర్మధ్యే విషీదంత ఇ
మద్భవప్రప్తి హృషీకేశః ప్రహసన్ని వాద్భవస్యోన్మాదప్రలాః తుల్యవచనశ్రవణా
త్కృష్ణస్యహాస ఇతిభావః ఇది మశోచ్యానిత్యారభ్య మాశుచఇత్యన్తః గీతా
శాస్త్రరూపః నచ ఉవాచ॥ ౧౦॥

ఇత్యపాన్తాః .

శ్రీహయగ్రీవానమః.

అథ శ్రీశంకరభగవత్పుజ్యపాదవిరచిత భాష్య ప్రారభ్యతే
సవ్యాఖ్యానమ్.

ద్వితీయోఽధ్యాయః.

వ్యా॥ శ్లో॥ సత్త్వా లక్ష్మీహయగ్రీవో నానుదేవప్రభాసుతౌ
వ్యాసార్యశబ్దరాచార్యా భాష్యార్థ వివృణో మ్యహమ్॥

అశోచ్యానితి ప్రథమో గీతాశాస్త్రశ్లోకః. శ్రీ శాబ్దరభాష్యావతారికాగ్ర
థారమ్భగత శ్చయం మజ్జశ్లోకః.

భాష్యమ్॥ శ్లో॥ నారాయణః సరోఽవ్యక్తా దణ్ణ మవ్యక్తసమ్భవమ్
అణ్ణ స్యాస్త స్త్విమే లోకా స్సప్తద్వీపా చ మేదిన్॥

వ్యాఖ్యానమ్॥ అస్మాయమన్యః. అస్మి స్వేదాచశాస్త్రే దృద్ధిశ్యమితి
ద్వావేన ఏదాన్తా. తౌ చాచాచ్యైః సప్తప్రేషాదితే. శ్లో॥ దృగ్భూద్భూత్యం
మాయేతి దృద్ధిశ్యవివేకే. ఇమా చ సరస్పరవిలక్షణా- లోకేఽపి ఘటతద్భూతౌ
శ్చేదదర్శనాత్. ఇది మేవాఽహ-నారాయణః సరోఽవ్యక్తాదితి॥ అవ్యాకృత-
ప్రకృతి-తక్తి-మాయాదినామకేశ్వరోసాధ రవ్యక్తిపదార్థః. తస్మాత్పురో విలక్షణః
నారాయణః స రీయతే స శీయత ఇతి సరిః పరమాత్మా తస్యేదగ్గరం జగత్త-
దేతి జానా తితి నారాయణ దృగ్రూపః ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా. ప్రతీచస్సాక్షీ
త్వస్య ద్వైతిభి రవ్యభ్యుపగతశ్చా న్నానోఽహోఽస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్టృనరస్య
ప్రత్యేవ నిషిద్ధత్వా చ్చ స ప్రత్యక్షరియో ఛేదః॥

సను యసి దృద్ధృత్యే ద్వావేన ఏదాన్తా దృశ్య ఇచ్చవ్యక్తం తర్హి వ్యక్త
స్యాస్య జగతః కుత్రాస్త స్థానోఽత ఆహ- అణ్ణ మవ్యక్తసమ్భవమితి॥ అవ్యక్తా
త్సమ్భవో యస్య త దవ్యక్తసమ్భవం బ్రహ్మాణ్యస్య వ్యక్తసమ్భవత్వా స్మృత్సంభవ
స్య ఘటస్య మృదాత్మత్వ మినా వ్యక్తాత్మత్వ మేవే త్యవ్యక్తే ఏన బ్రహ్మాణ్య స్య
స్త స్థానః

స స్వేవ సాంఖ్యవ త్తనా వ్యచేతనకారణనాదః ప్రాప్త ఇతి చే నైవమ్
ఈశ్వరాద్విష్టాదిసహకృతావ్యక్తస్య అవ్యక్తావచ్ఛిన్న స్వేశ్వరస్య వా జగత్కార-
త్వవాదాత్. అదేదగ్ బోధ్యమ్. దృశ్య మిద మవ్యక్తం సదృగ్భూత్వతస్త్రంకిస్తు
దృశ్యధ్యస్తమేవ అనధ్యస్తత్వేతు దృశ్య స్యాస్య నిత్యత్వప్రసక్తాత్- తస్మిం

శ్చ దృశ్యే దృశోఽప్యస్త్యధ్యాసఃకోఽప్యనిర్వచనీయః. ఏవం దృగ్దృశ్యయో రిత
 కేతరాధ్యాసవశా దృశ్యస్య చేతనత్వం దృశః ప్రపజ్ఞాకారణత్వజ్ఞా ప్రాప్తమ్.
 యథా లోకోఽపి జీవదేహయా స్తాదాత్మ్యాధ్యాసా ద్దేహస్య చేతనత్వం జీవస్య మ
 నుష్యత్వాఽదికం చ ప్రాప్తం తద్వత్. అతఏవ యతో వా ఇమాని భూతాని జా
 యంత ఇత్యాదిశ్రుతి ర్బ్రహ్మణో జగద్దేతుత్వ మవదత్ - మాయాఽవచ్ఛిన్నస్య బ్ర
 హ్మణోజగద్దేతుత్వాత్. ఏవమపి నబ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతిత్వం తస్య నిర్విశేషచిన్మా
 త్ర సోపాదానత్వాభానా త్కిన్తు తదుపాధే ర్మాయాయా ఏవ-మాయామయత్వా
 దనృతజడదుఃఖాత్మకస్య జగతః. అతఏవ కేచి జ్ఞానా కాగిరిణతమాయాఽధిష్ఠాన
 త్యా ద్బ్రహ్మ జగత్కారణ మిత్యాహుః. తస్మా దీశ్వరకారణత్వే బ్రహ్మ కారణత్వే
 వా మాయాశక్తేవ జగత్ప్రకృతిత్వ మితి యుక్త ముక్త మ్మమవ్యక్తసమ్మన
 మితి. ఏణే నాత్రావ్యక్తశబ్ద స్తేష్యరాధిష్ఠితా ప్రకృతి రథగతి సిద్ధ మి త్యనవద్యమ్.

న స్వస్తు బ్రహ్మణ్ణా స్యావ్యక్తసమ్మనా దివ్యకౌత్లత్వం కృత్ ముచ్యే గ్లోకా
 నా మత ఆహ-అణ్ణా స్యాన్త రితి॥ ఇమే లోకా స్సప్తద్వీపా మేదినీ చా ణ్ణా స్యా
 న్త ర్వస స్తీతి శేషః అణ్ణాస్తేపాతిత్వా ల్లోకానాం భువ శ్చాన్తకౌత్లత్వ మే వేతి
 కృత్వా అణ్ణాన దేహమపి సిద్ధ మవ్యక్తకౌత్లత్వ మితి భాన-ఏణేనా కాశాదిక మ
 మూర్తం పృథివ్యాది మూర్తం తత్కారణ మవ్యక్తం చేతి ప్రీతిభిః దృశ్య మితి
 సిద్ధమ్.

అతేదం బోధ్యమ్-ఏక ఏవ నారాయణః పరమాత్మా సచ్చిదానందరూః
 స్సర్వదృశ్యవిలక్షణ శ్శుద్ధోఽద్వితీయశ్చ- స చావ్యక్తోఽహితి ఈశ్వర ఇ త్యుచ్య
 తే బ్రహ్మణోపాధిక స్తు హిరణ్యగర్భ ఇతి. లోకోపాధిక స్తు విరా డితి. తత్ర అవ్య
 క్తస్యానాదిత్వా దీశ్వరస్య నాస్త్యాపాధిక మపి జన్మే త్యజప వేశ్వరః. ఇతరయో
 రుపాధ్యధీనజన్మవత్త్వా న్నాజత్వం నా పీశ్వరత్వం కిన్తుజాతో జీవా వేవ తే. ఇ
 యో శ్చ హిరణ్యగర్భః ప్రథమజః- విరాబురుష స్తు అనన్తరజ ఇతి వివేకః. అయ
 మేవ జీవేశ్వరవిభాగ శ్శ్శుత్వాఽవ్యక్తః. కార్యోపాధి రయం జీవః కారణోపాధి
 రీశ్వర ఇతి- కార్యకారణభూతజీవేశ్వరోపాధి ద్వయవిసర్గుక్తం చిద్రూపం బ్రహ్మే
 తి శ్లోకస్య పరమాధ్యః. ఏతేన బ్రహ్మతిరిక్తం సర్వ మపి మాయామయత్వా స్మృ
 తేవ మాయాయా స్సదసదనిర్వాచ్యత్వేన ప్రబోధబాధ్యత్వేన చ మృషాత్వా దేక
 మే వాద్వితీయం బ్రహ్మమాయామయత్వా త్సత్య మి త్యదైవ్యతం సిద్ధమ్ ఏత దేవ హి
 గీతాశాస్త్రే ప్రధానప్రతిపాద్యమ్.

భా॥ సచభగవాన్ వాసుదేవ స్సృష్టేదం జగత్తస్య చ స్థితిం చిక్షిః
మరీచ్యాదీ నగ్రే సృష్ట్యా ప్రజాపతే ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం గ్రాహయామాస వే
దోక్తం తతోఽన్యం శ్చ సచకననందనాదీ నుత్పాద్య నివృత్తిలక్షణం ధర్మం జ్ఞాన
వైరాగ్యస్వరూపం గ్రాహయామాస. స ద్వివిధో హి వేదోక్తోధర్మః ప్రవృత్తిల
క్షణో నివృత్తిలక్షణశ్చ-జగతః స్థితి కారణం-ప్రాచీనా నుభ్యుదయనిశ్చేయసహేతు
ర్య స్స ధర్మో బ్రాహ్మణాఽవై ర్వర్ణిభి రాశ్రమిభి రనుష్ఠీయమానః. స్థితేణ కాలే
నా నుష్ఠాత్మాణాం కామోద్భవా ద్ధీయమాసవిజ్ఞానసహేతుకేన అధర్మేణ అభిభూయ
మానేధర్మే ప్రవర్ధమానే చాధర్మే జగతః స్థితిం పరిపాలయిషు స్స ఆదికర్తా నా
రాయణాఖ్యో విష్ణు ర్భామస్య బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణ త్వస్య చాభిరక్షణార్థం దేవ
క్యం వసుదేవా దగ్రేన కిల సుబభూవ- బ్రాహ్మణత్వస్య హి రక్షణే రక్షిత స్సాస్య
ద్వైదికోధర్మః- తదధీనత్వా ద్వైర్వాశ్రమధర్మభేదానాం-స చ భగవాన్ జ్ఞానైశ్వర్య
శక్తిబలవీర్యతేజోభి స్సదా సంగన్న స్త్రిగుణాత్మికాః వైష్ణవీ స్వాం మాయా
ప్రకృతిం నశీకృత్య అజోఽ అన్యయో భూతానామిహ్వగో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్య
భావోఽపి స- స్వమాయయా దేహవాసిన జాత ఇవ చ లోకానుగ్రహం కుర్వన్
లక్ష్మతే- స్వప్రయోజనాభావేపి భూతానుజఘృతయా వైదికం ధర్మద్వయ మజ్ఞనా
య శోకమోహమహూదధా నిమగ్నా యోషదిదేశ గుణాభిక్తై ర్మోక్షోఽనుష్ఠీ
యమాన శ్చ ధర్మః ప్రచయం గమిష్య తీతి- త ధర్మద్వయం భగవతా యథోపది
ష్టు భగవాన్ వేదన్యాస స్సర్వజ్ఞో గీతాశ్రయో సప్తభిః శ్లోకేశ్చై రుపనిబబాధ- త
నిదం గీతాశాస్త్రం సమ స్మ వేదార్థసారసంగ్రహభూతం దుష్టిజ్ఞేయాం తదధివి
ష్కరణాయానేక్తై ర్వివృతాదీదార్థ నాస్యినా క్యార్థన్యాయ మ ప్యత్యత విరుద్ధా
నేకార్థత్వేన తాకిక్తై ర్మహ్యమాణ ములభ్యా హం వివేకహోఽనిధారణార్థం స
క్షేపణో వివరణం కరిష్యామి.

వా॥ ఏనా త్తిత్త్విం ప్రతిపాద్య ప్రకృతిం ఎక్కుం త స్తేవ మాయావై భవ మా
హ సచేతి-భగవానితి॥ శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశస శ్చైవః జ్ఞానవై
రాగ్యయో వైష్ణవ షణ్ణాంవర్గో భగో మత ఇతి. శ్లో॥ ఉత్పత్తిం చ వినాశం చ భూతా
నా మాగతిం గతిమ్ । వేత్తి విద్యా మవిద్యా శ్చ స వాచ్యో భగవా నితి నోక్తి
లక్షణః. భగోఽస్యా స్థితి భగవాన్- తదస్యా స్థితిమతుమ్- వాసుదేవః- వస్తన్తి
జగత్స్యస్మిన్నితి వసతిజగతీతి వా వాసుః- దీన్యతి భూతపాలనాదినా క్రీడతి స్వయ
మ్భాసత ఇతి వా దేవః- వాసు శ్చ సా దేవో వాసుదేవః నారాయణ స్వాపి స్వా
పాధిభూతమాయయా భగవత్త్వం వాసుదేవత్వ ఇచ్ఛేతిభావః. సృష్టేతి-సజ్జ-త్వేనే
తిశేషః. అనేన ప్రధానపరమాణ్వాదిజగత్కారణనాదా నిరస్తాః-ప్రధానాదీనా

మచేతనత్వేన సజ్జల్పసమ్భవాత్. తదైక్షతేతిశ్రుతౌ సృష్టేః సజ్జల్పపూర్వకత్వ
 శ్రవణా త్కులాలస్యాపి సజ్జల్పపూర్వకం ఘటాదినిర్మాణమితి దర్శనాచ్చ-స్థి
 తి-రతాం-మరీచ్యాదీ ప్రజాపతీ సగ్రే ప్రథమం సృష్ట్యేతి-హిరణ్యగర్భద్వాదేతి
 భావః. వేదోక్తమితిధర్మవిశేషణమ్. నను జగత్స్థితిచిక్కినో గీర్వర స్య కిమితి ప్రవృ
 త్తినివృత్తిధర్మగ్రాహణ మ్మరీచ్యాదిభి ససంకాదిభి శ్చే త్యత ఆహ స ఇతి॥ హి య
 స్తాత్ ప్రవృత్తిలక్షణో నివృత్తిలక్షణ శ్చ స ద్వివిధో వేదోక్తో ధర్మ జగతః స్థితి
 కారణ మి త్యన్వయః. ధర్మస్య లక్షణ మాహప్రాణినామితి॥ అభ్యుదయనిశ్చేయస
 హేతుః బ్రహ్మణాద్యై ర్వర్ణిభి రాశ్రమిభి శ్చనుష్ఠీయమానో యః సః ధర్మః-ఆద్య
 శబ్దాత్ క్షత్రియవైశ్యశూద్రగ్రహణ-వర్ణ ఏషా మ స్తీతి వర్ణనః. ఆశ్రమ స
 షా మ స్తీ త్యాశ్రమిణః బ్రహ్మచారిగృహస్థవాసప్రసనన్యాసినః. బ్రహ్మచార్యా
 ద్యనుష్ఠీయమానత్వే సతి అభ్యుదయనిశ్చేయసాన్యతర హేతుత్వం ధర్మస్య లక్షణమ్
 ఏకస్య ధర్మ సౌభ్యభయ హేతుత్వాభావా దన్యతరేతి. ఈశ్వరేన తివ్యాప్తివారణా
 య సత్యస్సమ్. అధర్మేన తివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యదలమ్. ప్రవృత్తిలక్షణో
 ధర్మః కర్మనిష్ఠావధేన వత్సయమాణః అభ్యుదయస్య స్వగ్రాహిరూపస్య చిత్తశుద్ధిరూప
 స్య వా హేతుః-నివృత్తిలక్షణో ధర్మః కర్మనిష్ఠావధేన వత్సయమాణః నిశ్చేయసస్య
 మోక్షస్య హేతురితిబోధ్యమ్. హీయమానేతి॥ హీయమానః క్షీయమాణః విజ్ఞా
 న మేన హేతు ర్యస్య తేన హీయమానవిజ్ఞాన హేతు కేన-శేషాద్విభాషేతి కః. అధ
 ర్మస్య విజ్ఞానక్షయ ఏవ హేతురిత్యర్థః. యద్వా-హేతు కేన హేతుక ఇతి స్వాభే
 కః. హీయమానేన విజ్ఞానేన హేతునా విజ్ఞానక్షయో ద్యోగో రి త్యర్థః. పరిపిపాల
 గుఘః పరిపాలయితుమిచ్ఛుః ఆదిక ర్లేతి॥ జగత ఉపాదానం సమిత్త శ్చే త్యర్థః.
 యద్వా ప్రధానకర్తా-హిరణ్యగర్భ స్యా ప్రధానకర్త రన్యస్య సత్త్వా దియ ముక్తిః.
 అనేన చా భిన్ననిమిత్తోపాదానకారణవాదేన ప్రధానకారణవాదిన స్సాక్ష్యా ఈశ్వ
 ర నిమిత్త కారణవాదిన స్సార్థి-కాదయశ్చ ఏరాకృతాః. స చ కథ మేకస్యైవ
 కారణవస్తునః నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చే త్యుభయ మితి వాచ్యమ్. మాయ
 యా తత్సమ్భవాత్. యతోవేతి తత్సృష్ట్యేతి చ శ్రుతేః. శ్రౌత స్యాథస్య ప్రబల
 స్య దుర్బలయుక్త్యవప్త్యేష్ఠిన ప్రతారణాయోగాచ్చ. ఉర్ణనాథే స్సన్తుసన్తతి
 మ్ను త్యభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వదర్శనాచ్చ. విష్ణు ర్వాప్తికః పరమాత్మా సత్త్వ
 మప్రధానమాయావచ్ఛిన్న చైతన్యలక్షణః. భౌమస్యేతి॥ భూలోకస్థస్య బ్రహ్మ
 ణో వేదస్య-అంశేనేతి॥ మాయయే త్యర్థః-కథ మన్యథా నిరంశస్య పరమాత్మన
 స్సాన్య దంశః. కిలే త్యభీకే వార్తయా వా-ఉభయథా-విమృషే వాయం కృ
 స్త్వావతార ఇతి ఫలితమ్. అత్ర యదాయదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత అభ్యుత్థాన

మధర్మస్య తదాఽఽత్మాసం సృజా మ్యహ మితి గీతావచన మనుసంధేయమ్. నను
 నస్త ఏవ ధర్మో రక్షణీయః తథా చ ధర్మస్య రక్షణార్థ మి త్యేవ వక్తవ్యం-కిమితి
 బ్రాహ్మణత్వ స్య త్యక్తం యత ఆహ- బ్రాహ్మణత్వస్యేతి॥ యాజనాధ్యాపనాదిరూ
 పబ్రాహ్మణధర్మస్య రక్షణా బ్రాహ్మణత్వాగ్ బ్రాహ్మణేతరస్యే కారాదిరూపవిప్ల వా
 త్క్రాంతిమ్. తత్ర హేతు మాహ- తదధీనత్వాదితి॥ బ్రాహ్మణాధీనత్వాత్-యేన యేన
 చర్చినా యేన యే నాశ్రమిణా య ద్య త్యక్తం మథా యథా ఽనుష్ఠేయం తేన
 తేన త త్యక్తం తథా తథా విద్యాత్ బ్రాహ్మణో ఽనుష్ఠాయ తీ త్యర్థః స స్వజస్య
 నారాయణస్య ధర్మసంస్థాపనరూపం కాన్యగ్రహణ మపి కిం జన్మాదిసమ్మతౌఽత
 ఆహ- సచేతి॥ భగవాన్త్య స్యాత్ స్యయ మనఽహ యజ్ఞేతి॥ వసిష్ఠాదయో శి
 నా శ్చ కేచి జ్ఞానాదిమన్తే వ్యుత్క్రియః ఇ త్యత ఆహ-సచేతి॥ అనానా జ్ఞానాదికి
 మీశ్వర్య సాదానిలభ్య మీశ్వరస్య తు స్వత స్సద్ధి ర్మర్యాఽస్య కిం ద్వివిధే వ
 శ్రూయతే స్వాధివికే శ్చ బలక్రియా చేతి శ్రుతే రితి భావః కుత ఈశ్వరస్య భగ
 స్వాధిభావికోఽత ఆహ-ప్రకృతేన సకేత్యేతి॥ అనా స్థ ప్రకృతేఽపి తస్మాత్. అత ఏ
 వేశ్వరస్య మాయత్వ బ్రూతే శ్రుతే. మాయాన నమహేశ్వరమితి. కి స్తేయం
 ప్రకృతే త ఆహ-వైష్ణవే న్యామి॥ స్వస్య విష్ణో స్సనుబృద్ధిసం న్యాపాధిభూతా మి
 త్యర్థః తస్యా స్వరూప మాహ ప్రకృతేతి॥ సత్త్విరజ స మోగుణాల్లి కా-సత్త్వా
 దిగుణాన్రీయాత్రికి ప్రకృతేఽదానాభానా దితి భావః ఏతేన సత్త్విరజ స మోగు
 ణాంహితానా విష్ణుబ్రహ్మరుద్రాణా భేదః సరాసః. మాయోపాధికి శ్చైవ త్ర
 యాణా మేకత్వాత్. ఏవ ప్రకృతేవేత్వా దేవ-నే శ్వరస్య కిర్మాధీజన్మసద్భావ
 ఇ త్యాహ- అజ ఇతి॥ జన్మాభావా దేవ స లయ ఇ త్యాహ- అన్యయ ఇతి॥ హ
 యతే మరణా యైవ మ్రాయతే జన్మనే పున రితి జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ధ్రి
 వం జన్మ మృతస్య చేతి స్మరణా జన్మ మరణయో సామానాధికరణ్య మితి భావః.
 ఈశ్వర ఈశనశీలః. ఏవం మాయకం రూప ముక్త్వా తత్త్వికి మాహ-నిత్యేతి॥
 సత్య సత్యః నిత్యఽఽత్యానా మితి శ్రుతే. తత్సత్యం స ఆత్మేతిశ్రుతేశ్చ. కుతో
 సత్యత్వ మత ఆహ- శుద్ధితి॥ ఉపాధిసంస్పృష్టస్య మలినస్య జీవస్య హి ఉపాధివశా
 ద్భవ త్యనిత్యత్వం-తస్య నిష్కృష్టం స్వరూప మాహ- బుద్ధితి॥ జ్ఞానస్వరూప ఇ
 త్యర్థః సచ్చిదానందబ్రహ్మేతిశ్రుతే- జ్ఞాతు ర్హి జ్ఞానం స్వరూపం జ్ఞాతృత్వ జ్ఞాన్య
 సస్వజ్ఞ స్సర్వవిదితిశ్రుతమ్. సర్వజ్ఞత్వం సర్వావభాసకత్వం నేదం మాయాధర్మః
 మాయాయా జడ త్యేనేశ్వరభాస్యత్వాత్. అత ఏ వాయం ముక్తః. న తు జీవవ
 త్కదాఽపి బద్ధః. అజ్ఞానానభిభృతత్వా దితి భావః. ఇతేతి॥ న తు వ స్తుత ఇ త్యర్థః
 ఇవోబ్ధి కుర్వన్నిత్యత్ర పి సమ్మధ్యతే. న హి వ స్తుతః సర్వమాత్మనః లోకానభిభృ

తా॥ ౭ పి సమ్భవతి. నిష్కామత్వా దీశ్వరస్య. యద్వా- పరమార్థతః పరమాత్మనః
కామాసమ్భవే౭ పి వ్యవహారత ఈశ్వరస్య లోకానుగ్రహ సమ్భవ త్యేవ. జన్మదే
హా తు వ్యవహారతో౭ పి న సమ్భవత ఇ త్యభిప్రేత్య కుర్వన్ని వేతి నోక్త మాచా
ర్యైః. వ్యవహారదశాయా మపి కారణోపాధి ర్హీన్వరం. లక్ష్యత ఇతి॥ అక్షే రితి శే
షః. న హి ప్రాజ్ఞా ఈశ్వరం జతం పశ్యంత. స్వప్రయోజనాభావే౭ పి భూతానుజ
ఘృతయా భగవా నర్జునాయ ధర్మద్వయ ముపదిదే శేతి సంబంధః. పూర్ణ కామస్య
కుత శ్చిష్ట్యోదేశే ప్రవృత్తి రత ఆహ- భూతేతి॥ భూతాః ప్రాణినః శేషా మనుగ్ర
హీతుమిచ్ఛా భూతానుజఘృతౌ-తయా-శోకమోహా వేవ మహాదధ శ్చోకయుక్తో
మోహ శ్చోకమోహ స్స ఏవ మహాదధ రితి వా శోకమోహమహాదధ స్స
స్మన్నితి- ఏతే నోపదేశస్య శోకమోహసారాసః ఫల మితి వ్యజ్యతే. కి మి త్యర్జునా
యోదదేశో౭ త ఆహ-గుణాధికై రితి॥ గృహీతో జ్ఞాతః. ప్రచయ మభివృద్ధిం గుణా
ధికత్వా దర్శనస్య-య ద్యయం మత్త స్స కాశా ధర్మంగృహీత్వా౭ నుతిషే త్తర్జు
య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్సత్త దే వేతరో జన ఇతిన్యాయా దితరజనో౭ వ్యనుతి
షే త్తః చ దృష్ట్వా తదితరజన ఇ త్యేవ మభివృద్ధి మీయా స్మదుక్తః పథా ధర్మ
స్యేతి మత్వా భగవా నర్జునాయ ధర్మ ముపదిదేశేతి భావః. అనేన చ విద్వా
నాచార్యః సచ్చిష్యా యైవ ధర్మం బోధయే దితి సూచ్యతే. ఆచార్యస్య స్వయం
కృతార్థత్వేన లోకానుగ్రహప్రయోజనవై ముఖ్యేనతి సప్రదాయోచ్ఛేదస్సగ్ధాత్
యథోపదిష్టమితి॥ ఉపదిష్ట ముపదేశః-భావేక్తః. త దసతిక్రమ్య యథోపదిష్టం-
యద్వా- తథేతి యథా భగవ నోపదిష్టం త థే త్యన్వయం. ఉపనిబంధ గ్రథిత
వాక్. అనేకై ర్వృత్తి కారాదిభి ర్విదవద్భిః. ఉపలభ్య దృష్ట్వా- సత్త్వేత ఇతి॥ గ్రథ
విస్తరభయా దితి భావః. లోకానుగ్రహార్థ మే వా౭చార్యస్య ప్రవృత్తత్వా త్త
త్క్రియా ఫలస్య సుకృతాదే రాత్మగామిత్వ మ్మా౭ స్త్వి త్యభిప్రే త్యాహ- కరిష్యా
మితి॥ యది కరిష్య ఇ త్యుచ్యేత తర్హి తజ్జన్యసుకృతాదినా బంధ స్సస్య త్కవే రి
తి బోధ్యమ్.

భా॥ తస్యాస్య శాస్త్రస్య సంక్షేపతః ప్రయోజనమ్. పరం నిశ్చేయసం సహే
తుకస్య సంసార స్యాత్సంతోషరమలక్షణం. తచ్చ సర్వకర్మ సన్నాసపూర్వకా
దాత్మ జ్ఞాననిష్ఠాయావా ధర్మా ద్భవతి. త థేమ మేవ గీతార్థం ధర్మ ముద్దిశ్య భగవత్తై
వోక్తం॥ శ్లో॥ సహిధర్మస్సుసృర్యాప్తే బ్రహ్మణఃపదవేదనే॥ ఇ త్యను గీతాను. త
త్యైవ చోక్తం॥ శ్లో॥ నై వధర్మో నచాధర్మో నచై వహి శుభాశుభీ॥ యస్మాదేకాసనే
లిన స్తూష్ణం కించి దచింతయత్॥ జ్ఞానం సన్నాసలక్షణ మితి చ-ఇహాపి చాంతే

ఉక్త మబ్జనాయ॥ శ్లో॥ సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ- ఇతి
అభ్యుదయాధోఽపి ప్రవృత్తిలక్షణో ధర్మో వర్ణా నాశ్రమాం శోచిద్విశ్వ విహితః-
స దేవాదిస్థానప్రాప్తి హేతు రపి స న్నిశ్వరార్పణ బుద్ధ్యానుష్ఠీయమాన సత్త్వశు
ద్ధయే భవతి ఫలాభిసన్నివజ్జితః- శుద్ధసత్త్వస్య చ జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాప్రాప్తిద్వా
రేణ జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వేన చ నిశ్చేయసహేతుత్వ మపి ప్రతిపద్యతే. తథా చ వ
క్ష్యతి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాశి- యోగినః కర్మకుర్వన్తి సజ్గం త్యక్త్వా
త్వశుద్ధయే- ఇతి- ఇహ ద్విప్రకారం ధర్మం నిశ్చేయస్వప్రయోజనం పరమార్థత
త్వం చ వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మభిధేయభూతం విశేషణోఽభివ్యజ్జాయ ద్విశి
ష్టప్రయోజనసమ్పూర్ణాభిధేయవ ద్దీతాశాస్త్రం యత స్తదథే విజ్ఞాతే సమస్తపురు
షార్థసిద్ధి రిత్యత స్తద్వివరణే యత్నుః క్రియతే మయా॥

వ్యా॥ సజ్జే పత ఇతి॥ ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. కర్మజ్ఞానాదీని త్వవాస్తరఫలా నీతి
భావః. సహితి॥ సః ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠాయాపా నివృత్తిలక్షణో ధర్మో బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నః పదవేదనే స్వరూపసాక్షాత్కారే సుపర్యాప్త స్మృషు సమర్థః-హిశబ్దః సర్వశా
స్త్రవిద్వత్ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. నను చోదనా లక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇతి జ్ఞేమినినూ
త్రా త్ప్రవృత్తే రస్తు ధర్మత్వం కథ మ్మున ర్నివృత్తే రితి శక్యా-యా మాపచారిక
మేవ నివృత్తే ధర్మత్వ మితి హృది కృత్య తత్ర ప్రమాణ మాహ నై వేతి॥ యః క
ఞ్చి ద ప్యచిన్తయన్ తూష్ణీ మే కాసనే ఏకస్మిన్ సర్వాధానే ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మ
ణి లీన స్సాన్యత్ సః ధర్మీ నైవ అధర్మీ చ నైవ శుభీ నైవ అశుభీ నైవ చ- హిః
ప్రసిద్ధా-నను నివృత్తే ర్నాస్తు ధర్మత్వం కథం పున జ్ఞానత్వ మత ఆహ జ్ఞానమితి॥

సన్న్యాసః సర్వకర్మసన్న్యాసః లక్షణం స్వరూపం యస్య త త్సన్న్యాసలక్షణమ్
సర్వకర్మసన్న్యాసరూపా నివృత్తి రేవా త్మజ్ఞాననిష్ఠా స త్వస్య ది త్యర్థః- కిం గ్ర
హాన్తరప్రమాణోఽదాహరణే నేత్యాహ. ఇహాపీతి॥ సర్వేతి॥ ప్రవృత్తిలక్షణసర్వధ
ర్మా నివహయే త్యర్థః. నివృత్తిధర్మస్య త్యాగాయోగాత్. మా మేకం ప్రత్యగభి
న్నం బ్రహ్మ శరణం వ్రజేతి నివృత్తిధర్మస్త్వేవ కర్తవ్యత్వే నోపదేశాచ్చ - ఆత్మ
జ్ఞాననిష్ఠేన ఖలు నివృత్తిధర్మః. ఏవం నిశ్చేయసార్థం నివృత్తిధర్మ ముపవర్ణ్య అథ
ప్రవృత్తిధర్మ మాహ అభ్యుదయార్థ ఇతి॥ అభ్యుదయః అభ్యుదయోజనం
యస్యసః ప్రవృత్తిలక్షణ శోచిదనాలక్షణః జ్యోతిష్తోమాదిః- నిత్యనైమిత్తిక
కామ్యప్రాయశ్చిత్తభేదేన చతుర్విధోఽయం ధర్మః సత్త్వశుద్ధి శ్చేత్రశుద్ధిః ఫలా
భిసన్నిధర్మర్థలేషుస్పృహా శుద్ధసత్త్వస్యేతి॥ శుద్ధ చిత్తస్య పురుషస్య ప్రతిపద్యతే
ప్రాప్నోతి ధర్మభివ్యవక్తృపదమ్ ఆత్మశుద్ధయే సత్త్వశుద్ధయే విషయసమ్పూ
ర్ణాధి కారిప్రయోజనాఖ్య మనుబద్ధచతుష్టయ న్నావ చాస్త్ర స్యావశ్య

కమ తత్ర అధికారిణా ముముక్షూణా మత్ర సుజ్ఞేయత్వా దన్య త్రియ మా హాపేత్యాదినా॥ అభిధేయభూతం విషయభూతం నిశ్చేయసప్రయోజనం సా త్మా త్కమేణ చ మోక్షఫలకం ద్విప్రకారం ద్వివిధం ధర్మం నివృత్తిధర్మం ప్రవృత్తిధర్మశ్చ పరమార్థతత్త్వం పరమార్థత స్సత్యమ్ వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ చ విశేషతోఽభివ్యజ్జయ త్ప్రకటయ త్ సద్గీతాశాస్త్రం విశిష్టప్రయో జనసమ్మన్దాభిధేయవత్ విశిష్టేని విలక్షణాని ఉత్పూష్టాని వా ప్రయోజనసమ్మన్దాభి ధేయాని అస్యసన్తీతి (అ స్తి సన్తీ తి వా) తథోక్త మ్భవతి. నిశ్చేయసం ప్రయో జనం ద్వివిధో ధర్మః వాసుదేవ శ్చ త్యేత త్రియ మభిధేయమ్. వ్యజ్జయజ్జక భావ స్సమ్మన్ద ఇతి వివేకః. తదగ్నే గీతాశాస్త్రాగ్నే ధర్మధ్వయే వాసుదేవే చే త్యర్థః. అతః తత ఇత్యర్థః॥

భా॥ అత్రచ॥ దృష్ట్వాతుపాణ్ణవాసీకమిత్యారభ్య యావ స్స యోత్యుఇతి గో విన్ద ముక్త్వా తూష్ణీంబభూవహే త్యేతదంతః ప్రాణినాం శోకమోహాది సంసారబీజదో షోద్భవ కారణప్రదర్శనార్థ త్వేన వ్యాఖ్యేయో గ్రంథః. తథాహి- అర్జునేన రాజ్య గురుపుత్రమిత్రసుహృత్స్వజనసంబాధిబాంధవేషు అహమేతేషాం మమేతే ఇత్యేవం ప్రత్యయనిమిత్త స్నేహవిచ్ఛేదాదినిమిత్తా వాత్సన శోకమోహా దర్శితౌ- కథం భీష్మమహాసఖ్యే- ఇత్యాదినా శోకమోహాభ్యాం హ్యభిభూతవివేకజ్ఞానః స్వత ఏవ త్కృతధర్మే యుద్ధే ప్రవృత్తోఽపి తస్మా ద్యుద్ధా దుపరరామ- పరధర్మం చ భిక్షా జీవనాదికం కర్తుం ప్రవవృత్తే. తథాచ సర్వప్రాణినాం శోకమోహాదిదోషావిప్లవే తసాం స్వభావత ఏవ స్వసర్వధర్మపరిత్యాగః. ప్రతిషిద్ధనేవా చ స్యాత్. స్వధర్మే ప్రవృత్తానా మపి తేషాం వాఙ్మనఃకాయాదీనాం ప్రవృత్తిః ఫలాభిసంధిపూర్వికైవ సాహంకారా చ భవతి. త త్రైవంసతి ధర్మాధర్మోపచయా దిష్టానిష్టజన్మసుఖదుః ఖసంప్రాప్తిలక్షణ సంసారోఽనుపరతో భవ తీత్యత సంసారబీజభూతౌ శోకమో హా తయౌ శ్చ సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకా దాత్మజ్ఞానా న్నిన్యో నివృత్తి రితి త దుపదిదిక్షు సర్వలోకానుగ్రహార్థ మర్జునం నిమిత్తీకృత్యాహ భగవాన్ వాసు దేవః. అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వమిత్యాది॥

వ్యా॥ అత్ర చ గీతాస్విత్యర్థః. ఏతదన్తో గ్రంథో వ్యాఖ్యేయ ఇ త్యన్వయః. శోకమోహాదయో యే సంసారబీజభూతా దోషాః తేషా ముద్భవస్య య త్కారణం తస్య ప్రదర్శన మే వార్థో యస్య త త్రైవేన- ప్రాణినాం సంసారబీజభూతశోక మోహాదిదోషోద్భవ మ్ప్ర తీదం కారణ మితి దర్శయతి దృష్టేత్యాది స్తూష్ణీంబ భూవేత్యేతదన్తో గ్రంథ ఇ త్యర్థః. తథాహీతి॥ తత్రప్రదర్శనప్రకార మేవ దర్శయా

మీతి ప్రతిజ్ఞాయా మవ్యయ మిదమ్. అర్జునే నా త్తన శ్శోకమోహశా కథం భీష్మ మహం సభ్య ఇత్యాదినా దర్శితా వి త్యన్వయః అహ మేతేషా మ్మమై తే ఇతి. అహ మేతదీయః ఏతే మదీయా ఇతి ప్రత్యయా జ్ఞానే నిమిత్తే హేతూ యస్య తస్య స్నేహస్య విచ్ఛేదః నాశః ఆది ర్భేషా న్నాని స్నేహవిచ్ఛేదాదీని నిమిత్తాని య యో స్తా త థోఽక్తో అనాత్మీయే మ్వాత్మీయత్వభ్రమః. అనన్యదీయే ఆత్మని అన్యదీ యత్వభ్రమశ్చ ఆత్మనః అనాత్మీయేషు పుత్రాదిషు స్నేహం జనయిత్వా తద్విచ్ఛేదా దినా శోకమోహశా జనయతీతి. తా వేవ భ్రమా శోకమోహయోః కారణ భూతా విత్యర్థః.

భా॥ అత్ర కేచి దాహుః॥ సర్వకర్మసన్నానసపూర్వకా దాత్మజ్ఞాననిష్ఠా మాత్రా దేవ కేవలాత్ కైవల్యం న ప్రాప్యత ఏవ- కిం త ద్హిన్యగ్ని హేమాత్రాది శ్రౌతస్తార్కకర్మసహితాత్ జ్ఞానాత్ కైవల్యప్రాప్తి రితి సర్వాను గీతాను నిశ్చి త్తోఽర్థ ఇతి జ్ఞాపకం చాహు ర న్యార్థస్య॥ శ్లో॥ అథ చే త్త్వం ధర్మ్య మిమం సం గ్రామం న కరిష్యసి । తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్సుసి॥ కర్మణ్యే వాధికార స్సే-కురు కర్తౌ వ తస్తా త్త్వ మిత్యాది హింసాదియక్తత్వా ద్వైదికం క ర్మాధర్మాయే తీయ మాశక్యా న కార్యా కథం త్కౌత్రం కర్మ యుద్ధలక్షణం గురు భ్రాతృపుత్రాదిహింసాదిలక్షణ మత్యన్తక్రూర మపి స్వధర్మ ఇతి కృత్వా నాధర్మాయ. తదకరణే చ॥ శ్లో॥ తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్సు సీతి బ్రువ తా యావజ్జీవాది శ్రుతిచోదితానాం పశ్యాదిహింసాదిలక్షణానాం చ కర్మణాం ప్రా గేవ నాధర్మత్వ మితి సునిశ్చితముక్తం భవతీతి॥

వ్యా॥ కేచి దితి కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదిన ఇ త్యర్థః. శ్లో॥ యథాన్నం మధుసంయుక్తం మధు చాన్నేన సంయుతమ్. ఏవం తప శ్చ విద్యా చ సంయుక్తం భేషజం మహా దితి హాతీతస్మృత్యాద్యనుసారిణ ఇతి భావః. కైవల్యం మోక్షః కథమితి కుతో న కాశ్యేతి ప్రశ్నః. త త్రోత్తర మాహ త్కౌత్రమిత్యాదినా బ్రు వతా శ్రీకృష్ణే నేతి శేషః॥

భా॥ తదసత్ ॥ జ్ఞానకర్మనిష్ఠయోః విభాగవచనాత్ బుద్ధిద్వయాశ్రయయో రశో చ్యానిత్యాదినా గ్రంథేన భగవతా యావ త్స్వధర్మమపిచావేక్ష్యే త్యేతదంతేన గ్రంథేన య త్పరమార్థాత్మతత్త్వనిరూపణా కృతం త త్సాభ్యంతరే తద్విషయా బు ద్ధి రాత్మనో జన్మాదివిక్రియాఽభావా దకర్తౌ త్యేతి ప్రకరణార్థనిరూపణా ద్యా జాయతే సా సాక్ష్యా బుద్ధి సా యేషాం జ్ఞానినా ముపచితా భవతి తే సాక్ష్యా స్సన్యః. ఏత

స్వా బుద్ధేర్జన్మనః ప్రా గాత్మనో దేహాదివ్యతిరిక్తస్య కర్మత్వభోక్తృత్వాపేక్షో ధర్మా
 ధర్మవివేకపూర్వకో మోక్షసాధనానుష్ఠానలక్షణో యోగ స్తద్విషయా బుద్ధి ర్యోగ
 బుద్ధి స్సా యేషాం కర్మణా ముపచితా భవతి. తే యోగినః తథా చ భగవతా విభ
 క్తే బుద్ధీ నిర్దిష్టే శ్లో॥ ఏషా తేఽభిహితా సాక్ష్యే బుద్ధి ర్యోగే త్వీమాం శృణ్వతి. త
 యో శృ సాఙ్ఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సాఙ్ఖ్యానాం విభక్తాం వ
 త్యుతి. పురా వేదాత్మనా మయా ప్రోక్తేతి తథా చ యోగబుద్ధ్యాశ్రయాం కర్మ
 యోగేన నిష్ఠాం యోగినాం విభక్తాం వత్యుతి. కర్మయోగేన యోగినా మితి ఏవం
 సాఙ్ఖ్యబుద్ధిం యోగబుద్ధిం చాశ్రయ్య ద్వే నిష్ఠే విభక్తే భగవతోక్తే జ్ఞానకర్మణోః
 కర్మత్వాకర్మత్వానేకత్వైకత్వబుద్ధ్యాశ్రయయో ర్యుగప దేకపురుషాశ్రయత్వా
 సమ్భవం పశ్యతా య త్థైతద్విభాగవచనం తత్థైవ దర్శితం బ్రాహ్మణే॥ శ్రు॥ ఏత
 మేవ లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రాజనః ప్రవ్రజ స్తీతి. సర్వకర్మసన్న్యాసం విధాయ- త
 చ్ఛేషేణ॥ శ్రు॥ కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయ మాత్మాఽయం లోక
 ఇతి. తత్ర చ ప్రా గ్దూరపరిగ్రహ త్పురుషస్య ఆత్మా ప్రాకృతో ధర్మజ్ఞానోత్తర కా
 లం లోకత్రయసాధనం పుత్రం. మనుష్యలోకప్రాప్తి సాధనం ద్విప్రకారం చ విత్తం
 మానుషం దైవం చ కర్మానురూపం పితృలోకప్రాప్తి సాధనం విద్యాం చ దైవం
 విత్తం దేవలోక ప్రాప్తి సాధనం- సోఽకామయ తేత్యవిద్యాకామవత ఏవ కర్మాణి
 శ్రౌతాని దర్శితాని తేభ్యో ప్యుత్థాన మాత్మాన మేవ లోక మిచ్ఛతోఽకామ స్వా
 భిహితం. త దేత ద్విభాగవచన మనుపపన్నం స్వా ద్యది శ్రౌతకర్మజ్ఞానయో సము
 చ్చయోఽభిప్రేతః.

వ్యా॥ సముచ్చయవాదం ఖణ్డయతి త దస దిత్వాదినా. తత్ కర్మసహితా
 జ్ఞానా న్ముక్తి రితి మత మస ద్దృష్టమ్ తత్ర హేతు మాహ జ్ఞానేతి. బుద్ధిద్వయా
 శ్రయయో ర్జ్ఞానకర్మనిష్ఠయో ర్విభాగవచనా దితి త దేవ వివృణోతి అశోచ్యాని
 త్యాదినా. అశోచ్యా నితి శ్లోక ఆది ర్యస్య తేన స్వధర్మ మపి చా వేత్యేతి శ్లో
 కోఽన్తో యస్య తేన స్వధర్మ మితి శ్లోకస్య నా త్రాస్తర్థావః కిన్తు దేహీనిత్యమి
 తి శ్లోకస్యైవ స్వధర్మమితి శ్లోక స్తు గ్రన్థ స్యాస్యావధి రితిబోధ్యమ్. అశోచ్యా
 నిత్యాదినా స త్వంశోచితు మర్హా నీ త్యేతద నేన గ్రన్థే నేతి పరమార్థః. భగవతా
 య త్పురమార్థత్వనిరూపణం కృతం త త్సాఙ్ఖ్య మి త్యన్వయః. సమ్యక్ ఖ్యాయతే
 ప్రకాశ్యతే తత్త్వ మనయేతి సఙ్ఖ్య వైదికీ సమ్య గ్బుద్ధిః తయా సఙ్ఖ్యయా ప్రకా
 శ్య మాత్మతత్త్వం సాఙ్ఖ్య మితి పుస్తత్వేతి భావః. యావ దితి సాకల్యే ఽవ
 ధారణే వా ఽవ్యయం ప్రకరణార్థనిరూపణా దాత్మనో జన్మాదివిక్రియాఽభావా
 దాత్మా అక ర్తేతి యా తద్విషయా సాఙ్ఖ్యవిషయా బుద్ధి జ్ఞాయతే సా బుద్ధి స్సా

క్షేత్ర త్వచ్యతే ఉపచారా దితి భావః. న చ సన్ధ్యాయా ఏవ బుద్ధిత్వా త్కథం సా
 ఖ్యాయా అపి బుద్ధిత్వ మితి వాచ్యం. సన్ధ్యా బుద్ధి రన్తఃకరణం సాన్ధ్యా బుద్ధి స్తు త
 ద్వ్యత్తి రితి భేదాత్. నచ కుత ఏత ద్భేదావగమ ఇతి వాచ్యం యా జాయతే
 ఇతి భాష్యాత్. బుద్ధి వృత్తి ర్హి ప్రకరణార్థసిరూపణా జ్ఞాయతే బుద్ధి స్తు పశ్య
 భూతసత్త్వాంతసమప్త్యాః ప్రా గేవ జా తేతి నాధునా జాయతే. ఇతి. సా సాన్ధ్యా బు
 ద్ధి ర్యేషా ముపచితా ప్రవృద్ధా దృ ఢే తి యావత్ భవతి తే జ్ఞానిన సాన్ధ్యా
 స్సుస్యః సాన్ధ్యా ఏషా మ స్తీతిసాన్ధ్యా ఇత్యర్థఆద్యజన్తోఽయం శబ్ద ఇతి భావః. ఏ
 తస్యా ఇతి సాన్ధ్యాయా ఇ త్యర్థః దేహాదివ్యతిక్రస్యేతి నాస్తి కానాం దేహాదివ్యతిరి
 క్తాత్తాభావే ఽప్యాస్తి కానాం దేహాదివ్యతిరిక్తాత్తాఽస్యైవ దేహపాతాన్తరమ్ స్వ
 ర్గాదిఫలసిద్ధ్యర్థ మాస్తికై ర్యజ్ఞాదికర్మణాం క్రియమాణత్వా దితి భావః. మోక్ష
 సాధనానుష్ఠానలక్షణఇతి. మోక్షశబ్దో ఽత్ర మోక్షహేతుజ్ఞానపరః ఉపచారాత్.
 తత్సాధనాని తు ఫలాభిసంధిరహితాని కర్మాణి తదనుష్ఠాన మేవ లక్షణం స్వరూపం
 యస్య స త ణోక్తో యోగః. మోక్షస్య పరమ్యురయా సాధనాని మోక్షసాధనాని
 కర్మా ణీతి వా కర్తృత్వానేకత్వబుద్ధ్యాశ్రయస్య కర్మణః ఏకత్వాకర్తృత్వబుద్ధ్యాశ్ర
 యస్య జ్ఞానస్య చ యుగప దేకపురుషాశ్రయత్వాసమ్భవం పశ్యేతా భగవతా కృష్ణే
 న ఏవం సాన్ధ్యబుద్ధిం యోగబుద్ధిం చాశ్రిత్య విభ క్తే ద్వే నిష్ఠే ఉ క్తే ఇ త్యన్వయః
 తచ్చేషేణ య త్తై తద్విభాగవచనం త త్తై వ దర్శితం బ్రాహ్మణే ఇ త్యన్వయః.. ఏత
 మేవ లోకమాత్మలోకం ప్రవ్రాజన సున్యాసనః ప్రవ్రజన్తి సన్న్యస్తని యేషా మ
 స్నాక మాప్తైవ లోకః న త్యాత్మనోఽన్యః కశ్చి ల్లోకోఽస్తి తే వయంప్రజయా సంతా
 నేన కిం కరిష్యామః? న కి మపి అతిః ప్రజార్థిం గృహస్థాశ్రమస్తీకారో ఽస్మాక మ
 నుచిత ఇతి భావః. ఆత్మకామానాం సన్న్యాసనః ప్రజాకామానా స్తు గృహస్థాశ్ర
 మస్తీకారద్వారా కర్మాణి చేతి సువిధ క్త మితి తాత్పర్యమ్. శ్రుత్యర్థ మేవ వివృ
 ణోతి తత్రచేతి శ్రుతా విత్యర్థః. దారపరిగ్రహ త్వాక్పురుషస్య కార్యకరణసంఘాత
 లక్షణస్య ఆత్మా స్వరూపభూతః. ఆత్మ నైవ సజ్ఞాతస్య కల్పితత్వా త్కల్పితస్య
 చాధిష్ఠానాత్మకత్వా దితి భావః. పురుషఆత్మేతి పాతే పురి శరీరే శేతఇతి పురుషః
 శరీర ఆత్మా ప్రాకృతః అజ్ఞః ధర్మజిజ్ఞాసేతి అధీత్య వేదవేదాంగాని అథాతో ధర్మ
 జిజ్ఞా సేతి ధర్మవిచారం కృత్వే త్యర్థః. సోఽకామయత ప్రాకృత ఆత్మా తచ్ఛబ్దా
 ర్థః. కి మకామయ తేత్యత ఆహ. పుత్రం విత్తం చేతి॥ కీదృశ స్త దత ఆహ లోక
 త్రయసాధనమితి॥ యద్వా కిమర్థమతఆహ లోకత్రయసాధనమితి॥ లోకత్రయసిద్ధ్య
 ర్థం లోకత్రయసాధనం పుత్రం విత్తం చాకామయతే త్యర్థః. తత్ర కిం లోకసాధనః
 పుత్రోఽత ఆహ మనుష్యేతి॥ విత్తం కతివిధ మత ఆహ ద్విప్ర కారమితి॥ తా వేవ

ప్రకారా దర్శయతి. మానుషం దై వంచేతి॥ కిన్తన్నానుషం విత్త మత ఆహ. కిన్తత్కర్మే త్యత ఆహ. అనురూపమితి॥ విహిత మిత్యర్థః. కిం లోకసాధన మిద మ్మత ఆహ. పితృలోకేతి॥ కిం పున రైవం విత్త మత ఆహ. విద్యామితి॥ కిం లోకసాధన మిద మత ఆహ. దేవలోకేతి॥ అత్ర సోఽకామయత యాయా మే స్యా దిత్యాది. అథత్రయో వాప లోకా మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక ఇత్యాది చ బృహ దారణ్యక మనుసంధేయమ్. పృథ్వితానం పృథ్వితిః కర్మసన్నాస ఇత్యర్థః. శ్రౌతక ర్మణో జ్ఞానస్య చ సముచ్చయోఽభిప్రేత స్సాన్య ద్యది తదేత ద్విభాగవచన మనుప పన్నం స్యా దిత్యన్వయః॥

భా॥ న చార్జునస్య ప్రశ్న ఉపపన్నః జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్త ఇత్యాదిః. ఏకపురుషానుష్ఠేయత్వాసంభవం బుద్ధికర్మణో ర్భగవతా పూర్వ మనుక్తం. కథ మ ర్జునే నాశ్రితం బుద్ధే శ్చ కర్మణో జ్యాయ స్త్వం భగవ త్యధ్యాయోఽయే స్మృ మైన జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి రితి. కించ యది బుద్ధికర్మణో సుర్వేషాం సముచ్చయ ఉక్తః స్యా దర్జున స్యాపి స ఉక్తః. ఏ వేతి య ప్రచ్ఛేయ ఏతయో రేకం త స్మే బ్రూహి సునిశ్చిత మితి కథ మన్యతరవిషయ ఏవ ప్రశ్న స్సాన్యత్. నహి పి త్తప్రళమనార్థినో వై ద్యేన మధురం శీతం చ భోక్తవ్య మిత్యుపదిష్టే ఏతయో రి న్యతర త్పిత్తప్రళమన కారణం బ్రూ హీతి ప్రశ్నో భవతి. అథా ప్యర్జునస్య భగవ దుక్తార్థ వివేకానవధారణానిమిత్తః ప్రశ్నః కల్పేత తథాఽపి భగవతా ప్రశ్నానురూ పం ప్రతివచనం దేయం. మయా బుద్ధికర్మణో సముచ్చయ ఉక్తః కిమర్థ మిథా త్వం భ్రాంతోఽసీతి న తు పునః ప్రతివచన మనురూపం పృష్టా దన్య దేవ ద్వే ని ష్ఠే మయా పురా ప్రోక్తే ఇతి వక్తుం యుక్తం. నాపి స్మార్తే వై వ కర్మణా బుద్ధి సముచ్చయేఽభిప్రేతే విభాగవచనాది సర్వ ముపపన్నం సాన్యత్. కించ త్పత్రియ స్య యుద్ధం స్మార్తం స్వధర్మ ఇతిజానతః- త త్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియో జయసీత్సుపాలమ్భాఽనుపపన్నః. తస్మా ద్గీతాశాస్త్రే ఈషన్మాత్రేణాపి శ్రౌతేన స్మార్తేన వా కర్మణా ఆత్మజ్ఞానస్య సముచ్చయో న కేనచి ద్దర్శయితుం శక్యః॥

వా॥ నచేతి॥ యది కర్మజ్ఞానయో సముచ్చయోఽభిప్రేత స్తర్హికర్మాపేక్ష యా జ్ఞానస్య జ్యాయ స్త్వవచన మయుక్తమ్. సముచ్చితయో రేవ ద్వయో ర్మోక్ష హేతుత్వాత్. తేచ సముచ్చితే కర్మజ్ఞానే ఏకపురుషేణ యుగప దన్మషేయే చ భవత ఏ వేతి కథం కృష్ణోఽర్జునం కర్మ జ్యేవ కేవలే చోదయామాస నిష్ఫలే. నహి కేవలా ద్జ్ఞానా దివ కేవలా త్కర్మణోఽపి స్యా న్మోక్ష స్తవ మతే. అథ య ది కృష్ణోఽర్జునం సముచ్చయ ఏవ ప్రేరితవా ని త్యుచ్యతే తర్హిత త్కిం కర్మణి

ఘోరే మాం నియోజయసి కేశ వేదత్యర్జునోపాలమ్భః కథముపపద్యేత. భగవతా పూర్వ మను క్తం బుద్ధికర్మణో రేకపురుషానుష్ఠేయత్వాసమ్భవం బుద్ధేః కర్మణో జ్యాయస్త్యం చ కథ మర్జునో భగవతి మృషై వాధ్యారోపయే దిత్యన్వయః. నను శ్రౌతే న కర్మణా జ్ఞానస్య సముచ్చయో మాఽస్తునామ స్మార్తేన తు స్యాత్. తథా తప శ్చ విద్యా చ సంయుక్తం భేషజం మహా దితి స్మృతే రత ఆహ. నాపీతి॥ స్మార్తేన కర్మణాఽపి బుద్ధిసముచ్చయో నాభిప్రేతః. అభిప్రేతే పి తస్మిన్ సర్వ మపి విభాగ వచనా య్యపపన్ను నైవస్యాత్. ఏషా తే లభిహితా సాక్ష్యే బుద్ధి ర్యోగే త్వమాం శ్చ శ్వేత్యాది విభాగవచనమ్॥ ఆదిశబ్దాద్బుద్ధే జ్ఞాయస్త్యవచనాద్విగ్రహణమ్॥

భా॥ యస్య త్వ జ్ఞానా ద్రాగాదిదోషతో వా కర్మణి ప్రవృత్తస్య యజ్ఞేన దానేన తపసా వాఽపి శుద్ధసత్త్వస్య జ్ఞాన ముత్పన్నం. పరమార్థతత్త్వవిషయ మే క మిదం సర్వం బ్ర హ్మకర్మ చేతి తస్య కర్మణి కర్మప్రయోజనే చ నివృత్తేఽపి లోకసంగ్రహార్థం తత్ర పూర్వం యథా ప్రవృత్తః తత్రైవ ప్రవృత్తస్య య త్రు వృత్తిరూపా దృశ్యతే న త త్కర్మ యేన బుద్ధే సముచ్చయ స్యాత్. యథా భగవతో నానుదేవస్య క్షత్రధర్మచేష్టితం స జ్ఞానేన సముచ్చయతే పురుషార్థసిద్ధయే. తద్వ త్ఫలాభిసన్ధ్యహా రాభావస్య తుల్యత్వాత్. తత్త్వవి ద్ధి నాహ జ్ఞురో మీ తి మన్యతే న చ ఫల మభిస న్ధతే. యథా చ స్వరాధికామార్థినోఽగ్నిహోత్రాది కామ్యసాధనానుష్ఠానా యాహతాగ్నేః కామ్య ఏ వాగ్ని హోత్రాదా ప్రవృత్త స్య సామిక్యతే వినష్టేఽపి కామే తదే వాగ్ని హోత్రా ద్యనుతిష్ఠతో న తత్కామ్య మగ్ని హోత్రాది భవతి. తథా దర్శయతి చ భగవాన్. కుర్వ న్నుపి నలిప్యతే కు ర్వ న్నుపి న కరోతి న లిప్యత ఇతి. తత్ర తత్ర. యచ్చ. పూర్వైః పూర్వతరం కృతం. కర్మణై వ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ ఇతి॥ తత్ర తత్ర ప్రవిభజ్య విజ్ఞేయం. త త్కథం. యది తావ త్పూర్వే జనకాదయ సత్త్వవిదోఽపి ప్రవృత్తకర్మాణ స్సుః తే లోకసంగ్రహార్థం గుణగుణేషు వర్తంత ఇతి. జ్ఞానేన సంసిద్ధి మాస్థితాః. కర్మస న్న్యాసే ప్రా ప్తేఽపి కర్మణా సహైవ సంసిద్ధి మాస్థితాః న కర్మసన్న్యాసం కృతవ స్త ఇత్యర్థః. అథ న తే తత్త్వవిదః. ఈర్ష్యరే సమర్పితేన కర్మణా సాధనభూతేన సం సిద్ధిం సత్త్వశుద్ధిం జ్ఞానోత్ప త్తిలక్షణం వా సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి వ్యాఖ్యే యం. ఏత మే వార్థం వక్ష్యతి భగవాన్. సత్త్వశుద్ధయే కర్మ కుర్వం తీతి స్వకర్మ ణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విస్తతి మానవ ఇ త్యుక్త్వా సిద్ధిం ప్రాప్తస్య పున జ్ఞాన నిష్ఠాం వక్ష్యతి. సిద్ధిం ప్రాప్తోయథా బ్రహ్మత్యాదినా॥ తస్మా గ్గీతాశాస్త్రే కేవలా దేవ తత్త్వజ్ఞానాత్ మోక్షప్రా ప్తిర్న కర్మసముచ్చితా దితి నిశ్చితోఽర్థః. యథా చా య మర్థ స్తథా ప్రకరణాతో విభజ్య తత్ర తత్ర ప్రదర్శయిష్యామః॥

3.2 శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలిసిత శ్రీశాంకరభాష్యపతాను.

వ్యా॥ నను యది కర్మజ్ఞానయో రేకపురుషానుష్ఠేయత్వాసమ్భవా త్సము
 చ్చయో నాస్తి తద్వి ఆత్మా కర్తా భోక్తా చేతి విపరీతజ్ఞానవత ఏవ కర్మసు ప్రవృత్తి
 స్యాత్. ఆత్మా ౭.కర్తా ౭భోక్తా చేతి సమ్యజ్ఞానవత స్తు న స్యాత్. న త్వయం
 నియమో దృశ్యతే శ్రూయతే వా. జనకాదీనాం జ్ఞానినా మపి కర్మసు ప్రవృత్తి
 దర్శనాత్ తస్మా దేకస్మిన్నేవ పురుషే జనకాదౌ కర్మజ్ఞానసముచ్చయదర్శనా త్కర్మ
 జ్ఞానయో రేకపురుషానుష్ఠేయత్వం సమ్భవ త్యే వేతి సముచ్చయా దేవ మోక్ష ఇ
 తి శక్త్యామా మాహ. యస్యత్వితి॥ ఆదా వజ్ఞత్వా త్కామాద్యభిభృతత్వా చ్చ
 పురుషః కర్మసు ప్రవర్తతే తతః ఫలాభిసంధిరహితయజ్ఞాదికర్మకరణద్వారా చిత్తశు
 ద్ధిస్తస్య భవతి. చిత్తే శుద్ధేనతి జ్ఞాన ముత్పద్యతే ఏక మిదం బ్రహ్మకర్తృ చే
 తి. స చ జ్ఞానోత్పత్త్యనంతర మపి ప్రారబ్ధవశా ద్యథాపూర్వం యజ్ఞాదిషు ప్రవర్తతే
 యథా జనకాదిః. తస్య సా ప్రవృత్తి ర్న కర్మే త్యర్థః. తత్ర దృష్టాంత మాహ
 యథా భగవత ఇతి॥ భగవాన్ కృష్ణః జ్ఞానీ భవన్ కేవలా ద్దానా త్పురుషార్థసిద్ధ్య
 భావం పశ్యన్ తత్సిద్ధయే న క్షత్రధర్మచేష్టితం కరోతి క్లిప్త లోకానుగ్రహార్థ మేన త
 ద్వ జ్ఞనకాదయో ౭పీత్యర్థః. తత్ర హేతు మాహ ఫలేతి॥ ఫలాభిసంధ్యహక్ష్కారాభా
 వస్య తుల్యత్వాత్ ఫలాభిసంధ్యహక్ష్కారపూర్వకం కర్తౌవ కర్మ న త్వన్య దిత్యర్థః.
 నను ఫలాభిసంధ్యహక్ష్కారాభావమాత్రేణ కర్మణః కర్మత్వం కథం వ్యపై తీత్య
 త్రాహ. యథాచేతి॥ స్వగ్రాదికామేన కామ్యాగ్నిహోత్రా ద్యనుష్ఠాయా పురు
 షః మధ్యే అకస్మా ద్దానకామేన స్వగ్రాదికామం త్యక్త్వా త దేవ కర్మ సమాప
 యతి. తత్ర చ యావత్పూర్వం స్వగ్రాదికామః తాన దేవ తత్కర్మణః కామ్య
 త్వం న తూర్ధ్వ మితి కృత్వా అనుష్ఠేయమాన స్యాపి కామ్యకర్మణః కామనాశా
 ద్యథా కామ్యత్వనాశః తథా జ్ఞానినా క్రియసూణస్యాపి కర్మణః ఫలాభిసంధ్యహ
 క్ష్కారాభావా త్కర్మత్వనాశ ఇతి భావః. కుర్వన్నపి న కరో తీతి కథం కుర్వతః
 పురుష స్యాకర్తృత్వం స్యాత్. విరుద్ధం హేదం ద్వయ మతః అహక్ష్కారపూర్వక
 త్వా త్కర్తృత్వస్య తద్రహితః పురుషః కుర్వన్న ప్యకర్తౌవ. తేఇతి॥ తే జనకాద
 యః లోకసంజ్ఞిహార్థం గుణగుణేషు వర్తంత ఇతి జ్ఞానేన కర్మసు ప్రవృత్తా ఇతి శే
 షః. కర్మజ్ఞే వ హీతి శ్లోకగతస్య సంసిద్ధి మాఫితా ఇతి వాక్య స్యార్థ మాహ. కర్మే
 తి॥ అకర్తృభోక్తౌజ్ఞానా త్కర్మసన్నా యినే ప్రాప్తే ౭పీత్యర్థః. అత్రే ౭దంబోధ్యమ్
 ప్రవృత్తిమాగ్నే వర్తమానా అపి జనకాదయః వేదాంతశ్రవణా ౭దినా పరమాథ్నా
 ౭త్మతత్త్వజ్ఞానం సమాప్త్య నివృత్తిమార్గభూతసన్నా యసాశ్రమస్వీకారం ఏనైవ నిర
 హాక్ష్కారం కర్మ కుర్వంత ఏవ జ్ఞానా న్ముక్తి మ్మేజరే. నివృత్తిమాగ్నే వర్తమా

నాస్తు సనకాదయః సన్నాసాశ్రమస్వీకారా ద్వేదాన్తశ్రవణాదిना ఆత్మతత్వజ్ఞానం సమృద్ధ్య కర్ణాణ్యకుర్వన్త ఏవ జ్ఞానా న్ముక్తిః స్ఫుజిరే ఇతి॥

భా॥ తత్త్వేనం ధర్మసంమూఢచేతసో మహతి శోకసాగరే నిమగ్న స్సార్థజ్ఞ స్యాత్మజ్ఞానా దన్య త్రోద్ధరణ మపశ్యత్ భగవాన్ వాసుదేవ స్సోఽర్జున ముద్ది ధారయిషు రాత్మజ్ఞానా యావతారయ న్నహ॥ అశోచ్యానిత్యాదినా॥

వ్యా॥ తత ఇతి శోకసాగరా దిత్యర్థః. అశోచ్యానిత్యాదినేతి॥ అత్ర రామా నుజః స త్వే వాహ మిత్యాది నేత్యక్వా అశోచ్యానితిశ్లోకం గీతాశాస్త్రో త్పున ష్చకార. తస్మద్దేవ. స తే భీష్మాదయ శ్శోచ్యాః పరమార్థస్వరూపేణ తేషాం ని త్యత్వాత్. సహి పశ్చితా మృతాన్ జీవత శ్చ ప్రతి శోచన్తి త్వ ఇచ్చ పశ్చితోఽసి అశోమాశో చేతి హితశాసనపర స్యాస్య శ్లోకస్య శాస్త్రోన్తఃపాతిత్వాచిత్వాత్.

య చ్చ వేదాన్తదేశికే నోక్త మశోచ్యానితిశ్లోక స్యాపదేశాధావధానావా దనార్థ పరిహాసభావతయా శాస్త్రోన్తరణమాత్రజ్ఞేన సాత్వా చ్చాస్త్రత్యాభావ ఇతి. తత్తు చ్చమ్. మహతి శోకసాగరే నిమగ్న స్వచరణం శరణం ప్రపన్నే పాథే భగవతః కృష్ణస్య పరిహాసభావైగాయాసాంగత్యాత్.

యదప్యక్తి మనేన - యద్వాన్త్రాశోచ్యానితిశ్లోకః ప్రహసన్ని వేత్యస్య విషయః స త్వేవాహమిత్యాదిక స్తు ఇదం శబ్దాన్త ఇతి తదపి తుచ్ఛమ్. ఇదంశబ్ద స్యాత్రానుసదవత్సమాణే శక్తతయా త దనుపదో స్త స్యాశోచ్యా నితి శ్లోక స్వే దం పదార్థత్యాభావ కల్పనాయా అప్రమాణత్వాత్. అశోచ్యా నితి శ్లోకస్య ప్ర హసన్నిత్యనే నాన్వయాసమ్భవాత్. ఇతిశబ్ద మధ్యాహృత్య అశోచ్యా నన్వశో చ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాం శ్చ భాషస ఇతి ప్రహసన్ని వేత్యన్వయే సమాప్త పునరాదానదోషాత్. ఇతి శబ్దాధ్యాహరణారవాచ్చ- గతానూ నితి పదార్థస్య ప రిహాసవాక్యత్వాసమ్భవేన శాస్త్రప్రవేశాసమ్భవేన చ వ్యర్థత్వప్రసక్తాత్. పరిహా సవాక్యం వదన్ని వే తీవ శబ్దేన నతు వస్తుతః పరిహాసవాక్యం జగదేతి సిద్ధత్వేన అశోచ్యానితి శ్లోకస్య భగవదుక్తత్వాసమ్భవా చ్చ- తస్మా ద్గీతాశాస్త్ర స్యాశో చ్యా నితి శ్లోక ఏ వాదిః.

శ్రీభగవాన్॥ మూ॥ శ్లో॥ అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాం శ్చ భాషసే
గతానూ నగతానూం శ్చ నానుశోచన్తి పశ్చితా॥ ౧౧

భా॥ స శోచ్యా అశోచ్యాః భీష్మద్రోణాదయః సద్వృత్తత్వాత్ పరమార్థ స్వరూపేణ చ నిత్యత్వా త్తా నశోచ్యా నన్వశోచః అనుశోచితవా ససి. ఏతే మ్రు

యస్తే మన్నిమిత్త మహం తైర్వి నాభూతః కిం కరిష్యామి రాజ్యనుభాది నేతి. త్వం ప్రజ్ఞావాదాం శ్చ ప్రజ్ఞావతాం బుద్ధిమతాం వాదాం శ్చ వచనాని చ భాషసే. త దేత న్నోశ్యం పాండిత్యం చ విరుద్ధ మాత్మని దర్శయ స్యస్మత్త ఇ వేత్యభిప్రాయః యస్మాద్గతానూఁ గతప్రాణా స్సృతాఁ అగతానూ నగతప్రాణాఁ జీవత శ్చ నా నుశోచన్తి పణ్డతా ఆత్మజ్ఞాః- పణ్డ ఆత్మబుద్ధిః పణ్డేషా స్తేహి పణ్డతాః- పణ్డత్యం నిర్విద్యేతి శ్రుతేః. పరమార్థత స్తు తాన్నిత్యా నశోచ్యా ననుశోచ స్యతో మూఢోఽసీత్యేతత్ ||

వా॥ అశోచ్యత్వే హేతుద్వయ మాహ సద్వృత్తత్వా త్సరమార్థస్వరూపేణ చ నిత్యత్వా దితి. అసచ్ఛరితా న్పుత్రాదీ నుద్దిశ్య పిత్రాదయ శ్శోచన్తి భ్రష్టా ఏత ఇతి భీష్మద్రోణాదయ స్తు సద్వృత్తత్వా న్న తే శోచ్యాః- అనిత్యా స్తు గృహసమ్పదాదయ శ్శోచ్యా న తు నిత్యా ఆత్మానో భీష్మాదయ ఇత్యర్థః- శోకప్రకార మాహ మన్నిమిత్తమిత్యాదినా॥ మన్నిమిత్యేం మదర్థం ప్రజ్ఞావాదా నిత్యత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దో లక్షణాయా ప్రజ్ఞావతః ప్రాజ్ఞా నభిధత్త ఇత్యాహ ప్రజ్ఞావతా మితి॥ శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష మపీహ లోకే ఇత్యాదీని వచనా నిత్యర్థః. యేషాం దేహతదిన్ద్రియాదిసంఘాతాభిమానినాం దేవదత్తాదీనాం ప్రాణాః దేహా దుత్కాంతా స్తే గతాసవ ఇత్యుచ్యన్తే- ఫలితార్థ మాహ మృతానితి॥ గతాసవో సభవన్తి త్యగతాసవః నశోతత్పురుషః. గతానుభిన్నా ఇత్యర్థః. తాఁ ఫలిత మాహ జీవతఇతి॥ న చ మృతానాం శోచ్యత్వ మస్తు నామ కథం జీవతా మితి వాచ్యమ్. జీవన్తోఽపి పుత్రాదయః దుర్వృత్తా సామయా శ్చ శోచ్యా ఏ వేతి॥

నను పణ్డతా అపి తార్కికాదయ శ్శోచన్తే వ మృతం స్వజనం ప్ర తీత్యత ఆహ- పణ్డ ఆత్మజ్ఞాన మితి- ఆత్మజ్ఞానిన ఏవ పణ్డతా నతు తార్కికాదయ ఇత్యర్థః. తత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి॥ శ్రు॥ పాండిత్యం నిర్విద్యేతి॥ ఆత్మజ్ఞానం సమ్మా ద్యేత్యర్థః. త్వస్త్వపణ్డత ఏవ శోకిత్వా దిత్యాహ పరమార్థత స్త్వితి॥ పరమార్థత ఆత్మస్వరూపే నేత్యర్థః. ఇత్యేత దితి॥ ఇతియావదిత్యర్థః. ఇత్యభిప్రాయ ఇతి పాఠా స్తరమ్॥

అత్ర గతానూఁ దేహా నగతానూ నాత్మన శ్చేతి రామానుజ ఆహ. తత్తుచ్చమ్. మృతదేహానాం గతానుత్వే పృథుమృతదేహానా మగతానుత్వేన అగతాను శబ్దా జీవదేహార్థలాభాత్. గతా స్వగతానుశబ్దయో ర్లోకే మృతజీవతో రేవ శక్తిగ్రహదర్శనాత్- భో సఖే త్వద్ద్రామే అస్మత్సమ్బుధి నో దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ కిం సుఖమాసాతే? ఇతి విష్ణుమిత్రేణ పృష్టః కృష్ణశర్మ త మ్మతి దేవదత్తో గతాను ర్యజ్ఞదత్త సర్వగతాను రితి ప్రతుష్టవాచ కి స్తత్ర దేవదత్తోదేహో గతానుః యజ్ఞదత్తో

జీవ స్వగతాను రితి స శ్రోతా ప్రత్యేతి స్మ- అపితు దేవదహో జీవతి యజ్ఞదత్తో
మృత ఇతి జానాతి స్మ- అపి చ దేహవ దసహోఽపి కోశత్యే నాత్మన ఉపాధిభూతా
ఏ వేతికృత్వా పరమార్థత ఆత్మానో నిష్కౌశత్యేన గతాసవ ఏ వేతి కథ మాత్మ
నా మగతానుత్వమ్? కి ఇచ్చ సచ్చిదానందరూప మ ప్యాత్మానం యే అన్నమయ
కోశావచ్ఛిన్న త్వేన మనుష్యం వృద్ధం జీర్ణం కృశం ప్రాణమయకోశావచ్ఛిన్న త్వేన
క్షుధితం పిపాసితం చ మన్వతే తే అజ్ఞా అతీవ శోచ్యా ఏ వేతి కృత్వా కథ మగ
తానూనా మాత్మనా మశోచ్యత్వమ్? అపిచ పక్షితా గతానూనా దేహా నృతి న
శోచ స్తీత్యుక్తే అపక్షితానా తా నృతి శోకో భవతీతి సిద్ధం. సతు త ద్వైత్య
శే. న హ్యపక్షితా అపి గతానుదేహా నృతి శోచన్తి దేహా దగ్ధో దేహ శ్శ్వభి
ర్భూత ఇతి న హి కోఽపి శోచతి. కిన్తు దేహీ పుత్రో మృత ఇత్యేవ శోచతి న
ర్వోపి. తస్మా ద్దుష్టో రామానుజోక్తార్థః॥

మూ॥ శ్లో॥ న త్వే వాహం జాతు నాసం న త్వం నే ఽమే జనాధిపాః

న చైవ న భవిష్యామ సర్వే వయ మతః పరమ్॥

౧౨

భా॥ కుత స్తే అశోచ్యాః యత స్తే నిత్యాః- కథం॥ నేతి॥ న త్వేవ జాతు కదా
చిత్ అహం నాసం కిం త్వాస మేవ అతీతేషు దేహాత్మత్తివినాశేషు నిత్యవ
వాహ మాస మిత్యభిప్రాయః తథా న త్వం నాసీః కిం త్వాసీ రేవ - తథా నే మే
జనాధిపా నాసన్ కిం త్వాస న్నేవ - తథా ననభవిష్యామః కిన్తు భవిష్యామవవ -
ఏవం చ సర్వే వయ మతో ఽస్మా ద్దేహవినాశా త్పరం ఉత్తరకాలేఽపి త్రిష్యపి
కాలేషు నిత్యా ఆత్మస్వరూపే శేత్యర్థః - దేహభేదానువృత్త్యా బహువచనం నా త్మ
భేదాభిప్రాయేణ॥

౧౩

వ్యా॥ న త్వే వాహ మితి శ్లోక మవతారయతి. కుతఇతి॥ కుత స్తే అశో
చ్యా ఇతి ప్రశ్నః. యత స్తే నిత్యా స్తత స్తే అశోచ్యా ఇత్యుత్తరమ్. కథ
స్తే నిత్యా ఇతి పునఃప్రశ్నః. తత్రోత్తరమాహ. నేతి శ్లోకేన॥ యది భీష్మాద
యః నిత్యా స్తస్మి అశోచ్యా ఏవ సతు నిత్యాః మ్రియమాణత్వాత్తత శ్చానిత్యాన్
తాన్ ప్ర త్యహం శోచా మిత్యాశక్త్యాయా మాహ భగవాన్ న త్వేవాహమితి
శ్లోకమ్ ఇత్యవతారికాయా ఆశయః. అహం జాతు తు కదాచి దపి నైవ నాస మి
త్యన్వయః. సమ్యావ్యనిషేధనివర్తనాకా ద్వానభౌ. అహ మిదాసీ మేవ వక్తే
ప్రా క్తు కదాచి దపి నాస మితి సమ్యావ్యస్య నిషేధస్య హి నివృత్తి రత్ర కృతా
నైవనాసమితి॥ అ స్యార్థ మాహ. కిన్త్వాస మే వేతి॥ దేహానా ముత్పత్తయో
వినాశా శ్చ దేహాత్మత్తివినాశాః తేషు అతీతకాలే అనన్తేషు దేహేషు జా

32 శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలిసిత శ్రీశాబ్దరభాష్యపేతాను.

తేషు నష్టేషు చ నాత్మా జాతో నష్టః కిన్తు నిత్య ఏ వేత్త్యర్థః. న న్వాత్మన ఏకత్వా ద్వయమిత్యక్తిర్న సజ్జచ్ఛత ఇత్యత్రాహ. దేహభేదేతి॥ ఉపాధీనాం దేహానాం బహుత్వా ద్వయ మితి బహువచననిర్దేశః. న త్వాత్మబహుత్వా దిత్యర్థః.

యుక్త ఇచ్చేదమ్- వాసుదేవత్వాద్జనత్వజనాధిపత్వానాం దేహధర్మత్వే నా త్మధర్మత్వాభావాత్. అవచ్ఛేదకానాం ఘటమతకరకాదీనాం భేదేన ఘటాకాశో మతాకాశః కరకాకాశ ఇత్యాదిభేదవ్యవహారే సత్యసి యద్వ దాకాశ స్త్రైకత్వం తద్వ దవచ్ఛేదకానాం దేహాద్భూతాధీనా మ్భేదేన వాసుదేవోఽర్జునో నరాధిపా శ్చేతి భేదవ్యవహారే సత్య ప్యాత్మిన ఏకత్వ మే వేతిభావః.

అత్రాహ రామానుజః. అహం సర్వేశ్వర స్తావ నిత్య ఇతి సిద్ధ మితి త త్తు చ్చమ్. న హ్యర్జునః కృష్ణం సర్వేశ్వరం నిత్య మాత్మాన మ్యన్యతే॥ శ్లో॥ అపరం భవనో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః । కథ మేత ద్విజానీయామ్ త్వ మాదౌ ప్రోక్త వా నితి వత్సృతి హ్యర్జునః. కింఞ్చ యథా కున్త్యా జాతే ఆత్మ న్యర్జున స్యానిత్యత్వబుద్ధి స్తథా దేవక్యా జాతేఽపి కృష్ణే అనిత్యత్వబుద్ధి రేవ భవతి. స్వస్మిన్ని వ కృష్ణేఽపి జన్మబాల్యకౌమారాదిధర్మదర్శనాత్. నాపి కృష్ణ స్యాస్మిన్ శ్లోకే ఆత్మానం సర్వేశ్వరం ప్రథయితు మస్తి తాత్పర్యమ్. ప్రకృతాసంగత్వాత్. పరంతు ఆత్మానం నిత్య మ్మథయితు మేవ. నిత్యత్వప్రథనాయ చ నేశ్వరత్వ మావశ్యకమ్ భవన్మతే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం త్రయాణాం నిత్యత్వేన నిత్యత్వేశ్వరత్వయో ర సమనియతత్వాత్. కింఞ్చ అహం శబ్దస్య వక్తరి కేవలే శక్తి ర్న త్వేశ్వరత్వాదివిశేషణవిశిష్టే ఇతి సర్వేశ్వరత్వవచన మత్రాసంగతం కవితాత్పర్యావిషయ ఇచ్చ - తథా - యథాహమ్ సర్వేశ్వరః పరమాత్మా నిత్య ఇతి నాత్ర సంశయః తథా భవన్తః శ్లోత్ర ఇచ్చ ఆత్మానోఽపి నిత్యా ఏవేతి మన్తవ్యా ఇ త్య ప్యుక్తం రామానుజేన- త చ్చాసత్. శ్లోకే న త్వే వాహం జాతు నాస మిత్యయ మంశో దృష్టాన్తః. అతిరిక్త స్తు దాష్టాన్తి నిక ఇతి విభాగకల్పన స్యాప్రమాణత్వాత్. దృష్టాన్తవాచి యథాశబ్దాభావాత్. అర్జునస్య కృష్ణే నిత్యత్వనిచ్చయాభావేన న త్వేవాహంజాతునాసమిత్యస్య దృష్టాన్తి త్వాసమ్భవా చ్చ.

కింఞ్చోఽస్మికోఽయ మర్జున ఈశ్వరః కశ్చన నిత్యోఽస్తితి మన్యతామ్ నామ కృష్ణ స్త్విశ్వరం నిత్యం నైవ మన్యతే. అన్యథా సారథ్యాదిషు కృష్ణనియమనా సమ్భవాత్.

అపిచ యది రామానుజోక్తార్థే కృష్ణస్య తాత్పర్యం స్యా త్తర్హి- ఈశ్వరోఽహం యథా నిత్యో జీవా యాయ స్తథైవ హీత్యేవ బ్రూయాత్. నతు నత్వే

వాహమిత్యాది - కిచ్చా ఈశ్వరః పరమాత్మా జీవా స్వాత్మాన ఇత్యపి వక్తుం సశక్యతే- శ్రు॥ య ఆత్మా పహతపాపా- సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం- స ఆత్మా తత్త్వ మసి- అయ మాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు శ్రుతిషు ఆత్మశబ్దే నై వేశ్వరగ్రహణాత్. జీవేశ్వరయో రభేదో పదేశాచ్చ.

అథ యచ్చాత్ర రామానుజే నోక్తమ్. ఏవం భగవత స్సర్వేశ్వరా దాత్మనా ఇచ్చ పరస్పరం భేదః పారమార్థిక ఇతి భగవతైవోక్తమ్ మితి ప్రతీయతే. అజ్ఞానమోహితం ప్రతి తన్నివృత్తయే పారమార్థికనిత్యత్వోపదేశసమయే. అహమ్ త్వమిమే సర్వే వయ మితి వ్యవదేశాత్. జ్ఞాపాధికభేదవాదే హ్యత్మభేద స్యాత్ తత్త్వకత్వేన తత్త్వోపదేశసమయే భేదనిర్దేశో న సంగచ్ఛత ఇతి॥

తచ్చాసత్. భీష్మాదీ ననిత్యత్వేన శోచ్యా న్నన్యమానా యాదృశానాం తావన్న తే భీష్మాదయ శ్శోచ్యా నిత్యత్వా ది త్యేతావ దేవ తావ దుపదేష్టు ముచితం కృష్ణస్య. న త్వత్వైకత్వమ్. తద్ధి కృష్ణ స్వయం పశ్యా దుపదేక్ష్యతి॥ శ్లో॥ అవినాశి తు త ద్విధి యేన సర్వ మిదం తతో మిత్యాదినా. వక్ష్యతి చ తత్ర రామానుజో గత్యభావాజ్ఞాత్యేకత్వ మపి. యది కృష్ణ స్యాత్మభేద ఏవ వాస్తవ ఇత్యభిప్రాయస్తస్మి అనాశిస్తత్ తా ద్విధి యై సర్వ మిద మావృత మి త్యే నావక్ష్యత్.

కిచ్చాత్మనా మనేకత్వే తత్తద్దేహవచ్చిన్న త్వేన సర్వవ్యాపకత్వమేవ మాభూత్ న హి ప్రతే కాత్మనా మైత్రదేహో వ్యాప్తో దృశ్యతే- ప్రతాత్మనో మైత్రదేహ సుఖదుఃఖాద్యనుభవాభావాత్. తత్తద్దేహాద్యనవచ్చిన్న స్వాత్మా సర్వవ్యాపక ఏక ఏవ తద్భేదకాభావాత్- యది త్వవినాశీతి శ్లోకః పరమాత్మానం బ్రూత ఇ త్యుచ్యేత తస్మి సర్వవ్యాపకః పరమాత్మైవావినాశీ నత్వాత్మానః తే హి పరిచ్చిన్న త్వాద్భూదివ దనిత్యా ఏ వేతి మహ దిద మనిష్ట మాపతితమ్. తస్మా న్న త్వే వాహమితి శ్లోకే ఆత్మభేద మవినాశీతిశ్లోకే ఆత్మాభేదంచ ప్రతిపాదయతః కృష్ణ స్యాశయః ఆత్మన జ్ఞాపాధిక ఏవ భేదః నతు తాత్త్విక ఇ త్యేవంరూప ఏవేతి సుఖేన నిశ్చయతే విద్యధిః—

తత్త్వోపదేశసమయే పౌపాధికం భేద మనూ ద్యైవ పారమార్థికాభేదో బోధనీయ ఇతి నానువాదమాత్రేణ భేదస్య పారమార్థికత్వమ్. కృష్ణ ఇ త్యర్జున ఇతి నరాధిపా ఇతి చ వ్యవహరీయమాణాః సర్వే వయమ్ అవినాశి త ద్బ్రహ్మైవ యేన సర్వ మిదం తత మితి హి శ్లోకద్వయ పైకసాక్ష్యాధిః. తస్మా త్సర్వవ్యాపకస్య నిత్య స్యాత్మనో భేదకాభావా న్నస్తి పారమార్థిక ఆత్మభేదః. భేదకానాం సర్వే

30 శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాఙ్కరభాష్యపేతాను.

పా మ స్యాత్మ నైవ వ్యాప్తత్వాత్. వ్యవహారత స్తు కల్పితోఽస్యాత్మభేద ఆకాశభేదవ దితి—

అథ యదప్యక్తం రామానుజేన శఙ్కరమతే గ్రహారమ్భ ఏ వన సమ్భవతి. పరమపురుషస్య పరమార్థస్యైవే ర్నిర్విశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యాత్మయాథాత్మ్యాసాక్షాత్కారాన్నివృత్తాజ్ఞానతత్కార్యతయా అజ్ఞానకృతభేదదర్శనం తస్మాలోపదేశాదివ్యవహారా శ్చ స సంగచ్ఛంత ఇతి.

త దపి మన్దమ్. తవ మతేఽప్యవాప్తసమస్త కామస్య పరిపూర్ణ స్యాత్మా రామ స్యానన్దమయస్య పరమపురుషస్య కథ మద్వనదుఃఖనిరీక్షణతదుపదేశాదివ్యవహారా సంగచ్ఛేరత్ లీల యేతిచే త్తర్హి మాయ యేతి విద్ధి. యథా మాయావశా దజోఽవ్యయో భూతానా మిశ్వరో భగవాన్జాత ఇవ వ్యయిత ఇ వోగ్రసేనస్య పాల్య ఇవ ప్రతీయతే తథా పార్థాయ కి మప్యవదిశేన్నివ స ప్రతీయతాం కిమ్? పరమార్థత స్తు స కృష్ణో స పార్థః నా ప్యవదేశః. ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మస్తి వ్యవహారత స్తు సర్వ మపి ద్వైత మితి స కాచి దస్మాకం క్షతిః.

అథ బ్రూహి త్వం పరిపూర్ణే నిష్కామే హగా కిధం లీలోదయ ఇ త్య త్రోత్తరమ్. స చ బాలవ దితి వాచ్యం. బాల స్యాజ్ఞ త్వాత్సకామత్వాచ్చ దృష్టాన్తత్వాభావాత్ - స చ రాజ్ఞః కన్దుకవిహారవ దితి వాచ్యమ్. తస్యతేత్రసుఖకామప్రవృత్తిదర్శనాత్ - సచ లోకానుగ్రహార్థ మితి వాచ్యం - లోకానుగ్రహరూపే ప్రయోజనే అవశిష్టే సతి భగవతః పూర్ణ కామత్వవ్యాఘాతాత్. తస్మాత్తవాపి మా యై వాత్ర శరణమ్. స చ మాయయా పి కిధ మసగ్గతార్థసిద్ధి రితి వాచ్యమ్. మాయాయాం సర్వసమ్భవా దితి న్యాయాత్.

నను పరమపురుష స్యాద్భునం ప్రత్యుపదేశో మాయయా భవతు నామ. ఇ దాస్తి నాచార్యపరమ్పరాయా శ్శిష్యపరంపరాం ప్రత్యుపదేశః కథమ్ ద్వైత దర్శనే విద్వత్తాఽభావా ద్వైతాదర్శనే వాగ్ద్యవహారాభావాచ్ఛేతి చేత్.

మైవమ్ అపరోక్షీకృతాత్మతత్త్వ స్యాపి గురో ర్యావ ద్దేహపాతం బాధితా ధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవహారలోపాభావాత్. దేహతిరిక్త మాత్మనం విద స్మపి త్వం యథా నునుష్యోహం వైష్ణవోఽహం రామానుజోఽహ మితి బ్రవీషి తద్వ దస్మాకం కిన్న స్యాత్? స చ బాధితానువృత్తస్య భేదజ్ఞానస్య ఉపదేశాది ప్రవృత్తిహేతుత్వం నేతి వాచ్యమ్. ఆత్మజ్ఞానేన బాధితస్య అనువర్తమానస్య దేహాత్మభ్రమస్య భోజనాదిప్రవృత్తిహేతుత్వదర్శనాత్. స హి దేహతిరిక్తాత్మజ్ఞానీ

త్వం నిర్భోజనాదివ్యాపారో వర్తనే. భోజనాదివ్యాపారో హి దేహత్కథమమూలకః. నాహం దేహ ఇతిమన్వానో న హి ముఖేన భుక్తేభోక్తు మిచ్ఛతి వా.

య దప్యక్తం రామానుజేన. బిమ్బభూత ఈశ్వర స్వప్రతిబిమ్బభూతా యాజ్ఞనాయ తత్త్వం కథ ముపదిశేత్. న హి కోఽప్యనుస్మత్తః పురుషః స్వదర్పణప్రతిబిమ్బాయ కి మప్యపదిశే దితి.

త దపి తుచ్ఛమ్. కోఽపి పురుషః ప్రతిబిమ్బాయ కి మపి న వక్తీత్యత్ర కిం బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రత్యన్తాభేదః కారణమ్? కిం వాప్రతిబిమ్బమిధ్యాత్వం యద్వాప్రతిబిమ్బవైతన్యాభావః? నాద్యః- అత్యన్తాభేదే బిమ్బప్రతిబిమ్బవ్యవహారస్యైవ లోపప్రసంజ్ఞాత్ - అయం బిమ్బో యం ప్రతిబిమ్బ ఇతి వ్యవహారో హి బిమ్బప్రతిబిమ్బభేదమూలకః- అయం ఘటోఽయం పట ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘటపటభేదమూలకః కిచ్చ దర్పణగతపరప్రతిబిమ్బాయ సుతరాం భిన్నాయ కి మితి నో పదిశే త్పురుషః? నాపి ద్వితీయః రజ్జుసర్పస్య రజ్జుజ్ఞానే నేవ ప్రతిబిమ్బస్య కేనాపి జ్ఞానేన బాధాదర్శనాత్. అబాధితస్య చామిధ్యాత్వాత్ - న హి కోఽపి దర్పణగతం స్వప్రతిబిమ్బం స్వయం మిధ్యా మన్యతే - అతః పరిశిష్ట స్త్రుతియః- అవిద్యాచిత్రప్రతిబిమ్బాస్తు చైతన్యవస్తవేతి న దర్పణప్రతిబిమ్బతుల్యా ఇతి సజ్గచ్ఛత ఏవ స్వప్రతిబిమ్బానాం స్వభిన్న త్వేన స్వ స్యా పదేశః కృష్ణ స్త్యేతి.

న చైవం బిమ్బప్రతిబిమ్బయో ర్జీవేశ్వరయో ర్భేదే కథ మద్వైతసిద్ధి రితి వాచ్యమ్. యావదవిద్య నిమ్బప్రతిబిమ్బాదిభేదసద్భావేఽపి పరమార్థదశాయా మవిద్యాయా ఏవా భావేన బిమ్బప్రతిబిమ్బభేదాభావా న్నాద్వైతహాని రితి-ఏతేన నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మితి మంత్రా జీవేశ్వరద్వైతసిద్ధి రితి రామానుజవచనం దక్షోత్తరమ్. ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామా నితీ తన్నన్తస్య వ్యావహారికజీవేశ్వరభేదరక్ష్యరక్షకభావాద్యనుగ్రాహకత్వాత్.

కిచ్చ నాత్ర చిన్మాత్ర స్యాపదేష్టుత్వాదికం తస్య నిర్ధర్మకత్వాత్. కిన్తస్మి కృష్ణదేహేంద్రియాద్యాకారపరిణతమాయావచ్ఛిన్న చితే కేవ సాహిత్యనదేహేంద్రియాద్యాకారపరిణతావిద్యావచ్ఛిన్న చితే ర్భిన్నైవ. అత ఏవ ఖలు తత్త్వ మసీత్యత్ర విశేషణాంశం విహాయ విశేష్యాంశే లక్షణా స్వీకృతా తస్మా ద్విశిష్టయోః కృష్ణార్జునయో ర్భేదా దమ్యుపదే శోపపత్తిః-ఇతి.

యచ్ఛ రామానుజేనోక్తం గురో రద్వితీయాత్మవిజ్ఞానా దేవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య సకార్యస్య నష్టత్వా చ్ఛివ్యం ప్ర త్యుపదేశోనిష్ప్రయోజన ఇతి.

౪౦ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

తదపి తుచ్ఛమ్. యావద్దేహపాత మాత్మజ్ఞస్యాపి గురో దేహేంద్రియాది ప్రపంచప్రతీతిసద్భావప్రాగేవ ప్రత్యపాది- విస్తృతజాలికేన గగనే గన్ధర్వనగరం నిర్మితమ్ నేదం గన్ధర్వనగరం కిన్తు గగనమే వేతి జానతామపి యావద్విజ్ఞానం ప్రతిభాత్యేవ. అయం చ ప్రపంచః యస్యాద్వితీయాత్మజ్ఞానేన బాధిత స్తస్యైవ దగ్ధపటవదబద్ధకః స త్వస్య స్వేతికృత్వా స గురుజ్ఞానేన శిష్యాజ్ఞాననివృత్తిః. ప్రతిపురుష మవిద్యాభేదా త్రప్రపంచభేదా చ్ఛ. యథా నయనసన్నిహితహస్తా బహువః పురుషా ఏక మేవ సూర్యం స పశ్యన్తి. నయనాసన్నిహితహస్త స్తు విదగ్ధ స్తం పశ్యతి. నైత ద్విదగ్ధకర్తృకాద్వితీయసూర్యావలోకన మవిదగ్ధపురుషాశ్రయసూర్యాజ్ఞాననివర్తకం తద్వ త్రకృతేషీతి. విపరీత ఇచ్చేదం య దేకస్య జ్ఞానా దన్యస్య భ్రమనివృత్తి రితి స హి ఏకస్య రజ్జు యాథాత్మ్యజ్ఞానా దన్యస్య రజ్జుసర్పభ్రమో నివర్తమానోద్బుష్ట శ్శుతోవా.

వస్తుత స్తు. రామానుజమత ఏవ సుతరా ముపదేశానుపపత్తి రుపదేశా నర్థక్యం - తథాహి చిదచిచ్ఛరీక త్వేన చిదచిద స్వస్య పరమాత్మా కృష్ణః చిత్తోఽర్జునస్య బహి రాభిముఖ్యేన గురు స్స కథం న త్తేత-న హ్యర్జునం వస్తు బహి స్సాన్యత్. యది చిదచిత్తో ర్భహి రపి కృష్ణ స్సాన్యత్త్వై కృష్ణ ఏవ చిదచిత్తో శ్చ రీరం స్యాత్. చిదచిద్వాస్తవశ్చ స్యాత్. వ్యాపకేన శస్త్రాదినా వ్యాప్యస్య దేహస్వేవ చిదచిద్భావం కృష్ణస్య నాశోఽపి స్యాత్. చిదచిత్తో రీశ్వరాపుధక్సిద్ధవిశేషణత్వేన స్వాపుధక్సిద్ధవిశేషణా ద్గదా త్వయం పుధివ్యాధవ చిదచిద్భావం పుధగీశ్వర స్యావస్థాన మపి స సమ్భవ తీతి కృత్వా పుధ గవస్థితవస్తుద్వయధర్మస్య గురుశిష్యభావ స్యాపపత్తిః కథం కృష్ణార్జునయో రపుధగవస్థితయోః చిదీశ్వరయోః ? అపుధక్సిద్ధవిశేషణవాచి శబ్దానాం విశేష్యపర్యస్తత్వనియమాత్. అర్జున పచార్థోఽపి చిదచిద్విశిష్ట ఈశ్వర ఏ వేతికృత్వా కృష్ణార్జునా యోపదిదే శేత్యేతద్వాక్య మపి స యజ్యతే సర్వవ్యాపిన సర్వశరీరస్య సర్వాస్తర స్వేశ్వరస్య కృష్ణదేహేంద్రియాది ప్సి వార్జునదేహేంద్రియాది ప్స్వ పృహ మ్మమగ్రహ పైవౌచి త్వేన కృష్ణోఽహ మర్జున స్త్వం నరాధిపా ఇమే ఇతి త్వ మిదంగహనిర్దేశకథముపద్యతామ్ ? కృష్ణోఽహ మర్జునోఽహమ్ నరాధిపా అహ మితి హి వక్తవ్యమ్. యద్వా కృష్ణో మే అర్జునో మే నరాధిపా మే ఇతి వక్తవ్యమ్.

కిం చేతనాచేతనాత్మకనిఖిలజగత్పరమకారణభూతఈశ్వరః కృష్ణః స్వజాత త్వేన స్వాభిన్నే వ్యర్జునాదిషు కథ మ్భేదబుద్ధి మీయాత్. న హి మృదో భిద్యతే ఘటః. కథంవా స్వాభిన్నా యార్జునాయ స్వయ ముపదిశే త్కిమపి ? ఉపదేశో

హి భేదమూలకః- ఏవ మర్వాచీనాచార్యపరమ్మరాసి- స్వమి వాన్యా నపి చేతనా
స్వరమ కారణేష్వరాభిన్నా నిదుషీ సతీ. పరమకారణేష్వరాభిన్న స్వాభిన్న చేతనేభ్య
శ్చిష్యేభ్యః కథ ముపదిశే త్కిమపి ?

నను పరమేశ్వరా జ్ఞేవా జాయతే ఇ త్యత్ర జీవానా మాపాధిక మేన జ
న్మాస్మాభి రిష్యతే. న తు స్వరూపతః జీవానాం జ్ఞానైకాకారత్వేన నిత్యత్వా దితి
చే త్తద్విజ్ఞానైకాకారే ఆత్మని భేదకాభావా త్పిధ మద్వైత మితి స్వమతప్రచ్యుతిః
పరమతప్రవేశ శ్చేత్యపి దోషద్వయం ప్రసక్త స్తవ. న చ స్వరూపణో భేదా
భావే పి ధర్మోఽస్తి భేద ఇతి వాచ్యం. తస్య ధర్మ స్యా ప్యోపాధికత్వేన
స్వరూపగతత్వాభావాత్.

ఏవం జ్ఞానైకాకారే ఆత్మని ఉపదేశసమ్బాద్యగుణాభావా దుపదేశనివార్య
దోషాభావా చ్చేవదేశోఽప్యపార్థః- న చ ని కృష్టోపాధిత్యాగ ఉత్పన్నోపాధిస్త్యే
కార శ్చ ఫల ముపదేశ స్వేతి వాచ్యమ్. మూర్తికఘటోపాధిపరిత్యాగా తౌవర్ణ
ఘటోపాధిస్త్యేకారా చ్చ. గగన స్వేవావిక్రియ స్యాత్మనోఽపి మనుష్యోపాధిత్యాగా
ద్దేవోపాధిస్త్యేకారా చ్చ నకోఽపి లాభః. సతి హి దేహత్మభ్రమే దేవోఽహం
యతోఽహ మితి సన్తుష్యే త్పురుషః. ప్రకృతే తూపదేశేన దేహత్మభ్రమనాశా
ద్దేహతిరిక్తాత్మజ్ఞానస్య జాతత్వా చ్చ కి దేవదేహేన. న చ దేవదేహే ఆత్మీయత్వ
జ్ఞానా త్సన్తుష్యతి పురుష ఇతి వాచ్యమ్. అసజ్జో హ్యయం పురుష ఇతి శ్రుత్యా
ఆత్మా న మసజ్గం విద్వాన్ పురుషః కథ దేవదేహమాత్మీయం మనుయాత్ ?

నను అసజ్గ ఇతి శ్రుతి రధ్ధాన్తరపరా. పురుష స్తు సదా పి సూక్ష్మదేహవి
శిష్టత్వా త్ససజ్గ ఏవ. జ్ఞానైకాకారోఽపి పురుష సూక్ష్మదేహోపాధిబహుత్వా ద్భృ
హువిధ ఏవ. అసా పుపాధిః ప్రళయే ముక్తా చ న నశ్యతి. అణో జీవాః పరస్ప
రమ్ భిన్నా ఏవ సర్వాదా. ఉపదేశా దీశ్వరోపాసనా చ్చామిషా మిశ్వరవ ద్ధానై
శ్వర్యాదిసిద్ధి రప్రాకృతదివ్యమగ్గళవిగ్రహసిద్ధి శ్చేతి చేత్

నైత ద పుష్పపద్యతే. సదాపి లింగదేహవిశిష్టస్య పురుషస్య లింగాకారవ
త్వేన జ్ఞానైకాకారవత్త్వాభావాత్. అపఖ్యేకృతపంచభూతకార్యస్య లింగస్య సదా
ప్యనాదిపురుషోపాధిత్యాసమ్భవాత్. ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం తవ మతే అనాది
త్వాత్. లింగస్య ప్రకృతికార్యత్వేన సాదిత్వాత్. ముక్తా మనస్సత్వే తదనుభూత
సంసారస్మరణప్రసక్తేన మనా గ్దుఃఖసమ్భవా ల్లిగ్గభజ్య నైవ మోక్షత్వా చ్చ. ఉ
పాసన యైవ సగుణముక్తిక్షేత్రలాభే తత్త్వజ్ఞానోపదేశస్య వైయర్థ్యా చ్చ. ఉపాస
నాం వినా తదుపదేశమాత్రేణ తన్నుక్వలాభాచ్చ వ్యర్థ స్తవ మతే తతోఽపదేశః.

౪౨ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్థప్రకాశవిలసితశ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

కిచ్చ సర్వే ప్యాస్తికా తాకికా స్తార్కికా శ్చ వేదానుమానాదినా స్వభి
న్న మిశ్వరమ్ ప్రతిపద్యమానాః తస్మా ద్విభ్యత్యేవ. భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇతి
శ్రుతే ర్వాయుసూర్యాదయో పీశ్వరా ద్విభ్యత్యేవ. ఏనమ్ స్థితే అభయార్థ మా
త్మానం శరణం గతాయ శిష్యాయ యది గురు స్త మేవ జీవేశ్వరభేదం భయజనక
ముపదిశే తర్హి తేన శిష్యః కి మ్ఫలం ప్రాప్నుయాత్ న కింపి ప్రత్యుత భయా
ధిక్య మేవ య ఉదర మస్తరం కురుతే అథ తస్యభయ మ్భవతీతి హిత్రూయతే.
తస్మాద్వ్యర్థ మేవ భేదవాదిగురూపసదనం శిష్యస్య. ౧౨

మూ॥ శ్లో॥ దేహిన్ ౨స్మిన్ యథా దేహీ కౌమారం యౌవనం జరా
తథా దేహోన్తరప్రాప్తి ధీరస్తత న ముహ్యతి॥ ౧౩

భా॥ తత్ర కథ మివ నిత్య ఆత్మేతి దృష్టాన్త మాహ॥ దేహీ న ఇతి॥ దే
హిన్ దేహీ ౨స్యా స్తీతి దేహీ తస్య దేహిన్ దేహవత ఆత్మనః - అస్మిన్ న
ర్తమానే దేహీ యథా యేన ప్రకారేణ కౌమారం కుమారభావో బాల్యావస్థా -
యౌవనం యూనోభావో మధ్యమావస్థా - జరా వయోహాని రీరావస్థా - ఇ త్యే
తా స్తిస్రో ౨వస్థా అన్యోన్యవిలక్షణాః తాసాంచ ప్రశమావస్థానాశే ఆత్మనో న
నాశః - ద్వితీయావస్థాపజననే నోప జననమాత్మనః కింత హ్యేక స్వావిక్రియ స్యైవ
ద్వితీయత్వతీయావస్థాప్రాప్తి రాత్మనో దృష్టాయథా - తథా తద్వ దేవ దేహో ద
న్యో దేహో దేహోన్తరం తస్య ప్రాప్తి ద్దేహోన్తరప్రాప్తి రవిక్రియస్యై వాత్మన ఇ
త్యర్థః - ధీరో ధీమా తత్ర ఏవం సతి న ముహ్యతి న మోహ మాపద్యతే॥

వా॥ దేహీన ఇతి॥ కిన్తర్హితి. ఏక స్వావిక్రియ స్యైవాత్మనః ద్వితీయత్వతీ
యావస్థాప్రాప్తి ర్యథా దృష్టేత్యన్వయః. తత్ర శబ్దార్థ మాహ ఏవం సతీతి. ఏ
వం దేహోద్దేహోన్తరప్రాప్తౌ సత్యా మి త్యర్థః. కౌమారాద్యావనావస్థాప్రాప్తి రి వే
త్యేవంశబ్దార్థః. ౧౩

మూ॥ శ్లో॥ మాత్రాస్పర్శా స్త కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః
అగమాపాయినో నిత్యా స్తాం స్తితిక్షన్వ భారత॥ ౧౪

భా॥ యద్య ప్యాత్మవినాశనిమిత్తః మోహీనా న సంభవతి నిత్య ఆ త్మేతి
జానత స్తథాపి శీతోష్ణసుఖదుఃఖప్రాప్తినిమిత్తో మోహో తాకికో దృశ్యతే సుఖ
వియోగనిమిత్తో దుఃఖసంయోగనిమిత్త శ్చ శోక ఇత్యేత ద్జునస్య వచన మాశం
క్య భగవా నాహ॥ మాత్రా ఇతి॥ మాత్రా ఆభిర్గీయస్తే శబ్దాదయ ఇతి శ్రోత్రాదీ
సీన్ద్రియాణి మాత్రాః మాత్రాణాం స్పర్శా మాత్రాస్పర్శాశ్చబ్దాదిభి స్సంయోగా

స్తే శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః శీత ముష్ణం సుఖం దుఃఖం చ ప్రయచ్ఛ స్తితి - అథవా
స్పృశ్యంత ఇతి స్పర్శాః శబ్దాదయో విషయాః మాత్రాశ్చ స్పర్శాశ్చ మాత్రాస్ప
ర్శాః శీతోష్ణ సుఖదుఃఖదాః శీతంచ కదాచి త్సుఖదం భవతి కదాచి ద్దుఃఖదం
చ తథోష్ణ మవ్యయితరూపం - సుఖదుఃఖే పున ర్నియతరూపతాం నవ్యభిచరతః
అత స్తాభ్యాం పృథక్ శీతోష్ణయో గ్రహణం - యద్యేతే సుఖదుఃఖదాః తర్హి ఏ
షా మన పాయా దనుపరతవన సంసార స్సాన్య దితిచే నైవం - యస్మా త్తేమా
త్రాస్పర్శాదయః ఆగమాపాయిన ఆగమాపాయశీలా స్తస్మా దనిత్యా అత స్తాన్
శీతోష్ణాదీం స్తితిక్షుస్వ ప్రసహస్వ తేషు హర్షం విషాదం చ మాకాక్షీ రిత్యర్థః॥౧౮

వ్యా॥ మాత్రేతి॥ మీయంత ఇతి గృహ్యంత ఇ త్యర్థః హుయామాశ్రుభ
సేభ్య త్రు నితి మాజ త్రు ఔణాదికః. అదంతా త్త్రిన్రియాం టాప్. మాత్రాః.
శ్రోత్రత్వగమీరసనఘాతాభ్యేస్త్రియపఞ్చకవిషయా శ్శబ్దస్పర్శరూపరసగంధా ఇష్టాని
ప్రభేదేన ద్వివిధాః ప్రత్యేకం భవన్తి. తత్ర ఆత్మన స్సుఖదా ఇష్టా దుఃఖదా స్స్వ
నిష్టాః. యథా గ్రీష్మకాలే శీతస్పర్శ ఇష్ట స్సుఖదః. శిశిరకాలే స ఏ వానిష్టో
దుఃఖదః. శిశిరకాలే ఉష్ణ స్పర్శ ఇష్ట స్సుఖదః. గ్రీష్మకాలే స ఏ వానిష్టో దుఃఖ
దః. ఏవం సురభిగంధ స్సంయోగ కాలే ఇష్ట స్సుఖదః స ఏవ విరహదశాయా మ
నిష్టో దుఃఖదః. మధురరస శ్చ జ్వలిత స్వానిష్టో దుఃఖదః. స ఏవ స్వస్థ స్వేష్ట స్సు
ఖదః. ఏవం త్రావ్యశబ్దాదయోఽపీష్టాసుఖదా అస్వేష్టా దుఃఖదా ఇతివివేకః. ఏ
వం స్థితే మాత్రాస్పర్శా స్సుఖదుఃఖదా భవన్తి త్యేతానా నే వేహవివక్షితాంశః.
శీతోష్ణగ్రహణం నైవ దృష్టాన్త్యాం యథా శీతోష్ణభేదభిన్న స్వకస్పర్శ స్సుఖదుఃఖ
దో భవతి తద్దృశితి అన్యథా తు శీతోష్ణప్రదత్వం శ్రోత్రశబ్దాదీనా మపి సమృద్ధ్యై
త తద్దృశిష్టం తేషాం తథాత్వాభావాత్. శీతోష్ణే ఇవ సుఖదుఃఖదా శ్శీతోష్ణసు
ఖదుఃఖదా ఇతిసమాసః. యద్వామాత్రాస్పర్శా స్సుఖదుఃఖదా భవన్తి. స్పర్శవ
ద్ద్రవ్యసమృద్ధం త్వగిన్ద్రియం నైవ శీతోష్ణస్పర్శప్రద ఞ్చ భవ తీత్యర్థో బోధ్యః. మా
త్రాస్పర్శాఇత్యన్యః ఇన్ద్రియసంయోగ ఇతివ్యాఖ్యానే శబ్దాదిభి రితి పదానయనక్లేశ
ఇత్యనుచ్యాపతౌ నైవమాహ అథవేతి॥

సను శీతోష్ణయో కేవ సుఖదుఃఖత్వా త్పృథక్ శీతోష్ణగ్రహణం వ్యర్థం మ
తఆహ శీతంచేతి॥ విషయేన్ద్రియసంయోగజన్యం శీతోష్ణరూపద్వంద్వం సుఖదుఃఖరూ
పద్వంద్వం ఛాపర్జనీయత్వా దాగమాపాయిత్వా దనిత్యత్వా చ్చ సోఽవ్య మితి శ్లోక
స్య ఫలితార్థః. అనేన తితిక్షుత్వరూపాధికారిధర్మ శ్చిక్షితః.

అత్రాహ రామానుజః శబ్దస్పర్శాదయ స్సాశ్రయా స్తస్మాత్తా కార్యత్వా
న్మాత్రా ఇ త్యుచ్యంత ఇతి తత్తుచ్చమ్. శబ్దాదీనా మేవ తస్మాత్తాత్వాత్. న చ

సూక్ష్మభూతాని తన్నాత్రా ఇతి వాచ్యం తథాపి సాశ్రయశబ్దాదీనా మేవ సూక్ష్మ భూతానాం తన్నాత్రాత్వాత్ - న చ శబ్దాదయ సాశ్రయానామ మృదఙ్గకుసుమా దయ ఇతి వాచ్యం తేషా మృహభూతకార్యత్వేన తన్నాత్రాఽకార్యత్వాత్ - న చ మహాభూతా స్యేవ శబ్దాదయ సాశ్రయా ఇతివాచ్యం మహాభూతా సీత్యేవ వక్త వ్యత్వేన శబ్దాదయ సాశ్రయా ఇతి వక్రోక్తే ర్వ్యర్థత్వా ద్దుష్టత్వాచ్చ ఇద్వియా కా మపి తన్నాత్రాకార్యత్వేన భూతానా మేవ గ్రహణమిత్యత నియామకాభావా చ్చ. అథ యది శబ్దాదీనా మాశ్రయా స్తద్గ్రాహకా ణీద్వియా ణీతి య ద్యుచ్య తే తర్హిమీయన్త ఇతి మాత్రా ఇత్యేవ వక్తవ్య మభిధయా సతులక్షణయా లక్షణాశ్రయణ స్యాగతికస్థలవిషయత్వాత్ - ఇతి -

తథా - శీతోష్ణసుఖదుఃఖదా ఇత్యత్ర శీతోష్ణరూప సుఖదుఃఖదా ఇత్యా హత చాచసత్ - శీతోష్ణకార్యయో సుఖదుఃఖయోః కథం శీతోష్ణరూపత్వం యథాసంఖ్యం శీతోష్ణయో సుఖదుఃఖహేతుత్వం నైవ సమ్యవతీ శీత స్యాపి హే నున్త కాలే దుఃఖహేతుత్వా దుష్టస్యాపి సుఖ హేతుత్వాత్ || ౧౪

మూ॥ శ్లో॥ యం హి న వ్యధయన్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ
సమదుఃఖసుఖంధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే || ౧౫

భా॥ శీతోష్ణాదీన్ ప్రసహత స్తవ - కిం స్యా దితి శ్రేణు॥ యమితి॥ యం పురుషం సమదుఃఖసుఖం సమే నుఃఖసుఖే యస్య తం సమదుఃఖసుఖం సుఖదుఃఖ ప్రాప్తౌ హర్షవిషాదరహితం ధీరం ధీమన్తం నవ్యధయన్తి నచాలయన్తి నిత్యాత్మ దర్శనా దేతే యథోక్తా శీతోష్ణాదయః - స నిత్యాత్మస్వరూపదర్శననిష్ఠో ద్వద్వై సహిష్ణు రమృతత్వా యామృతభావాయ మోక్షో యేత్యర్థః - కల్పతే సమర్థోభవతి॥

వా॥ యమితి॥ న వ్యధయన్తితి వ్యధభయచలనయోరితిధాతుః - చలన స్యా పాదాన మహా నిత్యాత్మదర్శనా దితి॥ ఏతేన - శీతోష్ణాది ద్వద్వైసహనమాత్రా న్నామృతత్వమ్ కిన్తు నిత్యాత్మదర్శనభ్రంశాభావాదేవ - అన్యథా శీతోష్ణాదిసహన శాలినో మూఢా శ్శూద్రాదయోఽపి ప్రాప్నుయు రమృతత్వ మితి సిద్ధమ్ - స్థిరధీ రేవ నిత్యాత్మదర్శననిష్ఠో భవతి. ద్వద్వైసహనేన తు సుఖదుఃఖాభ్యాం బుద్ధౌ చ రితాయాం సత్యా మాత్మదర్శననిష్ఠా దుర్లభా పురుష స్యేతి భవతి. హేపురుషర్షభేతి సమ్బోధనేన చ పురుషశ్రేష్ఠస్య తవ పురుషాధమ స్యేవ నిత్యాత్మదర్శననిష్ఠా తో భ్రంశః - ద్వద్వైసహనాభావ శ్చాచుచిత ఇతి ద్యోత్యతే.

అత్రాహ రామానుజః - ధైర్యయుక్త మవర్జనీయదుఃఖం సుఖవ స్తస్యమా నం సన్వేదనోచితం యుద్ధాదిక రాగఫలాభిసన్నికుర్వాణం యం పురుషం త దన్తర్గ

తతః శ్రువాతాదిస్పర్శాః పరితాపేన న చాలయన్తి స ఏవామృతత్వం సాధయంతి
త్వాద్యశో దుఃఖాసహిష్ణు రితి.

తత్తుచ్ఛమ్. తాద్యశో హి పురుషః యుద్ధే మృత శ్చే ద్వీరస్వర్గం సాధయ
తి జయీ చే త్పురరాజ్య మగ్రం చిత్తశుద్ధి మేవ-న త్వమృతత్వం మోక్షస్య జ్ఞానై
కసాధ్యత్వాత్ - సాంఖ్యప్రకరణే చాత్ర కర్మకీర్తన మనుచితమ్ - పురుషర్షభశబ్దే
కాక్వాశ్రయణ ఇచ్చాయుక్తం భగవతః పరమాగ్ధోపదేష్టు రత్ర కాకుసమ్బాధనప్ర
యోగానాచిత్యాత్ - అర్జునస్య పరమార్థతః పురుషాధమత్వే త మ్మృతి శాస్త్రోప
దేశేస్యై వాయుక్త్యాదితి.

౧౫

మూ. శ్లో॥ నా ఽసంశయో విద్యతే భావో నాఽ భావో విద్యతే సతః

ఉభయో రపి దృష్టో ఽస్తత్త్వస్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః॥

౧౬

భ॥ ఇత శ్చ శోకమోహా వకృత్వా శీతోష్ణాదిసహనం యుక్తం కర్మం-య
స్మాత్ ॥ నేతి ॥ అసతః అవిద్యమానస్య శీతోష్ణాదే స్సకారణస్య నవిద్యతే నాస్తి
భావో భవన మస్తితా - నహి శీతోష్ణాది సకారణం ప్రమాణై ర్నిరూప్యమాణం
వస్తు సంభవతి - వికారో హి సః వికార శ్చ వ్యభిచరతి.

వ్యా॥ నాసత ఇతి॥ అసభువి భూసత్తాయామిత్యేకార్థకంధాతుద్వయమ్ తత్ర
అస్తే శ్చ తరి సన్నితి భవతే ర్ముఖి భావ ఇతి చ రూపద్వయమ్ - స న్నభవతీ త్య
సత్ - క్షేపత్వే తు అసత్ - సతోభావస్సత్తా - నభావః అభావః తథా చ భావస్సత్తా
అభావ స్త్వస త్తేతి వివేకః - ఏవంసతి - సతి సత్తా వ ర్తతే తద్భావస్య తన్నిష్ఠ
త్వాత్ - సత్తావత ఏవ సత్త్వాచ్చ అసతి తు సత్తానవ ర్తతేకిన్తు అసత్తేవ వ ర్తతే-
సత్తారహిత స్యై వాసత్త్వాత్ ఇతి సర్వ స్యాపి సుగ్రహమేవ - తతశ్చ - అసతో
నాస్తి స త్తేతి సోనాస్త్వస త్తేతి చ వ్యభో ఽయం కృష్ణ సోపదేశః - నహి
కోఽపి సతః పదార్థ స్యాసత్తాశాలిత్వ మసత స్సత్తాశాలిత్వ ఇచ్చ మనుతే - యేనా
య ముపదేశ స్సఫలస్యాత్ - న హి కశ్చి ద ప్యసన్తం శతశృంగం సన్త మ్మన్య
తే - సన్తం వా గోశృంగ మసన్త మితి ప్రాప్తే ఆహ భగవా న్భాష్యకారః - అస
తః అవిద్యమానస్య శీతోష్ణాదే రిత్యాది - యస్యకాలత్రయే ప్యభావో నాస్తి తదే
వ సత్ - యస్య తు ప్రతీతీసమయ ఏవ భావః - న తు కాలత్రయే తదసత్ - సతి
వస్తుని కదాచి ద ప్యసత్తాయాః స్థితృనాచిత్యాత్ - అన్యధాప్రతీతీసమయవర్తి
రజ్జుసర్వో ఽపి సత్ స్యాదేవ - లోక స్తు నైవ జానాతి కిన్తు ప్రతీతం వస్తుస
త్వేన అప్రతీతం వ స్త్వసత్వే న చ జానాతి - అతోఽయ ముపదేశః సఫల ఏ
వేతిభావః.

౪౬ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

భాష్యార్థమ్బ్రూమః - అసతః అవిద్యమానస్య శీతోష్ణాదే ససకారణస్య భావో భవన మస్తితా న విద్యతే నాస్తీ త్యన్వయః.

నను కారణస్య సత్త్వే కథం కార్యస్య శీతోష్ణాదే రస త్వ మత ఆహ సకారణస్యేతి - సకారణస్య జలాగ్నయదికారణసహితస్య - సాష్టాన స్యేతినా - అష్టాన ప్రభవత్వా చ్ఛీతోష్ణాది సర్వప్రపంచస్య - ఆవిశబ్దా త్సుఖదుఃఖాదిగ్రహణమ్.

నను యదిశీతోష్ణాదిక మవిద్యమానం స్యాత్త్వత్వ తస్య భావో న స్యాదేవ - ప్రత్యుత శీతోష్ణాదికం విద్యత ఏవ - ప్రతీయమానత్వాత్ - న హ్యవిద్యమానం శశశృంగాదికం ప్రతీయేత - అత ఆహ నహీతి॥ సకారణం శీతోష్ణాది జగత్ ప్రమాణై ర్నిరూప్యమాణం వస్తు సత్యం న సమ్భవతి హీత్యన్వయః - శ్రుతిభి స్తదనుగృహీతతర్కై శ్చ విచార్యమాణేసతి శీతోష్ణాదే ర్వస్తుత్వా నసిద్ధ్య తీత్యర్థః॥

యద్వా - ప్రమాణే స్వగాదీన్ద్రియై ర్నిరూప్యమాణం గృహ్యమాణం సకారణం శీతోష్ణాది - వస్తు న సమ్భవతి హీత్యన్వయః॥

తత్ర హేతు మాహ - వికారో హి స ఇతి - సః శీతోష్ణాదిపదార్థః విక్రియ త ఇతి వికారః భవతి హిః ప్రసిద్ధా - భవతు వికారః కి న్నే నేత్యత ఆహ - వికారశ్చేతి॥ వికారః కార్యం వ్యభిచరతి చ - హ్యర్థోత్రచః - వ్యభిచారో నాను కార్యస్య కారణవ్యతిరేకేణ సత్త్వమ్॥

భా॥ యథా ఘటాదిసంస్థానం చక్షుషా నిరూప్యమాణం మృద్వ్యతిరేకేణానుపలభ్యే రస త్రథా సర్వో వికారః కారణవ్యతిరేకేణానుపలభ్యే రసత్ జన్మప్రధ్వంసాభ్యాం ప్రా గూర్ధం చా నుపలభ్యే కార్యస్య మృదాదికారణస్యచ తత్కారణవ్యతిరేకేణానుపలభ్యే రసత్త్వం॥

వ్యా॥ తదే వోపపాదయతి యథేత్యాదినా॥ ఘటాదిసంస్థానం ఘటాద్యాకారసన్నివేశః - యద్వా వ్యభిచారో నాను కార్యస్య కాలత్రయే వ్యసత్త్వమ్ - నను - కార్యస్య స్వాత్పత్తేః ప్రాక్ స్వధ్వంసా త్వశ్చ - భవ త్వసత్త్వ మితికృత్వా కాలద్వయే కార్య మస ద్భవతునాను - వర్తమానకాలే కార్యస్య సత్త్వా త్కథం కాలత్రయేఽపి కార్య స్వాసత్త్వమత ఆహ - యథేత్యాది॥ కారణవ్యతిరేకేణ కార్యస్యానుపలభ్యమానత్వా ద్వర్తమానకాలేఽపి న కార్యస్య సత్త్వ మితికృ త్వాకాలత్రయేఽపి కార్య మస దే వేతి యుక్తం వికారస్య వ్యభిచారిత్వ మిత్యర్థః - జన్మప్రధ్వంసాభ్యాం ప్రా గూర్ధం శ్చ కార్య స్యానుపలభ్యే శ్చాసత్త్వ మిత్యన్వయః -

నను - ఘటాదికార్య స్యాసత్త్వ మస్తునామ - న తు తత్కారణస్య మృదాదే రితి శజ్జాయా మాహమృదాదీతి॥ ఘటాదికారణ మృదాదిక మపి - స్వకారణభూత జలాదివ్యతిరేకేణ వర్తమానకాలే నాస్తి - జన్మనః ప్రాక్రవధ్వంసా త్పశ్యా చ్చ ను తరాం నా స్తీత్యస దేవ తత్ - ఇతి

భా॥ తదసత్త్వే సర్వాభావప్రసజ్గ ఇతిచేన్న - సర్వత్ర బుద్ధిద్వయోపలభ్యే సద్బుద్ధి రసద్బుద్ధి శ్చైతి యద్విషయా బుద్ధి ర్న వ్యభిచరతి తత్సత్ యద్విషయా వ్యభిచరతి తదస దితి సదసద్విభాగే బుద్ధితంత్రే స్థితే సర్వత్ర ద్వే బుద్ధి సర్వై రుపలభ్యేతే - సామానాధికరణ్యేన నీలోత్పలవత్ సక ఘట స్సకపట స్సకహస్తీ త్యేవం సర్వత్ర

వా॥ న స్వేషం పృథివ్యా ద్యాకాశాంతానాం భూతానామపి జన్యత్వేన వ్యభిచారిత్వేనసతి సద్రూపవస్త్వస్థై స్త్రివాభావా చ్ఛ్చాన్యనాదప్రసంగ ఇత్యాక్షిపతి స్వయమేవ తదసత్త్వఇతి - సకార్యస్య మృదాదికారణ స్యాసత్త్వే ఇత్యర్థః - పరిహారతి నేతి॥ సర్వత్ర సద్బుద్ధిరసద్బుద్ధి శ్చైతి బుద్ధిద్వయోపలభ్యే ర్న సర్వాభావ ప్రసంగ ఇత్యన్వయః - సర్వత్రేతి ఘటపటాదిసర్వవ్యవహారే వ్యిత్త్యర్థః - సద్విషయా బుద్ధి సద్బుద్ధి రసద్విషయా బుద్ధి రసద్బుద్ధిః - బుద్ధి ర్వృత్తిజ్ఞానమ్ - విషయ స్యాభావే విషయిణ ఏ వాభావాత్ - విషయిభూతయా సర్వత్ర ప్రసిద్ధయా సద్బుద్ధ్యా విషయస్య సతిః పదార్థ స్యానుమియమానత్వా త్పద్వ స్థూలాభేన న శూన్యవాదప్రసంగ ఇత్యర్థః - నను కింతత్సత్ యద్విషయా బుద్ధి సద్బుద్ధిః - కిం వా తదసత్ యద్విషయా బుద్ధి రసద్బుద్ధి రి త్యతి అహ - యద్విషయేతి॥ న వ్యభిచరతి న నశ్యతీత్యర్థః - విపర్యయం ప్రాప్నో తీతి యావత్ - యథా ఘటబుద్ధి ర్ఘటే భిన్నే సతి కపాలబుద్ధి ర్భవతి తద్వ దిత్యర్థః - బుద్ధితంత్రే బుద్ధ్యధిసే - బుద్ధే రవ్యభిచారత్వస వ్యభిచారత్వాభ్యాం సదసద్విభాగస్య జాతత్వా దితి భావః - స్థితే ఇత్యనస్తరమ్ సతీతి పూరణీయమ్ - నీలోత్పలవ త్సామానాధికరణ్యేన సక ఘట స్సపట స్సహస్తీ త్యేవం సర్వత్ర ద్వేబుద్ధి సర్వై రుపలభ్యేతే ఇత్యన్వయః - సామానాధికరణ్యేన సామానాశ్రయవృత్తి త్యేన - అభేదసమ్బంధే నేతి యావత్ - యథా నీలోత్పలత్వయోః సామానాధికరణ్యా న్నిలాభిన్నముత్పల మితి శబ్దబోధః - ఏవం సక ఘట ఇత్యాదా - సత్త్వఘటత్వయోః సామానాధికరణ్యా త్పదభిన్నో ఘట ఇతి బోధః ఏవం నీలోత్పలయో రివ సద్భుటయో సామానాధికరణ్యే సతి తద్బుద్ధ్యోరపి సామానాధికరణ్యం సమ్భవతి - ఏకస్మిన్నేవ నీలోత్పలపదార్థే నీలబుద్ధే రుత్పలబుద్ధే శ్చ జాతత్వాత్ - ఏకస్మిన్నేవ విద్యమానఘటే సద్బుద్ధే ర్ఘటబుద్ధే శ్చ జాతత్వాత్.

భా॥ తయోర్బుద్ధ్యోః ఘటాదిబుద్ధి ర్వ్యభిచరతి - తథాచ- దర్శితం నతు సద్బుద్ధి
స్తస్మాత్ ఘటాదిబుద్ధివిషయోఽసత్ - వ్యభిచారాత్ న తు సద్బుద్ధివిషయః
అసత్ - అవ్యభిచారాత్ .

వ్యా॥ నను భవతు బుద్ధిద్వయం కి న్నే నేత్యత ఆహ-తయోరితి॥ సద్బుద్ధిఘటబు
ద్ధ్యోరిత్యర్థః - ఘటాదీతి ఆదిపదా త్పటహ స్తిగ్రహణమ్ - సద్బుద్ధిఘటబుద్ధ్యోః ఘ
బుద్ధిర్వ్యభిచరతి సద్బుద్ధిపటబుద్ధ్యోః పటబుద్ధిర్వ్యభిచరతి సద్బుద్ధిహ స్తిబుద్ధ్యోః స్తు
హ స్తిబుద్ధి ర్వ్యభిచర తీత్యర్థః - కథం వ్యభిచరతీత్యత్రాహ - తథాచదర్శితమితి॥
యథా వ్యభిచరతి తథాదర్శిత మే వే త్యర్థః - ఘటాదివికారజాతస్య వ్యభిచారప్ర
దర్శనద్వారేతిభావః - స్వవిషయే ఘటాదివికారే వ్యభిచరతి సతి స్వయా బుద్ధి ర
పి వ్యభిచర తీతి త త్వమ్ - ఘటస్యకాలత్రయేఽ- ప్యసత్త్వే తద్విషయబుద్ధే రపి
కాలత్రయే ప్యసత్త్వా ద స్తి వ్యభిచార ఇత్యాశయః - యద్వా - ఘటః స్వోత్ప
త్తేః ప్రాక్ ముద్రూపత్వా స్మృద్బుద్ధివిషయః ధ్వంసాన స్తరం చూర్ణబుద్ధివిషయః
స్వకాలే ఘటబుద్ధివిషయః - అతః కాలత్రయేఽ- ప్యనియతరూపత్వేన అనియతబుద్ధి
విషయత్వా ద్వ్యభిచారిత్వం ఘటస్య - తద్బుద్ధే శాన్తినియతవిషయత్వే నానియత
రూపత్వా ద్వ్యభిచారిత్వమితి - య త్సదాఽ-వ్యేకరూప త దవ్యభిచారి - య
త్వనియతరూపం తద్వ్యభిచారితి సిద్ధాంతాత్ - నత్వితి॥ సద్బుద్ధి స్తు న వ్యభిచరతీ
త్యర్థః - ఫలిత మాహ - తస్మాదితి సద్బుద్ధే రవ్యభిచారిత్వా ఘటాదిబుద్ధే శ్చి వ్య
భిచారిత్వా ది త్యర్థః - ఘటాదిబుద్ధివిషయ ఇతి॥ ఘటాదిన స్త్వీత్యర్థః - అసత్ -
భవతీతిశేషః - హేతు మాహ వ్యభిచారా దితి - వ్యభిచార శ్చ దర్శితః వికార శ్చ
వ్యభిచర తీత్యాది నేతి బోధ్యమ్ - నత్వితి॥ సద్బుద్ధే ర్విషయః గోచరః వ స్తు తు
నాసత్ - అవ్యభిచారా త్కాలత్రయే వ్యేకరూపేణ వ ర్తమానత్వా దిత్యర్థః - కి
న్తు స దే వేత్యర్థః - ఏతేన - అసద్బుద్ధివిషయస్య ఘటాదికార్యజాతస్య మృదాది
కారణజాతస్య చాసత్త్వేపి - సద్బుద్ధివిషయస్య పరమకారణస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వా న్ను
శూన్యవాదప్రసంగ ఇతి సిద్ధమ్ - అత్రే దమవధేయమ్ - కారణధర్మః కార్యే న్యేతి -
యథా మృద్ధర్మః కాఠిన్యనైల్యాదికం ఘటే - ఏవ మాత్సర్య ఆకాశే ససమ్భూత ఇతి
సర్వజగత్కారణ స్యాత్సం సుచ్చిదానన్దరూపస్య ధర్మాస్తత్త్వాచైతన్యానన్దాః కార్యే
జగత్సమగతాః - అతఏవ - ఘటోఽస్తి ఘటో భాతి ఘటః ప్రియ ఇత్యాది ర్వ్యవ
హారః - ఏతద్వ్యవహారబలా ద్ఘటాదికార్యజాతే శ్రూయమాణా స్సత్తాభానానన్దాః
ఖ ల్వాత్సంధర్మాః కార్యత్వా దాత్మాభిన్నే కార్యజాతే వ ర్తమానా ఇవ ప్రతిభా
న్తి - నతు వ స్తుత స్త్రత సన్తి - మృద్ధర్మాః కాఠిన్యాదయోఽ- పి హి ఘటాకార
పరిణతమ్మ ద్యేవ వ ర్తన్తే - నతు కమ్బుగ్రీవత్వాద్యాకారే - తద్వ ఘటాదా ప్రతీ

యమానా సంతాపైతన్యానన్దాః ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాత్సనిష్ఠాపవ - తత శ్చ
ఘట స్సన్నితి ఘటే శూయమాణా సంతా ఆత్మసత్తైవ - నతు ఘటసంతా - తన్యా
శ్చ సంతాయా ఘటస్య పృథక్కరణే అసన్నేవ ఘటోఽవశిష్యతే - ఏవం సర్వ
మపి జగత్కారణచైతన్యసత్తయైవ సదిద్యుచ్ఛతే - అన్యథా తు జగదసదేవేతి-
కించు - మృద్ధుటఇతీన త్సౌ ఘట ఇత్యపి ప్రయోగః శార్యకారణాభేదనిబద్ధన ఏవే
తికృత్వా తత్రసచ్ఛబ్దః ఘటభిన్న మాత్మాన మేవ బోధయతి - యథా మృద్ధుట
ఇత్యత్ర మృచ్ఛబ్దో ఘటభిన్నా మృదమ్ - అతత్త్వదర్శిన స్వత్ర భావ్తా ఘట
మేవ సత్త మృన్మన్త ఇతి.

భా॥ నను ఘటే నష్టే ఘటబుద్ధౌ వ్యభిచరన్త్యా సద్బుద్ధి రపి వ్యభిచర తీతిచే
న్న - పటాదా వపి సద్బుద్ధిదర్శనాత్ - విశేషణవిషయైవ సా సద్బుద్ధిః - సద్బుద్ధివత్
ఘటబుద్ధి రపి ఘటాస్తరే దృశ్యత ఇతి చేన్న - పటాదా వదర్శనాత్

వ్యా॥ అథ - అసద్బుద్ధే రివ సద్బుద్ధే ర్వివ్యభిచార మాశంకతే నన్విత్యాదినా॥
ఘటే విద్యమానే సౌ ఘట ఇతి బుద్ధిద్వయ మాసీత్ - ఘటే నష్టే తు ఘటబుద్ధి
రివ సద్బుద్ధి రపి నష్టేన న హి ఘటనాశానన్తరం సన్నితి బుద్ధి ర్భవేదిత్యర్థః - ప

రిహరతినేతి॥ పటాదా వపి సద్బుద్ధిదర్శనాన్న సద్బుద్ధి ర్వ్యభిచర తీత్యన్వయః -
యది ఘటనాశాదేవ ఘటబుద్ధినాశవత్తత్సమానాధికరణసద్బుద్ధినాశ సాన్విత్య
ర్హి పట స్సన్నితి పటబుద్ధిసామానాధికరణ్యేన సద్బుద్ధి ర్న స్యాదితిభావః - పటా
దా విత్యస్య పటాదిబుద్ధిసామానాధికరణ్యే నేత్యగోవాచ్యః - యథాశ్రుతాథేతు
సద్బుద్ధివిషయత్వం పటాదే రాపతతి తద్వ్యప్తయ - సద్బుద్ధే ర్ఘటనాశాదనాశే
హేత్వస్తర మాహ - విశేషణవిషయైవ సా సద్బుద్ధిరితి॥ విశేషణం విషయో
యస్యాస్మా విశేషణవిషయా - సౌ ఘట ఇత్యాదౌ హి సన్నితి విశేషణమ్
ఘటాదయస్తు విశేష్యాణితికృత్వా సద్బుద్ధే ర్విశేషణవిషయత్వమ్ - నీలాత్పలం
నీలామృరం నీలాగ ఇత్యాదౌ విశేష్యభూత్పలాదిబుద్ధే ర్వ్యభిచారేఽపి యథా
విశేషణభూతనీలబుద్ధేర వ్యభిచార సద్వ దితి భావః - నను - సౌ ఘట ఇతి సద్బుద్ధి
ర్ఘటనాశానన్తరం స పట ఇత్యత్ర యథా దృశ్యతే - తథా ఘటబుద్ధి రపి ఘ
టాస్తరే దృశ్యత ఇతి కథం ఘటబుద్ధే ర్వ్యభిచార ఇతి శంకతే - సద్బుద్ధివదితి॥
పరహరతి నేతి॥ పటాదా ఘటబుద్ధే రదర్శనాన్న ఘటబుద్ధే రవ్యభిచార ఇత్యర్థః -
పటాదిబుద్ధిసామానాధికరణ్యేన ఘట బుద్ధి ర్న దృశ్యతే సద్బుద్ధి స్త దృశ్యత ఇతి న
సద్బుద్ధిసామ్యం ఘటబుద్ధే రితిభావః

౧౦ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసితశ్రీశాంకరభాష్యపీతాను.

భా॥ నను సద్బుద్ధి రపి నష్టే ఘట న దృశ్యత ఇతిచే న్న - విశేష్యాభావే విశేషణానుపపత్తౌ కిం విషయాస్యాత్ - న తు పున సద్బుద్ధే ర్విషయాభావాత్

వ్యా॥ నను స న్నష్టఘటఇతి సద్బుద్ధినష్టఘటబుద్ధిసామానాధికరణ్యాభావా న్నష్టఘటాదిసామానాధికరణసద్బుద్ధ్యభావేన సద్బుద్ధే రపి వ్యభిచార ఇతి శంకా తేనన్వీతి॥ పరిహరతి నేతి - హేతుమాహ విశేష్యేతి॥ విశేష్య స్యాభావే విశేషణ స్యానుపపత్తౌ సత్యాం సద్బుద్ధిః కింవిషయా స్యాత్ - విశేష్యస్య ఘట స్యాభావాత్ - నా శాత్ - విశేషణస్య సతః అనుపపత్తౌ - నష్టఘటే సత్త్వ స్యాసమ్భవా దిత్యర్థః - విశేషణవిషయాయా సద్బుద్ధే ర్విశేషణానుపపత్తౌ సత్యాం నిర్విషయత్వం జాతమితి యావత్ - సద్బుద్ధే ర్విశేషణమాత్రవిషయత్వా ద్విశేషణానుపపత్త్యా నిర్విషయత్వ మితి ఫలితార్థః - సతో నష్టఘటవిశేషణత్వానుపపత్త్యేవ నష్టఘటబుద్ధి సామానాధికరణసద్బుద్ధ్యభావ ఇతి నిష్కర్షః - ఏవకారార్థ మాహ నన్వీతి॥ సద్బుద్ధే ర్విషయ స్తు సద్వస్తు బ్రహ్మై వ - కథ స్త స్యాభావ శ్శక్యతే కల్పయితుం - న కథ మపీత్యర్థః - న చ సద్వస్తునః స్వతస్త్వస్య కథం ఘటాదివిశేషణత్వ మితి వాచ్యమ్ - అజ్ఞానకృతా ల్లోకవ్యవహారా దేవ నతు వస్తుత ఇతి

భా॥ ఏకాధికరణత్వం ఘటాదివిశేష్యాభావే న యుక్త మితి చే న్న - ఇద ముదక మితి మరీచ్యాదా అన్యతరాభావేఽపి సామానాధికరణ్యదర్శనాత్ - తస్మా ద్దేహదే ర్దృష్ట్యస్య చ సకారణ స్యాసతో న విద్యతే భావ ఇతి

వ్యా॥ నను-నా సతో విద్యతే భావ ఇ త్యసతో ఘటాదే ర్భావాభావా దస తా ఘటాదినా సతోబ్రహ్మణ స్సామానాధికరణ్యం నోపపద్యతే - సకఘట స్సకఘట ఇత్యా దీత్యాక్షిపతి - ఏకాధికరణత్వ మితి॥ ఘటాదే ర్విశేష్య స్యాభావే విశేషణవిశేష్యయో సద్బుద్ధటయో సామానాధికరణ్యం న యుక్త మిత్యర్థః - మరీచ్యాదా విత్యాదిపదా చ్ఛక్తి రజ్జ్వాదిగ్రహణమ్ - అన్యతరాభావేఽపీతి॥ అన్యతర స్సోదకరజతస్సర్పాదే రభావే ఽపీత్యర్థః - మరీచ్యాదా వన్యతరాభావే ఽపీద ముదక మితి సామానాధికరణ్యదర్శనా ది త్యన్వయః - అయ మాశయః మరీచికోదకం శుక్తి రజతం రజస్సర్ప ఇ త్యేవం ప్రతీతిః క్వాపి నా స్తి - అధిష్ఠానవిశేషజ్ఞానే చారోప్య విశేషజ్ఞానస్య బాధాత్ - కిన్తు - ఇద ముదక మిదం రజత మయం సర్ప ఇతి ప్రతీతి రస్తి - అధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞాన స్వారోప్యవిశేషజ్ఞానబాధకత్వా భావాత్ - తత్ర చ యదధిష్ఠాన మిదమంశ స్త దే వా స్తి - య త్వారోప్య ముదకాది తన్నాస్త్యేవ- సర్పాదిప్రతీతేః ప్రాక్ - సర్పాదిబాధానన్తరం చ రజ్జ్వాదే రేవ సత్త్వాత్ - సర్పాదిప్రతీతికాలేపి వస్తుతో రజ్జ్వాదే రేవ సత్త్వా త్కాలత్రయేఽపి సర్పాదే రస

త్వా ద్వ్యభిచారః - రజ్జ్వాదేః సత్త్వా దవ్యభిచారః - ఏవం వ్యభిచారిణాపి సర్వాదినా
అవ్యభిచారిణ ఇదమంశ స్యాధిష్ఠానసామాన్యస్య సామానాధికరణ్య మ స్తే వా
యం సర్వ ఇత్యాది ప్రతీతేః - తద్వత్ - బ్రహ్మ ఘటః బ్రహ్మ పటః బ్రహ్మ హస్తీ
త్యేవం క్వాపి ప్రతీతి ర్నాస్తి - కిన్తు - సత్ ఘట స్స న్మట స్సన్మస్తీ త్యేవ మేవ
ప్రతీతి స్సర్వత్ర - తత్ర య ద్విశేషణం సదౌశ స్తదేవాస్తి - య త్తు విశేష్యం
ఘటాద్యంశ స్తన్నాస్తేవ - విశేషణభూతే సత్యధిష్ఠానే విశేష్యస్య ఘటాదేః క
ల్పితత్వా దయం చ సమాహ విశేషణాశో న ఘటాదివిశేష్యాంశబాధక ఇ త్య
స్యభయో సామానాధికరణ్య మితి- శ్లోకస్య ప్రథమపాదార్థ ముపసంహరతి తస్మా
దితి॥ శీతోష్ణాదేః సకారణస్య వికారస్య అసద్బుద్ధివిషయత్వేన వ్యభిచారా దిత్వ
ర్థః అసత స్సకారణస్య దేహదే ర్ద్వద్వస్య చ భాషా న విద్యత ఇత్యన్వయః - దే
హదే రిత్వత్రాదిపదా దిద్రియమనఆదిగ్రహణమ్ - ద్వద్వస్య శీతోష్ణసుఖదుఃఖాది
రూప స్యేత్యర్థః - యథా ఘటాది రుత్పత్తేప్రా గ్ద్వంసా త్పశ్చా చ్చాసత్ - మధ్యే
పి కారణభూత మృదాదివ్యతిరేకేణాసత్ - తథా దేహాది రపి జన్మనః ప్రా జ్ఞరణా
దూర్ధ్వం చాసత్ - మధ్యేఽపి కారణభూతపృథివ్యాదిభూతవ్యతిరేకేణాసత్ నితి
దేహదే ర్వ్యభిచారో బోధ్యః.

భా॥ తథా - సత ఆత్మనః అభావః అవిద్యమానతా న విద్యతే - సర్వ త్రావ్యభి
చారా ది త్యవ్రాచామ.

వ్యా॥ శ్లోకస్య ద్వితీయపాద స్యార్థ మాహ తథేత్యాదినా॥ తథాశబ్దః పూర్వవా
క్యార్థసమాప్తిద్యోతకః - యథా అసతో భావో నాస్తి తథేతి దృష్టాన్తార్థోవా -
సత్పదార్థ మాహ ఆత్మన ఇతి సచ్చిదానందరూపత్వా దాత్మన ఇతిభావః - సర్వత్రా
వ్యభిచారా దితి॥ సర్వేషు కాలేషు సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు వస్తుషు చ సత్త్వా ది
త్యర్థః - అవోచా మేతి॥ పూర్వ మే వోక్త మస్మాభి రి త్యర్థః యద్విషయా బుద్ధి
ర్న వ్యభిచరతి తత్స దితి వాక్యే నేతి భావః.

భా॥ ఏవ మాత్మానాత్మనో స్పదసతో రుభయో రపి దృష్ట ఉపలభ్యోఽన్తో ని
ర్ణయః సత్ స దేవ- అస ద సదే వేతి- తు అనయో ర్యథోక్తయో స్తత్త్వద
ర్శిభిః తదితి సర్వనామ సర్వం చ బ్రహ్మ తస్య నామ త దితి తద్భావ స్తత్త్వం
బ్రహ్మణో యాథాత్మ్యం ద్రష్టుం శీలం యేషాం తే తత్త్వదర్శన స్తై స్తత్త్వదర్శి
భిః- త్వ మపి తత్త్వదర్శినాం దృష్టి మాశ్రిత్య శోకం మోహం చ త్యక్త్వా శీతో
ష్ణాదీం స్తితిక్ష స్వేత్యభిప్రాయః॥

౧౨ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

వ్యా॥ శ్లోకస్య తృతీయచతుర్థపాదయో రర్థ మాహ- ఏక మిత్యాదినా॥ ఏవ మన
యో రుభయో సుదసతో^౧ రాత్మానాత్మనో ర ప్యన్తో నిర్ణయః తత్త్వదర్శిభి ర్ద్వ
ష్ట ఉపలభః జ్ఞాత ఇతియావత్ - ఇత్యన్వయః- నిర్ణయ స్యాకార మాహ - సత్స
దేవ ఆస దసదే వేతి - సదసతో స్సామానాధికరణ్య మజ్ఞానవిలసిత మితి భావః.

అనయో శ్చబ్దార్థ మాహ యథోక్త యోరితి॥ అభావగాహిత్యేన భావగా
హిత్యేన చ శ్లోకద్వితీయ ప్రథమపాదాభ్యాం ప్రతిపాదితయో రి త్యర్థః- తత్త్వద
ర్శిశబ్దార్థ మాహ తదిత్యాదినా॥ తచ్చబ్దేన పరామర్శయోగ్యస్య ప్రకృతస్య కస్య
చిత్ప్రతినియతస్య వస్తునో^౨ భావా త్త దితి సర్వనా మేత్యుక్తమ్ సర్వనామ శ
బ్దార్థమాహ - సర్వంచేత్యాదినా॥ సర్వస్య నామ సర్వనా మేతి షష్ఠీసమాసః.
సర్వం ఖ ల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః- సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన కారణభూతబ్రహ్మ
భిన్నత్వా త్సర్వం బ్రహ్మేవ- యద్వా సర్వస్య బ్రహ్మణి కల్పితత్వేన కల్పిత స్యాధి
షానానతిరిక్తత్వా త్సర్వం బ్రహ్మేవ.

నను యది తచ్చబ్దస్య సర్వనామత్వేన బ్రహ్మనామత్వం స్యాత్తర్హి ఉభ -
ఉభయ - కతర - కతమాదీనా మపి సర్వనామత్వేన బ్రహ్మనామత్వం స్యాత్ -
న చేష్టాప త్తిః - ఉభాదీనాం క్వాపి బ్రహ్మణి ప్రయోగాభావాత్ - ఇతి చేదుచ్య
తే- శ్మణ- సర్వాదీనిసర్వనామానీతి వ్యాకరణ పరిభాషితసర్వనామత్వేన తచ్చబ్దస్య
బ్రహ్మవాచిత్య మిహ నోచ్యతే కి స్త్వవిశేషేణ సర్వవ స్త్వభిధాయిత్యప్రయుక్తసర్వ
నామత్వేనేతి.

నను బ్రహ్మణో నిర్ధర్మకత్వా త్తిద్వాచిన స్తచ్చబ్దా త్కథం భావప్రత్య
యోపపత్తి రత ఆహ- యాథాత్మ్యమితి॥ బ్రహ్మణో యాథాత్మ్య మిహ భావార్థ
కత్వప్రత్యయే నాభిధీయతే న తు బ్రహ్మతిరిక్తో ధర్మ ఇ త్యర్థః, యాథాత్మ్యం చ
యాథార్థ్యమ్. త చ్చ బ్రహ్మణ సచ్చిదానందరూపత్వమ్- న చ నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి
సచ్చిదానందరూపత్వరూపధర్మః కథం వ క్తే తేతి వాచ్యమ్- ఆనందో విషయానుభ
వో నిత్యత్వ జ్ఞేతి సన్తి తద్ధర్మాః - అపృథక్త్వే పిచైతన్యా త్పృథ గివావభాసస్త
ఇతివచనా త్సత్తా చిత్తి రానంద శ్చేతి ధర్మత్రయం బ్రహ్మణో పృథగ్భూత మేవ పృ
థ గి వావభాసతే మాయ యేతికృత్వా న దోష ఇతి.

నను- సచ్చిదానందరూపం బ్రహ్మ- తత్ర సత్తాచిత్త్యానందా బ్రహ్మణో పృథ
గ్భూతా భవన్తు నామ - సచ్చిదానందరూపే సచ్చిదానందరూపత్వస్య సత్త్వా త్క
థం నిర్ధర్మకత్వమ్ ఇతిమయా పృచ్ఛ్యత ఇతిచే నైవమ్ - యథా సత్తాదయో పృ

ధగ్భూతా స్తథా సచ్చిదానందరూపత్వ మ వ్యపృథగ్భూత మేవ బ్రహ్మణః - సతా చిత్త్యానందేభ్యో న హి భిన్నం య త్కిమపి సచ్చిదానందరూపత్వమ్ - ఇతి - అస్మిం శ్చి శ్లోకే బ్రహ్మణ సుద్రూపత్వ మేవ ప్రపశ్చితం న తు చిద్రూపత్వం నా వ్యా నందరూపత్వం తద్వయ ముత్తరత్ర ప్రపశ్చయిష్యత ఇతి బోధ్యమ్. దృష్టి మితి మత మిత్యర్థః జ్ఞాన మితియావత్ - బ్రహ్మాతిరిక్తం సర్వం జగ దసత్ ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైక మేవ సది త్యేవంరూపాం దృష్టి మితి భావః.

అత్ర శ్రీశాఙ్గరభాష్యే సామానాధికరణ్యే నేతి స్థలే సమానాధికరణే నే తిపాఠ మాశ్రిత్య- సస్టుట సృ స్టుట సృ స్టాస్తీ త్యేవం సర్వత్ర సమానాధికరణే ద్వే బుద్ధీ సర్వై రుపలభ్యేతేన నీలోత్పలవ ది త్యన్వయంప్రకల్ప్య - పదయో స్సా మానాధికరణ్యం బుద్ధ్యో రుపచర్యతే సోఽ య మితి సామానాధికరణ్యవత్ - ఘట సృ న్ని త్యాదిసామానాధికరణ్య మేకవస్తునిష్ఠం వ స్తుభేదే ఘటపటయో రివ తదయోగా దిత్యర్థః- నీల ముత్పల మితివ ద్ధర్మధర్మభావస్య సువచత్వా న్న వస్త్వై క్యవిషయత్వ మితిచే న్నే త్యాహ న నీలోత్పలవదితి॥ న హి సామాన్యవిశేషయో ర్భేదే ఽభేదే చ తద్భావై భేదాభేదా చ విరు ధ్ధా వతో జాతివ్యక్త్యో స్సామా నాధికరణ్యం నీలోత్పల ఇవ న గౌణమ్ కిన్తు- వ్యాప్య త మనున్మత్తే కల్పిత మి త్యేకనిష్ఠ మి త్యర్థః. సామాన్యవిశేషయో రు క్తన్యాయంగుణగుణ్యాదా వతిదిశ త్యేన మితి॥ ఇతివ్యాఖ్యాత మానన్దగిరిణా

అత్ర విచార్యతే- సమాన మధికరణం యయో స్తయో ర్భావ స్సామానా ధికరణ్య మితి వస్తుద్వ యనిష్ఠ మేవ సర్వత్రాపి సామానాధికరణ్యమ్ - త ద్ధి ప దద్వయస్య విశేషణవిశేష్యభావే నాభేదాన్వయే ప్రయోజకమ్ - యథా- నీల ము త్పల మి త్యత్ర నీలాభిన్న ముత్పల మితి శాబ్దబోధా న్నిలత్వోత్పలత్వయో రేకా ధికరణవృత్తి త్యేన తత్సామానాధికరణ్యస్య నీలోత్పలపదార్థద్వయనిష్ఠత్వమ్ - పదయో స్సామానాధికరణ్యం చ పదార్థయో స్సామానాధికరణ్యాధీనం త చ్చ ప దార్థయో స్సుతరాం భేదే అభేదే వా న సమ్భవతి- అతఏవ ఘటః పట ఇతి ఘటో ఘట ఇతిచ ప్రయోగాభావః- న వైవం గుణగుణి నో ర్నీలోత్పలయో స్సుతరాం భే దా త్కథం నీలోత్పలప్రయోగ ఇతి వాచ్యమ్ - తత్ర నీలపదస్య నీలగుణవద్ద్రవ్యే శక్త త్వత్ - అథ త్రిషు ద్రవ్యేకత్వమంశాసనాత్ - లక్షణయా వా తద్బోధాత్. తత శ్చ- నీలగుణవద్ద్రవ్యాభిన్న ముత్పల మితి శాబ్దబోధసిద్ధిః - ఏవం సతి పదార్థ యో స్సామానాధికరణ్యం సర్వత్రాపి సామాన్యవిశేష్యభావాధీన మేవ

తథాహి- నీల ముత్పల మిత్యత్ర నీలపదం నీలగుణవద్ద్రవ్యసామాన్యవాచి- ఉత్పలపద స్తు ద్రవ్యవిశేషవా చీత్సుభయో స్సామానాధికరణ్యమ్ - గౌర్యజ్ఞ

ఇత్యత్ర గోపదంగోత్పసామాన్యవద్వ్యక్తిమాత్రవాచి ముణ్ణపదంవ్యక్తి విశేషవాచి-
మృద్ధుట ఇత్యత్ర - మృత్పదం మృత్సామాన్యవాచి - ఘటపదం కమ్ముగ్రీవాద్యా
కారవస్పృద్విశేషవాచి - అయం సర్ప ఇత్యత్ర ఇదంశిబ్జః పురస్థితవస్తుసామాన్య
వాచీ సర్పశబ్ద స్పృద్విశేషవాచీ - స స్థుట ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్ద స్సత్రావద్వస్తుమాత్ర
వాచీ ఘటశబ్ద స్పృద్విశేషవాచీ.

యద్వా మృద్ధుట ఇత్యాదిషు కార్యకారణభావాధీనం సామానాధికరణ్య మ
న్యత్ర తు సామాన్యవిశేషభావాధీన మి త్యస్తు - ధర్మధర్మిభావగుణగుణిభావాద్యధీ
నస్తు నాస్తి సామానాధికరణ్యం ధర్మధర్మిణో గుణగుణిణో శ్చ సుతరాం భే
దాత్ - స చైవం కార్యకారణయో సామాన్యవిశేషయో ర్వా సుతరాం భేద
ఏ వేతి వాచ్యం - మృదాదే సకాశా ధ్వుటాదీనాం సుతరా మ్మృదాదర్శనాత్ -
నాపి సుతరా మభేదః కార్యమ్ కారణ మిత్యాదిభేదవ్యవహారలోపప్రసక్తాత్ -
తస్మా ద్భేదేనాభేదేన వా దుర్నిరూపయో రేవ పదార్థయో సామానాధికరణ్యమ్
ఇదం చ స స్థుట ఇత్యత్రేవ నీల ముత్పల మిత్యత్రాపి తుల్య మే వేతి కథ ము
చ్యతే న నీలోత్పలవ దితి.

న చ సోఽయ మితి సామానాధికరణ్యవ త్స స్థుట ఇతి సామానాధికర
ణ్యం సామాన్యవిశేషభావాద్యనాక్రాంత మే వేతి వాచ్యమ్. సోఽయ మిత్యత్ర
తదిదమర్థయో సామానాధికరణ్యసమ్భవే నైవ భాగత్యాగలక్షణాస్తీకారాత్ - న
హి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్ర తదభిన్నోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యార్థః కిన్తు - దే
వదత్త ఇ త్యేవ- సస్థుట ఇత్యత్ర నైవం సన్తాత్ర మి త్యర్థః- కిన్తు సదభిన్నో ఘట ఇ
త్యేవ- సత్త్వఘటత్వయో తదిదమర్థయో రి వావిరోధాత్ - విరోధే సతి హి లక్ష
ణాశ్రయణమ్ - బ్రహ్మ ఘట ఇత్యుక్తో హి విరోధస్సూర్తిః - తస్మా న్నీల ముత్పల
మితివ త్స స్థుట ఇత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యం - న తు సోఽయ మితివత్
సోఽయ మిత్యత్ర సామానాధికరణ్య పైవ బాధితత్వాత్

నను- సతి అనువృత్తే ఘటస్య వ్యావృత్తస్య కల్పితత్వేన సస్థుట ఇత్యత్ర
అనువృత్తవ్యావృత్త భావాశ్రయంసామానాధికరణ్యం నీలోత్పల మిత్యత్ర తు నైవ
మితిచే నైవమ్ - న హి కోఽపి సతి ఘటస్య కల్పితత్వ మభిప్రేత్య సస్థుట
ఇతి ప్రయుక్తే- తథాత్వే చిద్ధుట ఇత్యపి ప్రయుక్తే- తాత్పర్యాధీనా హి శబ్ద
ప్రవృత్తిః- పరస్తు విద్యమానతయా ఘటస్య ఘట స్స నితి సర్వోఽపి ప్రత్యేతి-
త చ్చ విద్యమానత్వం పటాది వ్యవస్థీ త్యనుగత మేవ- తథా నీలత్వ మపి ర
త్నాది వ్యవస్థీ త్యనుగతమేవ - ఏవ మనువృత్తవ్యావృత్త భావో నీలోత్పలస్థితే
వ్యవస్థే వేతి కథ ముచ్యతే న నీలోత్పలవదితి.

స చ గౌర్మణ్యే సస్థుటో మృద్ధుట ఇత్యాదిషు గోసన్మృదాదిరూప మేక మేవ వ స్త్వస్తీతి తత్ర సామానాధికరణ్య మేకనిష్ఠం నైవం నీలోత్పలస్థలే ఇతి వాచ్యమ్ - నీలోత్పలస్థలేఽపి ఏక మేవ నీలగుణవద్ద్రవ్యం వ్రత ఇతి సిద్ధాంతాత్.

నాపి సస్థుట ఇత్యత్ర సత్యమిధ్యారూపవస్తుద్వయనిష్ఠం సామానాధికరణ్యం నీలోత్పల మిత్యత్ర తు మిధ్యాభూతవస్తుద్వయనిష్ఠ మేవేతి వాచ్యమ్. బ్రహ్మ ఘట ఇత్యత్ర తథాత్వేఽపి సస్థుట ఇత్యత్ర తథాత్వాత్ - కిచ్చ యది సస్థుట ఇత్యత్ర సచ్చబ్ద సుత్యం బ్రహ్మ వక్తి ఘటశబ్ద స్తు మిధ్యాఘట మితి వేత్తి పురుష స్తర్హి సత్యమిధ్యావస్తునో స్యామానాధికరణ్యా యోగా త్సస్థుట ఇతి నైవ ప్రయుక్తే - స చ నీలా నభ ఇతివ త్సస్థుట ఇతిప్రయోగోపపత్తి రితి వాచ్యమ్ తస్య భ్రమత్వాత్ సస్థుట ఇత్యస్య యావద్వ్యవహారం ప్రమాత్వాచ్చ న హి సర్వే సర్వబుద్ధిః రజ్జౌ సర్ప బుద్ధి శ్చ తు లేయేతి వక్తుం శక్యతే తస్మాత్సామానాధికరణ్యే వేతి పాఠ ఏవ సమాచీనః అన్వయక్లేశరహితశ్చ

అత్రాహ రామానుజః - అసతో దేహస్య సద్భావో న విద్యతే - సత శ్చైతన్మనో నాసద్భావః - ఉ భయో దేహత్మనో రుపలభ్యమానయో ర్యథో ప లబ్ధి తత్త్వదర్శిభి రస్తో దృష్టః - నిర్ణయాంత్యాన్నిరూపణస్య నిర్ణయ ఇహాంతశబ్దే నోచ్యతే - దేహా స్యాచిద్వస్తునో సత్త్వ మేవ స్వరూప మాత్మన శ్చేతనస్య సత్త్వ మేవ స్వరూప మితి నిర్ణయో దృష్ట ఇత్యర్థః - వినాశస్వభావో హ్యసత్త్వ మవినాశస్వభావ శ్చ సత్త్వ మితి

అత్రవిచార్యతే సత ఈశ్వరా దుత్పన్న మిదం కార్యం జగ త్సదే వేతి సత్కార్యవాదిన స్వస్య ఆసతో దేహా స్వేత్యర్థవర్ణనం స్వమతప్రచ్యుతిరూపదోషావహమ్ - పరమతప్రవేశరూపదోషావహాఞ్చ - అసతో దేహా స్వేతి దేహమాత్రగ్రహణ శ్చాయుక్తం శీతోష్ణాదే రపి తాదృశస్య సత్త్వాత్ - మూలే భావ ఇతి శూయమాణస్య పదస్య సద్భావ ఇత్యర్థవర్ణనం చాయుక్తమ్ - తథా అభావ ఇత్య స్యాసద్భావఇతిచ - యోగ్యత్వ మయోగ్యత్వ మితి చార్థాంతర ప్రతీతే - సద్భావ సత్తా - అసద్భావౌ సత్తే త్యర్థగ్రహణస్య క్లిష్టత్వాత్ - సత ఆత్మన ఇత్య ప్యయుక్తం స్వమతే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం త్రయాణాం సత్యత్వాత్ నిత్యత్వాచ్చ - ఆత్మనా శ్చ బహుత్వా దేకత్వవచనం చాయుక్తమ్ - దేహత్మనో రుపలభ్యమానత్వే క్లి శ్చాయుక్తా - దేహస్యోపలభ్యమానత్వేఽప్యాత్మనః ప్రమాతు రుపలబ్ధృత్వే నోపలభ్యమానత్వాభావాత్ - అన్యథా ఉపలభ్యమానత్వే దేహాదివ దాత్మనోఽపి జడత్వం స్యా దేవ- తత్త్వదర్శిభి రిత్యస్య యథో

౧౬ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కుప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపీతాను.

పలద్ధీతిశేషపూరణ ఇచ్చాయుక్తం - శేషపూరణం వినై వార్థలాభాత్ - శేషపూరణస్య మూలకారాసమ్యుత్పత్తాత్ - దేహ స్యాచిద్వస్తునః అసత్త్వ మేవ స్వరూప మిత్యప్యయుక్తమ్ - అసత్త్వస్య గుణత్వేన స్వరూపత్వాభావాత్ - అసత్త్వ మేవే త్యేవకారేణ స్వరూపాంతరనిషేధ శ్చ సమ్భవతి త చ్చానిష్ట మచిద్వస్తునా మచిత్స్వరూపత్వాత్ - తథా ఆత్మన సత్త్వ మేవ స్వరూప మిత్య ప్యయుక్తం జ్ఞానై కాకారత్వా దాత్మనః వినాశస్వభావౌ హ్యసత్త్వ మిత్య ప్యయుక్తమ్ - స్వమతే సత్యత్వనిత్యత్వయో ర్భేదాత్ - జగ దిదగ సత్య మనిత్య మితి స్వసిద్ధాన్తాత్ - అ తవ వావినాశ స్వభావ శ్చ సత్త్వ మిత్య ప్యయుక్తమ్. ౧౬

మూ॥ శ్లో॥ అవినాశి తు త ద్విద్ధి యేన సర్వమిద న్తతమ్
వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి॥ ౧౭

భా॥ కి మ్మున సత్త్వత్ - య త్సర్వ దై వ సదిత్యుచ్యతే॥ అవినాశీతి॥ అవినాశి న వినష్టుం శీలమస్మ్యేతి- తు శబ్దో సతో విశేషణార్థః - త ద్విద్ధి విజానిహి- యేన విష్ణ్వాభ్యేన బ్రహ్మణా సర్వ మిదం జగ త్తతం వ్యాప్తం సాకాశమ్ ఆకాశే నేవ ఘటాదయో వినాశ మదర్శన మభావః- అవ్యయ స్యాస్య నైతత్ సదాఖ్యం బ్రహ్మస్వేన రూపేణ వ్యేతి నిరవయవత్వా ద్దేహాదివత్ నాప్యాత్మియత్వే నాత్మీయా భావా ద్యథా దేవదత్తోధనహాన్యా న త్యేవం పరబ్రహ్మ వ్యేత్యతోఽవ్యయ స్యాస్య బ్రహ్మణో వినాశం న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి న హి కశ్చి దాత్మానం వినాశయి తుం శక్నోతి॥ ఈశ్వరో పితౄత్మా హి బ్రహ్మ స్యాత్మని చ క్రియావిరోధాత్॥ యథా చక్షు గ్గతరేఖాదీం శ్చక్షు ర్న పశ్యతి॥ ౧౭

వ్యా॥ అవినాశీతి॥ శ్లోక మవతారయతి కిమ్మునరితి॥ సర్వదైవేతి య ద్విషయా బుద్ధి ర్న వ్యభిచరతి తత్సది త్యనేనేతిభావః- శీలమితి తాచ్ఛిలికో గిని రితి భావః- విశేషణార్థ ఇతి భేదార్థ ఇత్యర్థః- అసతో ఘటాదే ర్భిన్నః ఖల్వయం సత్పదార్థః- తత్తు అవినాశీతి విద్ధి త్యన్వయః- అసతో వ్యావృత్తం తద్వ స్త్వవినాశీ త్యర్థః - విష్ణ్వాభ్యే నేతి॥ విశ్వం వేషేష్టివ్యాపీతీతి విష్ణుశబ్దనిర్వచనా దితి భావః- సాకాశ మితి జగతో విశేషణమ్- బ్రహ్మణో జగద్వాస్తిప్తౌ దృష్టాంత మాహ- ఆకాశే నేవ ఘటాదయ ఇతి॥ అన్త ర్భూమి శ్చ త త్సర్వంవ్యాప్య నారాయణః స్థిత ఇతి శ్రుతే స సర్వవ్యాపకం నారాయణ మాత్మానం విష్ణుం బ్రహ్మ అవినాశిత్యా త్సత్పదార్థం విద్ధి తి ఫలితార్థః- యద్వా- అవి నాశీతి సతః పర్యాయః- తథాచ- సర్వవ్యాపకత్వా ద్బ్రహ్మ అవినాశి స దితి విద్ధితి- అథవా నాత్ర హేతు ర్నిర్దిష్టః- కిన్తు- య త్సర్వ వ్యాపక స్త ద్బ్రహ్మ త్వ మవినా శీతి విద్ధి.

కుశో న్యావినాశిత్య మత ఆహ- వినాశమితి॥ తదర్థమాహ- అదర్శనమభావ మితి॥ యావదితిశేషః- వినాశశబ్దస్య నిశ్చయార్థో భావ ఇ త్యర్థః॥ అవ్యయ న్యాస్యే తి శబ్దః పర్యాయార్థ మాహ నైతదిత్యాదినా॥ నవ్యేతీత్యవ్యయ మిత్యవ్యయశబ్దనిరుక్తిః ప్రసిద్ధా- సదృశం త్రిషు లిక్లేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు వచనేషు చ సర్వేషు య న్న వ్యేతి త దవ్యయ మితి వచనాత్ వ్యేతి వికార మ్రూప్యా తీత్యర్థః- ఏత త్న దాఖ్యం సచ్చబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ స్వేన రూపేణ న వ్యేతి న విక్రియశే- కుతః నిరవ యవత్వాత్ - వ్యతిరేకదృష్టాన్త మాహ దేహాదివనితి॥ యథా దేహాదిః స్వావయవో పచయాపచయాభ్యాం స్వరూపవికారం భజతే తథా బ్రహ్మ న భజతే నిరవయవ త్వేన స్వరూపవికారాపాదకసామగ్రిభావాత్ - స్వరూపవికారోనామ రూపభేదః- యథా దేహస్య క్షౌల్యకార్యాదిః నాప్యాత్మీయత్వేన బ్రహ్మ వ్యేతి కుతః- ఆత్మీ యాభావాత్ - అసజ్గ న్యాత్మనుః కన మస్యేన సమ్మన్యః? యే నాన్య దాత్మీయంస్యా దాత్మనః- వ్యతిరేకదృష్టాన్త మాహ యథా దేవదత్తో ధనహాస్యేతి॥ దేవదత్తస్య ధ నే మమతాసత్త్వాత్ - త ద్ధనం దేవదత్త స్యాత్మీయమ్- ఏవ మాత్మీయస్య ధనస్య దైవా న్నాశే సతి స ధనస్వామీ దేవదత్తః దుఃఖరూపా వికార మాపద్యత ఇ త్యర్థః దాత్వా నికం పున రప్యాహ దాత్వాయ- న త్వేనా బ్రహ్మ వ్యేతితి॥ బ్రహ్మపే ఊయా పృథగ్వస్తున ఏవాభావాత్ - సత్యపి మాయామయే వస్తుని నిష్కామస్య బ్రహ్మణ స్తత్ర మమతాఽభావాచ్చ- న బ్రహ్మణ స్వీయం వస్తు కిచ్చి దస్తి- య న్నాశేన బ్రహ్మణో వికార స్సాత్ - అహో నిర్వికారం బ్ర హ్మేత్యర్థః- అవ్యయస్యే తి॥ నిర్వికారస్యేత్యర్థః త దేవం బ్రహ్మణః అవినాశిత్యే నిర్వికారత్వం హేతు రి త్యుక్తం భవతి- హత్వాన్తరమాహ- న కశ్చిదితి॥ బ్రహ్మణో వినాశక న్యాన్య న్యా భావా చ్చావినాశిత్య బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః.

నను బ్రహ్మణోఽస్య దచేతనం బ్రహ్మ నాశయితుం నార్హతు నామ - చే తన స్వాత్మా శక్నో త్యే వేత్యత ఆహ- నహీతి॥ ఆత్మన ఏవ బ్రహ్మత్వా త్కథం స్వనాశం స్వయా కర్తుం శక్నుయా దాశ్లేత్యర్థః నను అగ్నిజలపతనాదినా ఆత్మ నాశోఽపి సుకర ఏ వేతిచే నైవ మ్మగ్నః॥ అగ్నిజలపతనాదినా హ్యత్మా దేహ మే వ నాశయతి న త్వాత్మాన మితి న్నాస్తి నాశ్యనాశికభావయో స్సామానాధి కరణ్యమితి॥

నను ఆత్మా బ్రహ్మ నాశయితుం న శక్నుయాన్నామ- ఈశ్వరః పున శ్శక్ను యా త్తస్య సర్వేశ్వరత్వా దితి శజ్జాయా మాహ ఈశ్వరోపిః॥ తత్ర హేతుమా హ ఆత్మేతి॥ హి యస్మా ద్బ్రహ్మ ఈశ్వర స్యేతి శేషః ఆత్మా భవతి. యద్వా ఈ

౧౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్ర కాశమిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

శ్వరో ప్యత్యైవ. హి యస్మా దీశ్వరో బ్రహ్మ భవతీ త్యన్వయః. త దేవ మీశ్వర ఆత్మాభిన్నం బ్రహ్మైవ- ఆత్మా చేశ్వరాభిన్నం బ్రహ్మైవ- బ్రహ్మ చేశ్వరాభిన్న ఆ త్యైవేతికృత్వా ఈశ్వరబ్రహ్మత్వనాం త్రయాణాం శబ్దానా మేవ భేదః- అర్థస్తు చైతన్య మేక మే వేతి నాస్తి బ్రహ్మనాశకం వత్స్వన్తర మితి భావః.

యద్వా. అసమర్థో బ్రహ్మనాశయితుం న శక్నో తు నామ. సమర్థస్తు శ క్నుయా దేవే త్యత్రాహ న హీతి. ఈశ్వర సమర్థోపి కశ్చిన్నశక్నో తీ త్యన్వయః॥ తత్ర హేతుమాహ ఆత్మాహీతి॥ హి యస్మా దాత్మా స్వయ మేవ బ్రహ్మ భవతీ తి శేషః. స్వపైవ బ్రహ్మత్వా దిత్యర్థః.

నను స్వం స్వయ మేవ హన్యా త్కో దోష స్తత్రాహ- స్వాత్మనీతి॥ స్వా త్మని స్వస్వరూపే క్రియా స్వవ్యాపారో నాస్తి- కుతః- విరోధాత్- యద్వా స్వాత్మ ని క్రియాయా విరోధా దసమ్భవా ది త్యర్థః- తత్ర దృష్టాంత మాహ యథేతి॥ చ డ్ముష ఈక్షణరూపక్రియా చక్షుర్భిన్నే ఘటాదా వేవ-న తు చక్షుషి - న హి స్వ గతసీలారుణశ్చైతలేఖాదీం శ్చక్షుః పశ్యతి. నను స్వాత్మని క్రియావిరోధే ఆత్మా వారే ద్రప్తవ్య ఇతి శ్రుత్యా కథ మాత్మని దర్శనం విధియత ఇతిచే నైష దోషః దర్శనస్య జ్ఞానత్యే నాక్రియాత్వాత్ క్రియాత్యేపి మానసికక్రియాత్యేన స్వాత్మక్రి యాత్వాభావాత్- నను మనః స్వగతా కామాదీ వికారా న్పశ్యత్యే వేతిచేత్ మైషం విజ్ఞానాత్మన ఏన తద్ద్రష్టృత్వాత్

నిర్వికారత్వా న్నాశకాన్తరాభావాచ్చ సర్వవ్యాపకం బ్రహ్మ చైతన్య మేక మే వావినాశి సత్పదవాచ్యం వ స్త్వీతి విద్ధీతి శ్లోకస్య నిష్కలప్రార్థః

అత్రాహరామానుజః- త దాత్మతత్వ మవినా శీతి విద్ధి యేనాత్మతత్త్వేన చేతనేన తద్వ్యతిరిక్త మిద మచేతనతత్త్వం సర్వం తతం వ్యాప్తమ్- వ్యాపకత్వేన నిరతిశయసూక్ష్మత్వా దాత్మనో వికారానర్హస్య తద్వ్యతిరిక్తో న కశ్చిత్పదార్థో వి నాశం క రు మర్హతి- తద్వ్యాపృతయా తస్మాత్ ఫూలత్వా దత ఆత్మతత్త్వ మవి నా శీతి- ఆత్మనోఽపి సూక్ష్మతరస్య తన్నాశక స్వాన్య స్వాదర్శనా దీశ్వర స్వాపి తన్నాశసంజ్ఞుల్భావా దితి భావ ఇతి వేదాన్తదేశిక శ్చ.

త దిహ విచార్యతే- త దితి మూలే ద్యశ్యమానస్య క్షీబస్య సద్రుహ్మరూ పే థే స్ఫుట మవగమ్యమానే సతి తం విహయ ఆత్మతత్త్వరూపార్థకల్పన స్యాప్ర మాణత్వాత్- ఆత్మాన మిత్యనే నై వాభీష్టే సిద్ధే త త్వపదవై యథ్యా చ్చ- ఇద మచేతనతత్త్వం సర్వ మిత్యస్య- జీవేశ్వరవ్యతిరిక్తం సర్వ మితి హి తనాభిమతోఽ

ర్థః కథం ద్వైపకత్వం నూత్నత్వేన పరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య న హి క్వాపి పరి
చ్ఛిన్నస్య వ్యాప్తి ర్దృష్టా న హి పరిచ్ఛిన్నో ఘటో వ్యాపక స్క దృశ్యతే - స
ర్వవ్యాప్తి ర్నామ సర్వత్ర సత్త్వం ఖలు - కథం పరిచ్ఛిన్నో జీవ సర్వత్రస్యాత్ -
దృశ్యతే కిం జీవో దారుపాషాణమృదాది వ్యచేతనేషు ? యది దృశ్యతే తస్మా
దార్వాదీ న్యపి సచేతనా న్యేవ న్యుః స త్వచేతనాని బుద్ధి పరిచ్ఛిన్నస్య మనోమ
యకోశా దా న్నరస్య విజ్ఞానమయ స్యాత్కనా జీవస్య నూత్నతరస్య మనోమయ
కోశవ్యాప్తి రస్తు నామ కథం నామ స్వసర్వదేహవ్యాప్తిః యస్యమేవ దేహం
సర్వం వ్యాప్తుం నేష్టే కథ మన్యదేహా న్వాప్నుయాత్. సర్వదేహవ్యాపకత్వే
చైకజీవవాదప్రసక్తః.

ఆత్మానేకత్వే తు ఆత్మన సర్వవ్యాపకత్వభంగప్రసక్తః - అథ యద్యేత ద్దోష
పరిహారా యాత్మనా జాత్యేకత్వ మజ్ఞేకృత్వ యే నాత్మసముదాయేన ఇదం స
ర్వ మచేతనజాతం తత మిత్యుచ్యతే తస్మి సర్వపదవిరోధః - నహి సర్వోఽప్య య
మాత్మసముదాయః పాషాణాదిక మచేతనం వ్యాప్తు మీష్టేయది సర్వపద స్యాపి
మనుష్యాదిదేహజా తేనజ్జోచ స్త్వా మూలకారాశయవిరోధః స్ఫుట ఏవ జాత్యే
కత్వా దేకైక ఆత్మా సైకైకం దేహం వ్యాప్య వర్తత ఇతి వ్యాపకత్వ మాత్మనో
య ద్యుచ్యేత తస్మి త చ్చ న సమ్భవతి - ఏకైక దేహా న్నర్వర్తిన ఆత్మనః పేటికా
న్తరస్య వత్త్వ స్యేవ వ్యాపకత్వాయోగాత్ - య దన్త ర్భూమి ర్వర్తతే తద్ది
వ్యాపకం యథా ఆకాశః ధూమాభావవ త్యయోగోశకే వహ్ని ర స్తీతి హి వహ్ని
ర్ధూమవ్యాపకత్వ ముక్తం తథా దేహాభావవతి గగనాదా చేతన స్యాభావా త్కథ
న్దేహవ్యాపకత్వం చైతన్యస్య ప్రత్యుత దేహ ఏవ జీవవ్యాపకః జీవాభావవతి శ
యోదా దేహస్య సత్త్వాత్ - నచయదా న్తరం త ద్వ్యాపక మితి వక్తుం శక్యమ్ -
గృహా న్తరస్య ఘట స్యాపి వ్యాపకత్వప్రసక్తాత్ - నచాహో రపి జీవస్య ధర్మభూత
జ్ఞానేన వ్యాపకత్వమితి వాచ్యమ్ - ధర్మభూతజ్ఞాన స్యా ప్యచేతనేవృత్తయోగాత్ -
సిద్ధాంతే తు జ్ఞానస్వరూపే జీవే ధర్మభూతం జ్ఞానం నాస్యేవ - జ్ఞానే జ్ఞానాయోగాత్
ధర్మభూతజ్ఞానవ త్త్వేన జీవస్య జ్ఞానిత్వ మేవ స్యా న్నతు జ్ఞానస్వరూపత్వమ్ న్యా
యమతే జీవస్య ద్రవ్యత్వా ద్దీప్యస్య గుణవత్వా ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వం జీవ స్యా
పపద్యతే - తవ మతే తు జ్ఞానై కాకారస్య జీవస్య కథ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వమ్ ? న
హ్యేక మేవ జ్ఞాన మేకస్మి న్నాశ్రయే స్వరూపభూతం ధర్మభూతం చ భవితు మర్హ
తి. యదితు ధర్మభూతజ్ఞానం వృత్తిజ్ఞాన మిత్యభ్యుపగమ్యేత. తస్మా తద్వృత్తిజ్ఞాన
మనుఃకరణ సైవ ధర్మభూతో నాత్మన ఇతి విద్ధి. తస్మా న్న వ్యాపకత్వం నూత్న
స్యాత్మన ఇతికృత్వా ఆత్మతత్త్వేన సర్వమచేతనతత్త్వం తత మి త్యయుక్తమ్.

కి ఛాత్మవ్యతిరిక్తత్వ మ ప్యచేతనస్య దుర్వచమ్, ఆత్మన ఆకాశ సముత్పత్త ఇత్యాత్మకార్య స్యాచేత నస్యాత్మాన్వయతిరిక్తత్వాత్. ఆత్మనో నిరతిశయ నూత్న త్వ ఛాత్మయక్తమ్. నిరతిశయే నూత్నత్వే వ్యాపకత్వాయోగాత్. శరీరాన్ల రపి స ర్వవ్యాప్త్యభావే కృత్స్న దేహవ్యా పి తైత్వాదిప్రయక్త సుఖా ద్యుపలబ్ధయో గాత్. త్వగాదీన్ద్రియై స్తదాపలబ్ధి రిత్యపి నశిజ్ఞాన్మ నూత్నతమస్య తస్య త్వగాది సమ్బంధాసమ్బవాత్. అణోరణీయా న్మహతో మహీయా నాత్మా గుహాయాం ని హిణోఽస్య జన్తో రితి శ్రుత్యా ఆత్మనో మహణో మహీయ స్త్వస్య ప్రతిపాదిత త్వాత్. అణోరణీయానిత్యస్య తు నూత్నా త్నూత్నతరో దుర్విజ్ఞేయ ఇత్యర్థాత్.

తథా ఆత్మవ్యాప్యతయా ఆత్మన స్థూలః పదార్థా ఆత్మానం న నాశయ నిత్య ప్యయక్తమ్. అణో రాత్మనః వ్యాపకత్వే సిద్ధే తద్వ్యాప్యత్వ మచేతనస్య సిద్ధేత్. త దేవ న సిద్ధమ్. తథా చ దర్శితం ప్రాక్ తుష్యతు దుర్జన ఇతి న్యా యేన వ్యాపకత్వ మా న్నరత్వ విత్యభ్యుపగమ్య ఆత్మనో వ్యాపకత్వే దేహస్య వ్యాప్యత్వే చాభ్యుపగ తేసి- స్థూలం వ్యాప్యం వస్తు నూత్న స్యాన్తరస్య నాశం కర్తుం శేష్టే ఇతిప్రం వైవ సిద్ధ్యతి- స్థూలా దజగరా త్నూత్నస్య ఛాగస్య నాశదర్శనాత్ - స్థూలదృఢ ముష్టే స ద్దన్తగ్రతనూత్నకీలనాశదర్శనాత్ - స్థూలాద్దహ్యమానా ద్గ్రహ త్దన్తగ్రత జన్తునాశదర్శనాత్ - తథా నూత్నా న్మత్కుణా స్థూలస్య మనుష్యస్య నాశదర్శ నాత్ - నూత్నా దుదకా స్థూల స్యాగ్నే రాశాదర్శనా చ్చ.

అథ ఈశ్వర ఆత్మనోఽపి నూత్నతర ఇత్యుక్తి రయుక్తా- ఆత్మనోఽపి నూ త్నతరత్వే ఏకస్మి న్నాత్మని స్థిత స్వేశ్వరస్య నాన్యస్మి న్నాత్మని స్థితి సుమ్భవేత్ - ఇ ష్యతే తు త్వయా ఈశ్వరస్య సర్వభూతాన్తర్వామిత్యమ్ సర్వాన్తర్వామిత్యరూపమ్- యావన్తో దేహస్తావన్ ఆత్మాన ఇతివ ద్యావన్త ఆత్మాన స్తావన్త ఈశ్వరా ఇతి వక్తుం న శక్యతే త్వయాఽవీశ్వరైకత్వ స్యా భ్యుపగతత్వాత్ - తస్మా చ్చేతనాచేతనసర్వజగ దన్తర్బహిర్వాప్యకే ఈశ్వరే నూత్నతమత్వం స్వప్నేఽపి సమ్భవయతుం న శక్యమ్- మహాన్తం విభు మాత్మాన మృత్వా ధిరో న శోచ తీత్యాది శ్రుతిశతాత్ - దుర్విజ్ఞేయ త్వలక్షణం నూత్నతమత్వం నైతత త త్రోచ్యత ఇతి ప్రా గే పౌక్తమ్.

య దీశ్వరా జ్ఞేవో భిన్న స్యాత్ త ర్హీశ్వరా జ్ఞేవస్య సృష్టిస్థితిలయాన్యస్య రేవ-యలో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదిశ్రుతేః-అభిన్న త్వే తు కథం? న కథ మపి- ఏవ మీశ్వరాభిన్నత్వా దేవ జీవస్య జన్మనాశాభావః - న త్వీశ్వరస్య

సంకల్పాభావాత్ - జీవ స్యేత్స్వరభిన్నత్వే తు స దేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక
మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ త్యద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రకమ్య- త దైక్షత బహు స్యాం
ప్రజాయే యేతి తస్య బహుభవసంకల్ప ముక్త్యా త త్సప్త్యైవ త దేవానుప్రవిశ
దితి- త దనుప్రవిశ్య స చ్చ త్య చ్చాభవ దితి జగత్సప్త్యైవ తదనుప్రవేశం చ బ్రూ
తే ఖలు శ్రుతిః - తత్ర కి మిశ్వరసంకల్పా జ్ఞేవో జాహ్ నవా - ఆద్యే జాతస్య
హి ధ్రువో మృత్యు రితి గీతావచనా దేవ తస్య నాశ సిద్ధః - ద్వితీయే కథం జీ
వ స్యేత్స్వరా భిన్నస్య సిద్ధిః ? సహి సృష్టేః ప్రాక్ జేహోఽస్తి- ఏక మే వాద్వితీయం
బ్రహ్మేతి శ్రుతేః- తస్మా దీశ్వరా దభిన్న ఏవ జీవ ఇతి కథం స్వనాశే ఈశ్వరస్య
సంకల్పా స్యాన్మ కథ మ పీతి బోధ్యమ్- నను- సృష్టేః ప్రాగపి చిదచిద్విశిష్టం
బ్రహ్మైవాస్తి- న తు శుద్ధ మితిచే త్తద్వి- ఈశ్వరవ చ్చి దపి స్వత ఏవ నిత్య ఇతి
కృత్వా కిమి తీశ్వరసంకల్పాభావా జ్ఞేవస్య నిత్యత్వ మిత్యుక్తం త్వయా.

వస్తుత స్తు బ్రహ్మణ శ్చిదచిద్వైశిష్ట్యే సతి సవికారత్వ మేవ స్యాత్ - వి
శేషణభూత చిదచిన్తనీయసూక్ష్మాదివికారాణా విశిష్టే సమన్వయాత్- అపృథక్సి
ద్ధవిశేషణే ఖలు బ్రహ్మణ శ్చిదచితో- ఏవ సవికార శ్వే చ బ్రహ్మైవానిత్యం స్యా
దితి మహా దనిష్టమ్॥ ౧౭

మూ॥ శ్లో॥ అన్తన్త ఇమే దేహా నిత్య స్యాత్కా శ్శరీరిణః
అనాశినోఽ ప్రమేయస్య తస్మాద్యధ్యస్య భారత॥ ౧౮

భా॥ కి మ్మున స్తదసత్ యత్సాత్మసత్తాం వ్యభిచర తీత్యుచ్యతే॥ అన్తన్త
ఇతి॥ అన్తన్తః అన్తో నాశో యేమా న్తేఽన్తన్తః యథా మృగత్పక్ష్టికాదౌ
సద్భిద్ధి రనువృత్తా ప్రమాణనిరూపణాన్తే విచ్ఛిద్యతే స తస్మాన్తః త థేమే దేహా
స్వప్నే మాయాదేహాదివ చ్చాన్తన్తః- నిత్యస్య శరీరిణః శరీరవతో నాశినోఽ ప్ర
మేయ స్యాత్కా- అన్తన్త ఇ త్యుక్తావివేకిభి రిత్యర్థః.

వ్యా॥ అన్తన్త ఇతి శ్లోక మవతారయతి- కిమ్మునరితి॥ య త్సాత్మసత్తాం వ్య
భిచరతి త దస ద్వస్తు పునః కి మితి శఙ్కా- ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా- స్యాత్మసత్తావ్య
భిచారః స్వసత్తానాశ ఇ త్యర్థః- యస్య సర్వదా నాస్తి సత్తా కిన్తు ప్రతీతికాలే ఏవ
తద్ధ్య స ద్వస్తు- ప్రతీతికాలేఽ పి కారణవ్యతిరేకేణ సత్త్వా త్సత్తా వ్యభిచారో
స్యేవేతి ప్రాగేవ ప్రతిపాదితమ్ అనాశినో నిత్య స్యాప్రమేయస్య శరీరిణ సమృ
ద్ధిస ఇమే దేహా అన్తవన్త ఇతి వివేకిభి రుక్తా ఇత్యన్వయః అసగ్ధ స్యాత్సాత్మన శ్శ
రీరిణ సహ సమృద్ధ ఆధారాధేయభావాద్విధూపః కల్పితోఽస్తీతి శేషవష్ట్యుపప

త్తిః—దేహానాం నాశో నామ తదనువృత్తసద్బుద్ధివిచ్ఛేదః స చ ప్రమాణనిరూపణాజ్ఞాయతే. ఇత్యాహయథేతి ఏతేన దేహానా మ్మాణాపాయప్రయుక్తం నశ్వరత్వం సర్వజనవిదిత మే వేతికృత్వా కిమితి భగవతా అన్తవన్త ఇమే దేహా ఇత్యుపదిష్టం వ్యర్థత్వా దితిప్రశ్నో ద్యోత్యరః. న స్వీద్యుశో నాశః క్వ దృష్ట ఇత్య త్రాహమృగ తృప్తికాయామితి. మృగతృప్తికామరీచ్యుదకమ్. ఇద ముదక మస్తీతి మరీచ్యుదకస మానాధికరణా యాసద్బుద్ధి ర్గరీచ్యుదకే అనువర్తతే సా హి నేద ముదకం కిన్తు మరీచి రే వేతి ప్రమాణనిరూపణాన్తే వ్యావర్తతే సః సద్బుద్ధివిచ్ఛేదః తస్య మృగ తృప్తికాదే రన్త ఇత్యుక్తార్థః. తథా ఇమే దృశ్యమానా దేహా అన్తవన్తః. దేహా స్స స్తీతి దేహే వ్యనునర్తమానాయా సుద్బుద్ధేః. నేమే దేహః కిన్తు పృథివ్యాది భూతాన్యేవ. భూతవ్యతిరిక్తాశ్చ స్యాత్రానుపలన్భూ దితి (నేమేదేహఃకిన్తుబ్రహ్మే వేతివా) ప్రమాణనిరూపణాన్తే విచ్ఛేదాత్. నను జలపానాద్యర్థక్రియాశూన్యస్య మరీచికోదకస్య భవత్వసత్త్వం కథం పున గ్దేహానాం గమనాద్యర్థక్రియాశాలినా మసత్త్వ మిత్యత్రాహ. స్వప్నే మాయాదేహాది వచ్చేతి. స్వప్నే యథా నిద్రాఖ్య మాయయా కల్పితా దేహరథాదయః పదార్థా అర్థక్రియాశాలినోఽ ప్యసన్త ఇతి సర్వై రభ్యుపగమ్యతే తద్వ దిత్యర్థః సచ స్వప్న దేహాదీనా మర్థక్రియాకారిత్వే వి వదితవ్యమ్. స్వప్నరథారోహణదేశాన్తరగమనసమ్భాషణాద్యర్థక్రియాదర్శనాత్. దేహత్మనోః క ససమ్బంధ ఇతి శక్త్యా యా ధార్యధారకభావరూప ఇతి దర్శయితు మాహ శరీరణిఇతి. శరీరణః శరీర మ స్యాస్తీతి శరీరే మత్స్వరే అత ఇని తనా వితీని తస్య శరీరణః. మత్ప్రప్రత్యయే కృతే శరీరవా తస్య శరీరవతః. అన్తః ప్రవిశ్య శరీరం ధరత ఇత్యర్థః.

భా॥ నిత్య స్యానాశిన ఇతి న పౌనరుక్త్యం నిత్యత్వస్య ద్వివిధత్వా ల్లోకే నాశ స్యచ- యథా దేహా భస్మీభూతోఽదర్శనంగతో నష్ట ఇ త్యుచ్యతే- విద్యమానోఽపి వయసా పరిణతో వ్యాధ్యాదియక్తో జాతో నష్ట ఇ త్యుచ్యతే- త త్రానాశి నో నిత్య స్యేతి ద్వివిధే నాపి వినాశే నాసంబంధ స్యేత్యర్థః- అన్యథా పృథివ్యాదివ దపి నిత్యత్వం స్యా దాత్మన స్త న్మాభూ దితి నిత్య స్యానాశిన ఇ త్యాహ.

వ్యా॥ నిత్యత్వస్యేతి. లోకే నిత్యత్వస్య నాశస్య చ ద్వివిధత్వా దిత్యన్వయః నా శస్య ద్వివిధత్వా త్తదభావరూపం నిత్యత్వ మపి ద్వివిధ మిత్యర్థః. నాశస్య ద్వైవి ధ్య మేవ దర్శయతి యథేత్యాదిना॥ భస్మీభూతః అదర్శనం గతో దేహా నష్ట ఇత్యుచ్యతే ణశ అదర్శన ఇతి ధాతుస్మరణాత్. విద్యమానోఽపి వయసా పరిణతః పరిణామం గతః వ్యాధ్యాదియక్త శ్చ దేహః నష్టో జాతః నష్ట ఆసీ ది త్యుచ్యతే.

రక్తక్షయోఽదికృతం కార్యమత్ర నాశశబ్దార్థ ఇతి భావః తత్రేతి ఏవం స్థితే ఇత్యర్థః. ద్వివిధేనాపీతి॥ అదర్శనరూపేణ కార్యరూపేణ చేత్యర్థః అన్యథేతి॥ అథవేత్యర్థః నిత్యస్యేత్యుక్తే కిం పృథివ్యాదివ దాత్మా యావత్ప్రళయం నిత్య ఇతి శబ్దా స్వాత్మద్వారణా యానాశిన ఇత్యుక్తమిత్యర్థః. ఘటాదివ దనిత్యత్వవారణా యానాశిన ఇతి చో క్క మితియావత్. ఆహేతి॥ భగవానితి శేషః.

భా॥ న ప్రమేయస్య అప్రమేయస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణై రపరిచ్ఛేద్య స్వేత్యర్థః. న న్యాగమే నాత్మా పరిచ్ఛేద్యతే ప్రత్యక్షాదినా చ న పూర్వం స్వత స్సిద్ధత్వాత్ సిద్ధే హ్యత్యని ప్రమాతరి ప్రమితోస్తి. ప్రమాణాన్వేషణా భవతి న హి ప్రమాతు మిచ్ఛన్ పూర్వ మిత్థం నిత్యః అవిక్రియ శ్చ ఆత్మా అహ మి త్యాత్మానం ప్రమాయ పశ్యాత్ప్రమేయపరిచ్ఛేదాయ ప్రవర్తతే. న హ్యత్మా నామ కస్య చిదప్రసిద్ధో భవతి.

వ్యా॥ అప్రమేయ స్వేతి నశ్చోతత్పురుషో నతుబహు వ్రహ్మ రిత్వాహ. నప్రమేయ స్వేతి॥ ప్రమాతు శక్యం యోగ్యం వాప్రమేయం తద్భిన్నో ప్రమేయః తస్య అపరిచ్ఛేద్యస్య పరిచ్ఛేత్తు మిదన్తేదృక్తేయత్వాదినా పరిమాతు మశక్య స్వేత్యర్థః. నను శాస్త్రయో నిత్యాదితి నూత్రేణ సర్వే వేదా య త్పద మామన స్తితి శ్రుత్యా వేదై శ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్య ఇతి గీతయా చ శాస్త్రవేద్యత్వ మాత్మన ఉచ్యత ఇతి కథ మాగమాపరిచ్ఛేద్యత్వమ్ ? తథా సుఖాది వదాత్మా మనోవేద్య ఏవ మనసై వా నుద్రప్తవ్య ఇతి శ్రుతే రాగనికప్రత్యక్షవిషయత్వ మాత్మనోఽస్తితి కథం ప్రత్యక్షాపరిచ్ఛేద్యత్వమ్ ? తథా జగజ్జన్మాది లిజ్గ కానుమానేన ఆత్మన స్సుగ్రహత్వా త్కథ మనుమానాపరిచ్ఛేద్యత్వ మిత్యాక్షిపతి నన్విత్యాదినా॥ పరిహరితినేతి॥ ప్రత్యక్షాగమాదిప్రమాణవ్యవహారా త్పుర్వ మే వా త్మనః స్వతః సిద్ధత్వా న్నప్రత్యక్షాదిపరిచ్ఛేద్యత్వమితి॥ ఘటాదయో హి పదార్థా శ్చక్షురాది ప్రమాణవ్యాపారానంతరం సిద్ధ్యన్తి ఘటోఽస్తి పటోఽస్తితి॥ ప్రమాతా తు ఆగమాదిప్రమాణవ్యాపారా త్పుర్వ మేవ సిద్ధ్యతి. ప్రమాత్రధీనత్వా ప్రమాణవ్యాపారస్య-కర్తా హి ప్రమాతా కరణాని తు ప్రమాణాని యథా వాశ్యాదికరణవ్యాపార శ్చేదనాది సత్కాదిక ర్తృధీనః తద్వత్. ఆత్మా హి ప్రమాతా అతో న ప్రమాత ర్యాత్మని ప్రమాణపరిచ్ఛేద్యత్వ మితి భావః సజ్జిహవాక్యం వివృణోతి సిద్ధే హిత్యాదినా॥ ప్రమాత ర్యాత్మని సిద్ధే స త్యేవ ప్రమితోస్తి. ప్రమాణాన్వేషణా భవతి త్యన్వయః. ప్రమాతు మిచ్ఛుః ప్రమితుః తస్య ప్రమాతు రిత్యర్థః ప్రమాతా హిప్రమితుని ప్రమేయమ్. ప్రమాణానాం చక్షురాదీనాం కరణానా మన్వేషణాగ

వేషణా రూపం ప్రమిత్సుః ప్రమాతా చక్షు రన్విష్యతి. చక్షుమైవ రూపస్య ప్రమే యత్వాత్. శబ్దం ప్రమిత్సుః శ్రోత్ర మన్విష్యతీ త్యేవమ్. నను ప్రమిత్సుః పూర్వం ప్రమాతార మాత్మానం ప్రమాయ పశ్చాద్దూషాదికం ప్రమా తీతికృత్వా సిద్ధ్య తి ప్రమాతు రపి ప్రమేయత్వ మిత్యతః. నహీతి॥ ఘటాదికం ప్రమేయం ప్రమా తు మిచ్ఛ పురుషః. పూర్వ మాదౌ నిత్యో విక్రియ ఆత్మాఽహమి త్యేవ మా త్మానం ప్రమాయ పశ్చాత్ప్రమేయస్య ఘటాదేః పరిచ్ఛేదాయ న హి ప్రవ ర్తతే. హిశబ్దః సర్వానుభవప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి తత్ర హేతు మాహ నహీతి॥ ఆత్మన స్స్వ త్వా త్వస్య స్వయం కథ మప్రసిద్ధ స్స్యాత్ ? అసిద్ధార్థపరిచ్ఛేదాయ హి ప్రమి త్రా ప్రమాణవ్యాపార ఆకాక్షి తః చక్షుర్వ్యాపారా త్ప్రా గేన యది ప్రమాతా గృహే ఘటం జానీయా త్త్వా కిమితి ఘటోఽత్రా స్తి వా నవేతి సంశయీత ? కిమితి తత్సంశయాపనోద్ధార్థం చక్షుషా ఘటదర్శనే వ్యాప్రియేత ఆత్మని తున కోఽ ప్యహ మస్మివా న వేతి సందేహి. యేన తత్సందేహాపనోదనా యాత్మానం ప్రమాతు మిచ్ఛే దితి భావః.

భా॥ శాస్త్రం త్వత్వేనం ప్రమాణ మతద్ధర్మాధ్యారోపణమాత్రనివర్తక త్వేన ప్ర మాణత్వ మాత్మనః ప్రతిపద్యతే న త్వజ్ఞతార్థజ్ఞాపకత్వేన - తథాచ శ్రుతిః - య త్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ- య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి॥

వ్యా॥ న స్వేవం వేదాంతశాస్త్ర మప్రమాణ మనర్థత్వాత్ - ఆత్మజానం హి వేదా న్తశాస్త్రస్య ఫలం త త్తు పూర్వ మేవ సిద్ధ మాత్మనః స్వతస్సిద్ధత్వా దితి శక్ష్మా యామాహ శాస్త్రం నిర్వృతి॥ శాస్త్ర మత్యం ప్రమాణ మేవ తత్ర హేతు మా హ అతదితి॥ ఆత్మని యదనాత్మతద్ధర్మాధ్యారోపణ మవిద్యాకృత మ సి మను ఽహం స్థూలోఽహం కాణోఽహ మితి ప్రతీత్యాశ్రయం తస్మాత్తస్య నివ ర్త కత్వేన హేతునా శాస్త్రం ప్రమాణత్వం ప్రతిపద్యతే అవిద్యా కృతాత్మాశ్రయా నాత్మధర్మాధ్యారోపణనివ ర్తకత్వరూపఫలస్య సత్త్వా చ్ఛాస్త్రం ప్రమాణ మేవే త్యర్థః ఫలాన్తరం నిషేధతి నత్వితి॥ అజ్ఞతార్థజ్ఞాపకత్వరూపం ఫలం నాస్తి శా స్త్ర స్వాస్యే త్యర్థః ఆత్మనః స్వత్వేన జ్ఞతార్థత్వా దితి భావః ఉక్తార్థే శ్రుతిం ప్ర మాణయతి తథా చ శ్రుతి రితి॥ అపరోక్షా దితి పశ్చుమీ ప్రథమాధే ఛాస్థసీ అపరోక్ష మిత్యర్థః య సర్వాన్తర ఆత్మా- య చ్చ సాక్షా దపరోక్షం త ద్బ్ర హ్మేతి శ్రుత్యర్థః ఆత్మా స్వయ మే వాపరోక్షం బ్రహ్మేతియావత్ - అనయా శ్రుత్యా ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవ్యాపారం వినై వ ప్రత్యక్షత్వ ము క్తం సాక్షాదిత్యుక్తత్వాత్. తత శ్చ ఆత్మా జ్ఞతార్థః స్వత స్సిద్ధ ఏ వేతి భావః.

భా॥ యస్మా దేనం నిత్యో విక్రియ శ్చాత్మా తస్మా ద్యుధ్యస్య యుద్ధా దుపర
శుం మా కార్షీ రిత్వర్థః- న హ్యత్ర యుద్ధం కర్తవ్యతయా విధీయతే- యుద్ధే ప్రవృ
త్త ఏవ హ్యసా శోకమోహప్రతిబద్ధ స్తాష్ట్రీ మా స్తే తస్య ప్రతిబద్ధాపనయనమా
త్రం భగవతా క్రియతే- తస్మా ద్యుధ్య స్వేత్యనువాదమాత్రం న విధిః శోకమో
హాదిసంసారకారణనివృత్త్యర్థం గీతాశాస్త్రం న ప్రవర్తక మిత్యర్థః॥ ౧౮

వ్యా॥ మూలస్థతస్మాచ్ఛబ్దార్థ మాహ యస్మాదితి॥ అనాశినో నిత్య స్వేతి శబ్దద్వ
యార్థ మాహనిత్యఇతి॥ అప్రమేయశబ్దార్థమాహ అవిక్రియఇతి॥ ప్రమేయస్య ఘటా
దే స్సవిక్రియత్వా దప్రమేయ ఆత్మా అవిక్రియ ఇత్యర్థః॥ యుద్ధ్య స్వేతి లోటా యు
ద్ధం కుర్వతి విధి రభిధీయత ఇత్యాశక్త్యాహ యుద్ధాదుపరమం మాకార్షీ రిత్వ
ర్థఇతి॥ ఆనువాదమాత్రమితి॥ చిక్షేత్తయద్ధానువాదమాత్ర మే వేత్యర్థః॥ మాత్రప
దార్థమాహ॥ నవిధిరితి॥ తత్ర హేతు మాహ॥ శోకమోహాదీతి॥ శోకమోహాదీనాం
సంసారకారణానాం నివృత్తి రేవార్థః ఫలం యస్య త త్తథో క్తమ్॥ తన్నివృత్తయే
ఇదం నివృత్తిర్థ మితి వా సమాసః॥ ఉభయథా ప్యేక ఏ వార్థః॥ నతు కస్మిన్శ్చి
త్కర్మాణి ప్రవర్తకమిత్యాహ నప్రవర్తకమితి॥ ఇతి హేతో ర్యుద్ధ్య స్వేతి నవిధిరిత్యన్వయః॥

అత్రాహ రామానుజః దిహ ఉపచయ ఇత్యుపచయరూపా ఇమే దేహా
అస్తవస్తాః వినాశస్వభావాః- ఉపచయాత్మకా హి ఘటాదయోఽస్తవస్తో దృ
ష్టాః- నిత్యస్యశరీరిణః కర్మఫలభోగార్థతయా భూతసజ్జాతరూపా దేహాః పుణ్యాః పు
ణ్యే నేత్యాదిశాస్త్రై రుక్తాః కర్మావసానవినాశిన ఇతి॥

త త్తుచ్ఛమ్ - దిహఉపచయ ఇత్యుపచయరూపత్వం దేహానాం వృద్ధిహే
తు రేవ నక్షయహేతుః - ఉపచయో హి వృద్ధిః- న చ ఘటాదీనా ముపచయాత్మ
కత్వ దృశ్యతే - కులాలేన యావత్పరిమాణో ఘటః కృత స్తావత్పరిమాణా స్సహి
ఘటోఽస్సద్వృహేషు వర్ధతే॥

న చైత గ్రోషపరిహారా యైవ వేదాస్తదేశికేన ఉపచయరూపా ఇత్యస్య సా
వయవా ఇత్యర్థః వర్ణిత ఇతి వాచ్యమ్ - దేహశబ్దా త్తాదృశార్థాలాభాత్ - నచ సా
వయవ పైవోపచయో నతు నిరవయవ స్వేతి సిద్ధాంతా త్తాదృశార్థలాభః నిరవ
యవత్వే దేహ సోపచయాసమ్భవా దితి వాచ్యమ్ - సావయవస్యాపి ఘటస్యో
పచయాదర్శనేన సావయవత్వోపచయయో సునునియతత్వాభావా స్స తాదృశార్థ
లాభ ఇతి - కిచ్చుతవమతే నిరవయవ స్యాపి మఠాకాశస్య మతవైపులేయ నోపచయ
దర్శనాన్నిరవయవస్య నోపచయ ఇత్యపి న నియంతం శక్యతే॥

౬౬. శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కుప్రకాశవిలసితశ్రీశాబ్దరభాష్యపేతాను.

అథ దేహస్యోపచయోఽపి దుర్నిరూపః- యావద్భి రవయవై దేహ ఆరభ్యో ఘట వత్తావద్భ్యోఽవయవేభ్యోఽన్యవయవానాం కథం దేహే లాభః యే నోపచయస్సాత్ - సచ దేహస్య బాల్యావస్థాత స్తారుణ్యే వృద్ధిదర్శనా త్తద్భలే నావయవాన్తరస్రజ్జమణం కల్ప్యత ఇతి వాచ్యమ్ - అప్రమాణత్వా త్తత్కల్పనాయాః. అతో మాయామయ్యేవ సా వృద్ధిః.

యథా ఘటాదయోఽన్యవన్తో దృష్టౌ స్తథా దేహో అప్యన్యవన్తో దృష్టౌ ఏ వేతి కిమితి దేహేషు సిద్ధస్యాన్యవత్స్వస్య సావయవత్వాదిభి హ్నేతుభి ర్భగవతా సాధనం క్రియతే సిద్ధసాధనం హ్యపార్థత్వా ద్దోషః.

శరీరిణః కర్మఫలభోగార్థతయా దేహో శ్వాస్త్యై రుక్తా ఇత్యర్థవర్ణన మప్యయుక్తమ్ - మూలా దృహిః కల్పితత్వా త్కర్మఫలభోగార్థతయేతిపదస్య.

సర్వప్రమాణేషు ప్రత్యక్షస్య బలవత్త్వా దేహానాం తద్గతవిశాశస్వభావస్య చ ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన శాస్త్రై రుక్తా ఇత్య ప్యయుక్తం వ్యర్థత్వాత్. ౧౮

మూ॥ శ్లో॥ య ఏనం వేత్తి హస్తారం య శ్చైస్సం మన్యతే హతమ్
ఉ భా తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే॥ ౧౯

భా॥ ఏత స్సార్థస్య సాక్షీభూతే ఋచావా నినాయ భగవాన్ య త్తు మన్యసే యుద్ధే భీష్మాదయో మయా హన్యంతే అహ మేతేషాం హన్తే త్యేషా బుద్ధి ర్మైవతే॥ కథం॥ య ఇతి॥ య ఏనం ప్రకృతం దేహినం వేత్తి విజానాతి హస్తారం హననక్రియాయాః కర్తారం - య శ్చైస్స మన్యో మన్యతే హతం హననక్రియాయాః కర్మభూతం- తా వృథా వపి న విజానీతః అవివేకే నాత్మానం హన్తాఽహం హతోఽహ మితి దేహహననే ఆత్మాన మహమ్ప్రత్యయ విషయమ్ యా జానీతః తా వాత్మస్వరూపానభిజ్ఞా విత్యర్థః- యస్మా న్నాయ మాత్మా హన్తి న హననక్రియాయాః కర్తా న చ హన్యతే న చ కర్మ భవ తీత్యర్థః - అవిక్రియత్వాత్॥ ౧౯

వ్యా॥ య ఏన మితిశ్లోక మవతారయతి. ఏతస్యేతి॥ ఏత స్సోక్తస్య నిత్య ఆత్మా అవిక్రియ ఇత్య స్సార్థస్య - సాక్షీభూతే ప్రమాణభూతే హస్తా చే న్మన్యతే హస్తం హత శ్చే న్మన్యతే హతమ్ - న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి న్నాయంకుత శ్చిన్న బభూవ కశ్చి దితి ఋచా మన్త్రా భగవా నానినాయ ఇ హోపనిబబ ధేత్యర్థః - తత్ర ప్రథమమన్త్రస్య సజ్జతి మామాయ త్త్వేతి॥ య ఏనం హస్తారం వేత్తి య

శ్చైచ్చనం హతం మన్యతే తా వృభౌ నవిజానీతః అయం న హన్తి న హన్యతే. ఇతి శ్లోకస్యాన్వయః - యా దేహహాననే ఇదప్రత్యయవిషయస్య దేహస్య హాననే సతి. అవివేకేన దేహత్మనో రవివేకేన హేతునా అహమ్ప్రత్యయవిషయమాత్మానం హన్తాఽహ మితి హతోఽహ మితి జానీతః తా వృభౌ న విజానీత ఇత్య స్వార్థమా హత్మస్వరూపానభిజ్ఞావితి॥ తత్ర పేతుభూతం శ్లోకస్య చరమపాదం వ్యాచప్తేయ స్సాదితి॥ కుత ఆత్మాహాననక్రియాయాః కర్తా కర్మ చ న భవతీ త్యత ఆహ. అవి క్రియత్వాదితి॥ హస్త్యత్వహతత్వాదయో వికారా ఆత్మని నిర్వికారే కథం స్యురి త్యర్థః శేత్రపాణిః ప్రబలో దేహ ఏవ దుర్బల మన్యం దేహం హన్తి స దుర్బల దేహ ఏవ ప్రబలే నాన్యేన దేహేన హన్యత ఇతి దేహధర్మా వేవ హస్త్యత్వహత త్వే - అవివేకిభి స్తు తే ఆత్మ న్యాయోప్యేతే - యథా దేహధర్మః కార్య మాత్మ న్యాయోప్యేతే వ్యాధిగ్రస్తేన మూఢేన పునా - తద్వ దితి భావః.

అత్రాఽహ రామానుజః - ఏన ముక్తస్వభావ మాత్మానం ప్రతి హన్తారం హాననహేతుం కమపి యో మన్యతే - య శ్చైచ్చనం కేనాపి హేతునా హతం మన్యత ఇతి.

త త్తుచ్ఛమ్ - ప్రతి కమపీతి పదత్రయాధ్యాహరదోషాత్ - స్వరసతః ప్రతీ యమానసామానాధికరణ్యభజ్జదోషా చ్చ హన్తార మితి హస్తేః కర్తరి విహితేన తృప్రత్యయేన హేత్వర్థ స్వానభిధీయమానత్వాత్ హాననహేతు మిత్యస్య హాననక ర్తార మిత్యర్థవర్ణనస్య వక్రత్వాత్ - తథా కేనాపి హేతునా హత మిత్య ప్యసజ్జ తమ్ - హతమితి కర్మశి క్తప్రత్యయేన తావ త్కర్తు రేవా కాశాయా ఉత్పద్య మానత్వా త్తత్పరిపూర్తయే కేనాపి కర్తే త్యేవ వక్తవ్యత్వాత్ - కారణఫలరూ పార్థద్యయవాచినో హేతుశబ్దస్య కర్తృత్వాశ్రయణ స్సాప్రమాణత్వా చ్చ.

తథా అయ మాత్మా హాననహేతు ర్న భవతీ త్యప్యక్త మనేన తద ప్యసత్ - హస్తీతి హాననకర్తార మభిధత్తేతి బన్తో ధాతుః - న తు హాననహేతుమ్ హాననకర్తా హి హాననాశ్రయః - ఆఖ్యాతస్య చాశ్రయత్వ మర్థ ఇతి సిద్ధాంతః. రామో రావ ణం జఘాన బాణేన భార్యాపహారిత్వా దితి వాక్యేహాననం క్రియా - తత్ర కర్తా రా మః - కరణం బాణః హేతు స్తు భార్యాసహరణం కర్మ రావణ ఇతి కర్తృహేత్వో ఛేదాత్ - తతశ్చ నాయం హస్తీతివాక్యేనాత్మనో హాననకర్తృత్వ మేవ నిషి ధ్యతే నతు హాననహేతుత్వం కర్తరి తిబ్విధానా దితికృత్వా కథం రామానుజే నాఽత్మనో హాననహేతుత్వం నిషిద్ధం నాయం హస్తీతి వాక్యేన.

యదప్యక్త మత్ర ప్రత్యయస్య హేతుమాత్రవివ త్తేతి వేదాన్తదేశికేన.

తద ప్యయుక్తమ్ వ్యాసస్య తాదృశవివత్సోఽస్తితి కల్పనే ప్రమాణా భావాత్ - ప్రసిద్ధకర్తృర్థపరిత్యాగే కారణాభావాచ్చ న హి యః కోఽపి మూ థ ఆత్మానం హననహేతు మ్మన్యతే - కిన్తు హననకర్తార మేవ - రిపుం హతవా న హ మితి - తత్ర హేతు స్తు ధనరాజ్యాదిక మేవ మన్యతే - తత శ్చ నాత్మా హనన హేతు రిత్యుపదేశోఽపి వ్యర్థః - న చాత్మార్థం రిపూక్ హస్తీతి ప్రయోగా దాత్మ నోఽస్తి హేతుత్వ మితి వాచ్యమ్ - తత్ర ఆత్మార్థ మిత్వ స్యాత్మనుభూదిలాభార్థ మిత్వర్థాత్ అన్యథా హస్తీతి హననక్రియాశ్రయే ఆత్మని హననహేతుత్వస్యాసమ్భ వాత్ - ఆత్మార్థే పృథిమి త్యజే దిత్వాదా యథా కథంశ్చ త్ఫలత్వరూప హేతు త్వ మాత్మనో భవతు నామ కారణత్వరూప హేతుత్వ స్తు క్వాపి న సమ్భవేత్ త్వయా తు హననహేతు ర్నేతి హననకారణత్వ మేవ ప్రతిషిద్ధ్యతే - న చాయుక్తః నిషేధస్య ప్రస్తాపూర్వకత్వా దాత్మని చ కర్తరి హేతుత్వాప్రసక్తేః - న చాత్మనా పుత్ర ముత్పాదయతీ త్యస్తి హేతుత్వ మాత్మన ఇతి వాచ్యమ్ - తత్రాత్మశబ్దస్య దేహార్థకత్వాత్ - తృతీయా యా శ్చ కరణే విహితత్వాత్.

కిం హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హత శ్చేన్మన్యజేహత మితి కఠవల్లీవా క్యమి హన్విత మితి త్వయా ప్యుక్తమ్ - తత్ర హన్తా చేదిత్యస్య కిం హననకర్తా చే దిత్వర్థః ఉత హననహేతు శ్చే దితి - నద్వితీ యః హననహేతో హ్నననాకర్తృత్వే న హననబుద్ధ్యదయప్రసక్తాసమ్భవాత్ హన్తుం మన్యత ఇతి హననబుద్ధి రుచ్యతే హి సా చ హననబుద్ధి ర్హననకర్తృ రేవోచితా హన్యా మహ మిమ మితి అతఃప్రధ మః పరిశిష్యతే యోఽర్థో మూలభూతశ్రుతిగతహస్తృశబ్దస్య స ఏవ గీతాశ్లోకగత హస్తృశబ్ద స్వాపి వక్తవ్యః న త్వన్యః తస్యై వేహోపనిబద్ధత్వాత్ తస్మాద్ధన్య త్వస్య హననహేతు రిత్యర్థ శ్శ్రుతివిరుద్ధశ్చ.

అః కర్మాః చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి పాణిన్యనుశాసనవిరుద్ధశ్చ లాదేశా నాం తిబాదీనాం కర్తరి కర్మాః భావే చ శక్తి రితి తదర్థాత్ హేత్వ్యర్థే తిబవిధా నాత్ కర్తరి తృత్ తృచో ర్విహితత్వేన హేతో తదవిధానా చ్చ ఆఖ్యాత స్యాశ్ర యత్వ మర్థ ఇతి ప్యుత్పత్తివాదవిరుద్ధ శ్చ నహి హేతుత్వమాఖ్యాత స్యార్థ ఇతి తత్తోక్తమ్ - ఉపదేశవైయర్థ్యాదినా దుష్ట శ్చేతి తుచ్ఛం రామానుజభాష్యం తద నుసారివేదాన్తదేశికతాత్పర్యచన్ద్రికా చ.

౧౯

శ్లో॥ న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః |
అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే॥ ౨౦

భా॥ కథమివా విక్రియ ఆత్మేతి ద్వితీయో మన్తః॥ నేతి॥ నజాయతే నోత్పద్యతే జనిలక్షణా వస్తువిక్రియా నాత్మనో విద్యత ఇత్యర్థః-తథా అయ మాత్మా న మ్రియతే వా- వాశబ్ద శ్చాన్తేన మ్రియతే చేత్యన్త్యవినాశలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే- కదాచి చ్చబ్ద స్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధై స్సమ్బుధ్యతే-న కదాచి జ్ఞాయతే- న కదాచి న్నియతే ఇత్యేన యస్మా దయ మాత్మా భూత్వా భవనక్రియా మనుభూయ ప శ్చా దభవితా అభావం గన్తా న భూయః పునః - తస్మాన్నమియతే - యో హి భూత్వా న భవతి స మ్రియత ఇ త్యుచ్యతే లోకే

వ్యా॥ కథ మివ కథం వా కేన ప్రకారేణే త్యర్థః ఆత్మా అవిక్రియ ఇతి శబ్దా- యాం న జాయత ఇతి ద్వితీయమన్తః ఉపన్యస్తా భగవతా

అయ మాత్మా కదాచి దపి న జాయతే కదాచి దపి నమియతే కదాచి దపి భూత్వా భూయో నాభవితా కదాచి దపి న భూత్వా భవితా చ న శరీరే హన్యమానేపి కదాచి దపి న హన్యతే తస్మా దయ మజ్ఞో నిత్య శ్శాశ్వతః పురాణ శ్చ భవతీత్యన్వయః భూత్వా అభవితా భూత్వా భవి తేతిచ ద్వేధా పదవిభాగః

జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే నశ్య తీతి చ షడ్భావవికారాః యథా దేహో జాయతే జన్మానన్తరం దేహోఽస్తితి సత్తాం ప్రతిపద్యతే తతః ప్రవృద్ధో భవతి తతో విపరిణామం వలితవలితత్వాదికం భజతే తతోఽపక్షీయతే కార్యం ప్రపద్యతే తతో నశ్య త్యదర్శనం ప్రపద్యతే ఇ తీమే వికారా ఆత్మని న సన్తిత్యవిక్రియ ఆత్మేతి ఫలితార్థః

తత్ర నజాయతఇత్యనేన జన్మలక్షణః ప్రథమో వికార ఆత్మని నిషిద్ధత ఇత్యాహ నజాయతఇతి॥ న మ్రియతే న నశ్యతీతి హృదికృత్వాహ అన్త్యేతి॥ వినాశో హ్యన్త్య స్థితో వికారః నను కస్మా దాత్మా న మ్రియతే అత ఆహ యస్మాదితి॥ యస్మా దయ మాత్మా భూత్వా భవనక్రియా మనుభూయ పశ్చాద్భూయః పునః అభవితా అభావం గన్తాన-తస్మాన్న మ్రియత ఇత్యన్వయః భవనక్రియా మనుభూయ జనిక్రియాశ్ర యత్వో ప్రప ద్యేత్యర్థః జాత స్సన్ని తియావత్ అభావం నాశం న గన్తా నప్రాప్యతిఉక్త మర్థం వ్యతిరేకముఖేన ద్రుఢయతి యో హి యో దేహః దిః పదార్థః భూత్వా న భవతి నాశం ప్రపద్యతే స మ్రియత ఇత్యుచ్యతే లోకే జనై రితి శేషః శశశృక్ష్ణాదివారణార్థం భూత్వేతి శశశృక్ష్ణగగనకుసుమాదీ స్యభూత్వై వాదర్శనం ప్రపద్యన్త ఇతి న శేషా మ్మూలత్వవ్యవహార ఇతి భావః.

భా॥ వా శబ్దా న్నశబ్దా చ్చ అయ మాత్మా అభూత్వా భవితాచ న దేహవత్ భూయః పునః తస్మా న్న జాయతే యో హ్యభూత్వా భవితా స జాయత ఇత్యుచ్యతే నైవ మాత్మా- అతో న జాయతే-యస్మా దేవం తస్మా దజః యస్మా న్న మ్రియతే తస్మా ని త్య శ్చ

వ్యా॥ నను న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి దితి ప్రథమపాదే శ్రూయమాణ స్త్రైక స్త్రైవ నజః జాయతే మ్రియతే ఇతి క్రియాద్వయే న్వయాత్ నాయం భూ త్వా భవితా భూయ ఇత్యనేన ద్వితీయపాదస్య వివక్షితార్థసిద్ధే శ్చ ద్వితీయపాదగ తౌ వా నభూయ ఇత్యత్ర వా నశబ్దా వ్యర్థా వితిశక్జ్ఞాయామాహ వా శబ్దా న్న శబ్దా ఛేతి॥ అయ మాత్మా అభూత్వా భూయః పున ర్భవితా చ నేత్యన్వయః తత్ర వ్యతిరేకదృష్టాంతమాహ దేహవ దితి॥ యథా దేహః ఉత్పత్తేః ప్రా గభూత్వా అవి ద్యమానస్స న్నిత్యర్థః- పశ్యా ద్భవితా భావం సత్తాం ప్రపత్స్యతే తద్వ దిత్యర్థః ఫలి త మాహ తస్మాదితి॥ యస్మా దభూత్వా న భవితా తస్మాదిత్యర్థః ప్రాగభావాభా వా దితియావత్ ఉక్త మర్థం వ్యతిరేకేణ ద్రఢయతియోహీతి॥ యో ఘటాదిః పదార్థః అభూత్వా ప్రాగభావం ప్రపద్య భవితా ఉత్పత్స్యతే స జాయత ఇత్యుచ్యతే లోకై రితి శేషః ప్రకృత మాహ నైవమితి॥ ఏవం ఘటాదివ దాత్మా ప్రాగభా వం ప్రపద్య న భవితా అత ఆత్మా న జాయతే తతః కి మత ఆహ యస్మాదితి॥ య స్మా దేవం న జాయతే తస్మా దజ ఆత్మా న జాయతఇ త్యజ ఇతి వ్యుత్పత్తే రితి భా వః ఏవం మూలస్థమజపదం వ్యాఖ్యాయ నిత్యపదం వ్యాచప్తే యస్మాదితి॥ లోకే మృతిశాలిన ఏవ వస్తునః అనిత్యత్వవ్యవహారా దితి భావః.

భా॥ య ద్య ప్యా ద్యస్తయో ర్విక్రియయోః ప్రతిషేధేన సర్వా విక్రియాః ప్ర తిషిద్ధా భవంతి- తథాపి మధ్యభావినీనాం విక్రియాణాం శబ్దేరేవప్రతిషేధోవక్తవ్య ఇత్య నుక్తానా మపి యావనాదిసమ స్తవిక్రియాణాం ప్రతిషేధో యథాస్యా ది త్యాహశాశ్వతతత్వాది.

వ్యా॥ యద్య పీతి॥ విచార్యమాణే సతీత్యర్థః- ఆద్యస్తయో రితి జన్మనాశయో రిత్య ర్థః- సర్వ ఇతి॥ సర్వాసా మస్తిత్యాదివిక్రియాణాం జనిపూర్వకత్వా న్నాశఫలక త్వా ఛేతి భావః శబ్దేరేవేతి సతువ్యజ్ఞ్యమర్యాదయేత్యేవకారార్థః - ఆర్థికా దపి నిషేధాన్నిషేధసిద్ధేః శాబ్దో నిషేధో వ్యర్థ ఇత్యాశక్జ్ఞాన్తరమాహ - అను కానా మపీతి

భా॥ శాశ్వత ఇత్యపక్షయలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే- శశ్వ ద్భవ శ్శాశ్వతః నాపక్షీయతే స్వరూపేణ నిరవయవత్వాత్ నిర్గుణత్వాచ్చ నాపి గుణక్షయేణ- అపక్షయవిపరీతా వృద్ధిలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే పురాణ ఇతి యో హ్యవయ వాగమేనోపచీయతే స వర్ధతే అభినవఇతి చోచ్యతే అయం త్వాత్మా నిరవయవ త్వాత్ పురాపి నవ ఏ వేతి పురాణః న వర్ధత ఇ త్యర్థః.

వ్యా॥ నను మధ్యభావివిక్రియామధ్యే కా విక్రియా శాశ్వతపదేన ప్రతి షిధ్యత ఇత్యత్రాహః పక్షయ లక్షణేతి॥ కథ మిత్యత స్తం శబ్దం నిర్వక్తి శశ్వద్భవఇతి॥ శశ్వ త్సర్వ దైకిరూపేణ భవతి విద్యత ఇతి శాశ్వత ఇతి ఫలితార్థ మాహ - నాపక్షీయతఇతి॥ లోకే ద్వివిధోఽ పక్షయః స్వ రూపకృతో గుణకృత శ్చ - యథా దేహస్య వార్ధక్యే స్వరూపకృతః య థా చిత్రపటస్య నీలపీతాదిగుణక్షయకృతః స ద్వివిధోఽ వ్యాత్మని నాస్తీతి సహే తుక మాహ స్వరూపేణేతి॥ నిరవయవత్వా త్స్వరూపేణ నాపక్షీయతే- నిర్గుణత్వా చ్చ గుణక్షయేణ నాప్యపక్షీయతే- ఆత్మేతి కర్తు శ్చేషః అయ మితి వా- పురాణపద మవతారయతి- అపక్షయేతి॥ అపక్షయవిపరీతా వృద్ధిలక్షణా విక్రియా పురాణ ఇతి పదేన ప్రతిషిధ్యత ఇ త్యన్వయః కథ స్తత్రాహ యోహీతి॥ అవయవాగమేన విద్య మానేభ్యోఽ వయవేభ్యోఽ న్యేషా మవయవానా మ్నాయకానా మాగమేన హే తునా య ఉపచీయతే స వర్ధతే అభినవ ఇతి చోచ్యతే లోకై రితి శేషః న చ వ ర్ధత ఇత్యే వోచ్యతే నత్వభినవ ఇతి వాచ్యమ్- దేవదత్తః బాల్యే దృష్టం యజ్ఞ ద త్తం తామణ్యే దృష్ట్వా కోఽయ మభినవ ఇవ భాతీతి ప్రత్యే తీతి లోకప్రసిద్ధేః- పు రాణపదం వ్యాచప్తే పురాపి నవ ఏవేతి॥ య థేదానీ స్తథా పూర్వ మప్యభినవ ఏవాత్మా- తత శ్చ పూర్వాపేక్ష యేదానీం నవత్వాభావా న్నాస్య వృద్ధి రితి భా వః తత్ర హేతు మాహ నిరవయవత్వా దితి - నిరవయవ స్వాత్మనః అవయవాస్త రాగమనప్రయుక్తవృద్ధి ర్న కథ మపి స్యా దితి భావః.

భా॥ తథా న హన్యతే న విపరిణమ్యతే హన్యమానే విపరిణమ్యమానే శరీరే హన్తి రత్ర విపరిణామాగ్ధే ద్రష్టవ్యోఽ పునరుక్తతాయై న విపరిణమత ఇత్యర్థః- అ స్మిన్ మస్తే) షడ్భావవి కారా వస్తువిక్రియా లోకికా ఆత్మని ప్రతిషిధ్యంతే- స ర్వప్రకారవిక్రియారహిత ఆత్మేతి వాక్యార్థః- యస్మా దేవం తస్మాదుభా తౌ నవిజా నీత ఇతి పూర్వేణ మస్తే) కాస్య సమ్బంధః.

౨౦

వ్యా॥ ఏవం శ్లోకస్య పాదత్రయం వ్యాఖ్యాయ తురీయం పాదం వ్యాచప్తే సహ న్యతఇతి॥ హన్యత ఇత్యస్య మ్రియత ఇత్యర్థవచనే మ్రియత ఇత్యనేన పునరుక్తి

౭౨ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్క-ప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

స్వాదితి తద్దోషవారణార్థ మాహ న హన్యతే నవిపరిణమ్యత ఇతి॥ ధాతునా మసేకార్థత్వా దితి భావః- హన్తి రితి ఇక్ శ్చిపా ధాతునిగ్లేశా వితి కాత్యాయన స్మరణాత్ శ్చిపానిగ్లేశః హన్తి రితి హనధాతు రి త్యర్థః- అపునరుక్తతాయై పునరుక్తిదోషాభావా యేత్యర్థః- నాత్ర యకః కర్మవివక్షా ఫలాభావా త్ప్రకృతాసాజ్ఞ త్యా చే౦ త్యాహ- విపరిణమత ఇత్యర్థఇతి॥ కర్తర్యేవాయం యగార్హత్వా దితి భావః సర్వం సజ్జలయ్యాహస్మిక్ మన్త్యిఇతి॥ నను న జాయతే సమియతే శాశ్వతః పురాణః నహన్యతఇతి॥ జన్మనాశాపక్షయవృద్ధివిపరిణామాః పక్షాచన వికారాః ప్రతిపిద్ధాః నత్వస్తి త్వమితి కథం షడ్భావవికారప్రతిషేధ ఇతిచే నైవమ్- అయం భూత్వా నాభవి తేత్యనేన తస్య ప్రతిషేధత్వాత్- భూత్వే త్యస్య భవనే నాత్మన స్స త్తాం సమ్పాద్యేత్యర్థాత్- అథవా అభూత్వా నభవితే త్యనేన తత్ప్రతిషేధః పూర్వ మభూత్వా పశ్యా ద్భవనేనాత్మన స్సత్తాంన గన్తేత్యర్థాత్- షడ్భావవికారా వస్తువిక్రియా ఇత్యస్య షడ్భావవికారా ఇతి లోకే ప్రసిద్ధా వస్తువిక్రియా ఇత్యర్థః యస్మాదేవమితి॥ యస్మా దేన మవిక్రియ ఆశ్నే త్యర్థః. ౨౦

మూ॥ శ్లో॥ వేదావినాశిన నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయమ్
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్॥ ౨౧

భా॥ య ఏనం వేత్తి హస్తార మిత్యనేన మస్త్రేణ హననక్రియాయాః కర్తా కర్మ చ న భవ తీతి ప్రతిజ్ఞాయ- న జాయత ఇత్యనేన- అవిక్రియేష్వే హేతుముక్త్యా ప్రతిజ్ఞాత్వార్థ ముపసగహరతి॥ వేదేతి॥ వేద విజానాతి అవినాశిన మన్త్యభావవికార రహితం నిత్యం విపరిణామరహితం- యో వేదేతి సమృద్ధః- ఏనం పూర్వేణమస్త్రేణోక్తలక్షణ మజ మవ్యయ ముపజనాపక్షయరహితం కథం కేన ప్రకారేణ స విద్వాన్ పురుషో ధిక్పతః కం హన్తి హననక్రియాం కరోతి- కం వా కథం ఘాతయతి హస్తారం ప్రయోజయతి నకళ్చి ద్ధన్తి- నకళ్చి ఘాతయతీ త్యుభయత్రాక్షే పార్థ ఏవ కిం శబ్దః- ప్రశ్నాసమృద్ధా ద్ధేత్యర్థస్య చ తుల్యత్వా ద్విరుషః సర్వకర్మప్రతిషేధ ఏవ ప్రకరణార్థో భిషేజ్ఞో భగవతా హస్తే స్తావక్షేప ఉదాహరణార్థత్వేన కథితః॥

వ్యా॥ య ఏనమిత్యాదినా వేదావినాశిన మితి శ్లోక మవతారయతి నభవతీత్యస్య ఆత్మేతి కర్తు శ్శేషః యః ఏన మజ మవ్యయ మవినాశినం నిత్యం వేద హేపార్థ స పురుషః కథం కం ఘాతయతి కం హన్తి త్యన్వయః అవినాశినత్యపదయోః పానరుక్త్యం వారయతి అన్త్యభావవికారేతి॥ అన్త్యో యో భావవికారః వస్తువిక్రియా నాశ ఇత్యర్థః తేన రహితమ్ నాశవిపరిణామరూపవికారద్వయవారణార్థం పదద్వయ

మిత్యర్థః ఉపజనో జన్మ లత్రావినాశినిత్యాజాన్యయశ్చై ర్నాశవిపరిణామజన్మాపక్ష
యయాపా శ్చత్వారో వికారాః ప్రతిషిద్ధాః ద్యోతయన్తి చామీ అ స్తిత్వవృద్ధివికా
రద్వయప్రతిషేధమపి జన్మపూర్వకత్వా ద స్తిత్వస్య క్షయఫలకత్వా ద్వృధే ర్వృద్ధిం
వినా క్షయా యోగాత్ అధిక్యత ఇతి॥ జ్ఞానే ఇతి శేషః హ స్తిత్వత్ర ప్రకృతిప్రత్యయా
ధావాహ హననేతి॥ హనధాత్వ స్వనక్రియార్థః తదు త్తరవ స్తిప్రత్యయస్యక
ర్తృ త్వ మర్థః కం హ స్తిత్వస్య కింకర్మకహననక్రియాశ్రయ ఇత్యర్థః ఘాతయతీతి
హస్తే హ్నేతుమతిశేచ్ఛ్ ఘ్నన్తం ప్రేరయతి ఘాతయతి ఇద మేనాహ హస్తారం
ప్రయోజయతీతి॥ కం ఘాతయతి హస్తి క మిత్యస్య ఫలితార్థ మాహ నకశ్చిదితి॥
కథ మేతదర్థలాభ ఇత్యత్రాహ ఉభయత్రాపీతి॥ సను కిం నెట్వస్య ప్రశ్నార్థత్వా హే
త్వర్థత్వం నా అస్తు కిమిత్యాక్షేపార్థస్య మతలహప్రశ్నేతి॥ ఆత్మవిదః యత్కించి
త్రాప్నికీకర్మకహననాశ్రయత్వాభానా త్రప్నా సమ్మనః హేత్వర్థస్య ప్రశ్నార్థేన తు
ల్యత్వా దసమ్మనః కేన హేతునా హస్తిత్వస్య హేతువిషయకప్రశ్నాచిత్వా ద్వా
క్య స్త్యేతి భానః నన్వాత్మవిదో హననక్రియాశ్రయత్వ స్మై నామ తదతిరిక్త
స్తితి నిర్దాదిక్రియాశ్రయత్వ మ స్తి కిమిత్యత ఆహ విదుష స్సర్వకర్మ ప్రతిషేధఇతి॥

విదుషః సర్వకర్మాసమ్మవే కం హేతువిశేషం పశ్యత్ కర్మా న్యాషీపతి
శ్రీభగవాన్ కథం స పురుష ఇతి॥ న నూ క్త మాత్మనోఽ విక్రియత్వం కర్మాసమ్మ
నకారణవిశేషః - సత్యము క్తం - నతు సకారణవిశేషస్యత్వా ద్విదుషోఽ విక్రియా
దాత్మన ఇతి- న హ్యవిక్రియః స్థాణు విదితవతః కర్మ న సమ్మవ తీతిచేన్న- విదుష
ఆత్మత్వాన్న దేహాది సన్ధాతస్య విద్వత్తా అతః పారిశేష్యా దసంహత ఆత్మా విద్వా
నవిక్రియ ఇతి- తస్య విదుషః కర్మాసమ్మవా దాక్షేపో యుక్తః - కథం స పు
రుష ఇతి॥

వ్యా॥ విదుష స్సర్వకర్మాసమ్మవే కో హేతు ర్భగవతోఽ భిప్రేత ఇతి॥ పృచ్ఛ
తి విదుషఇతి. పశ్యత్ జాన స్తిత్వర్థః ఉత్తరయతి ననూ క్తమితి॥ ఆత్మనః కర్మా
సమ్మవకారణవిశేషః అవిక్రియత్వ ముక్తం ననూ క్తంఖలు- య ఏన మితి శ్లోకే నే
తిభానః తత్రతద్యతే సత్యమిత్యాదినా॥ సత్యమవిక్రియత్వముక్తమ్ తు కిన్తు సః
విధేయప్రాధాన్యా త్పుం స్త్వమ్ అవిక్రియత్వరూపః కారణవిశేషః న విదుషో నా
స్తి తత్ర హేతు మాహ అన్యత్వాదితి॥ అవిక్రియాదాత్మన ఇతి నిర్ధారణే పశ్చమీ
విదుషః అన్యత్వా ద్భిన్నత్వాత్ అవిక్రియత్వ మాత్మన ఉక్తం నతు విదుషః విద్వాం
స్తు భిన్న ఏవాత్మన ఇతికృత్వా కథం విదుష స్సర్వకర్మాసమ్మవే ఆత్మగత మ విక్రి
యత్వం హేతు స్వాస్య న్ను కథ మపీత్యర్థః తదేవ ప్రపశ్చయతి నహీతి॥ అవిక్రియా

త్వత్త్వవిదః పురుషస్య యది కర్మాసమ్భవ స్తస్మి అవిక్రియస్థాణువిదోఽపి కర్మా
సమ్భవ ఏ వేత్త్యర్థః పరిహరణీతీ॥ హేతుమాహ విదుషఆత్మత్వాదితి॥ య ఆత్మా
నా వేత్తి స విద్యానాత్మైవ యః స్థాణుం వేత్తి స స స్థాణుః అత్తో స దృష్టాన్త
దార్హానికయో సామ్య మితి భావః నను దేహాదిసజ్జాత స్యాస్తు విద్వత్తే త్వత్ ఆ
హనేతి॥ దేహాదిసమూహస్య జడత్వా న్న విద్వత్తేతి భావః- ఫలిత మాహ అత ఇతి॥
దేహాదిసజ్జాతస్య విద్వత్తాఽసమ్భవా దిత్యర్థః పారిశేష్యాదితి॥ ఉకా తిరి క్త శ్శేషః
స ఏవ పరిశేషః తస్య భావః పారిశేష్యం తస్మాత్ ఆత్మానాత్మానా ద్వా వేవ లో
కే పదార్థా తత్రానాత్మనోఽవిద్వత్తాయాం సిద్ధాయా మాత్మైవ పరిశిష్ట ఇతి పా
రిశేష్యా దాత్మైవ విద్యా నిత్యర్థః అసంహత ఇతి ఏకత్వా దసజ్జత్వా చ్ఛాన్త్యైః
ర మిళిత ఇత్యర్థః తస్య విదుష ఇతి ఆత్మనో విదుష ఇత్యర్థః ఆత్మైవస్వరూప మా
హ కథం స పురుష ఇతి॥ కథం స పురుషః పార్థ కంఠాతయతి హన్తి క మితీత్యర్థః.

భా॥ యథా బుద్ధ్యాద్యా హృతస్య శబ్దాద్యర్థస్య అవిక్రియ ఏవ స న్బుద్ధి వృత్త్య
వివేకవిజ్ఞానే నావిద్యయోపలభ్యాఽఽత్మా కల్ప్యతే- ఏవ మే వాత్మా నాత్మవివేక
విజ్ఞానేన బుద్ధివృత్త్యా విద్యయా అసత్యరూప యైవ పరమార్థతో విక్రియ ఏ వా
త్మా విద్యా నుచ్యతే॥

వ్యా॥ నను అవిక్రియే ఆత్మని విద్వత్తాయాపస్య వికారస్య కథ సజ్జతి రత ఆహ
యథేతి॥ శబ్దాద్యర్థస్య శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాత్మకవిషయపఞ్చకస్య తదాశ్రయఘ
టాదిద్రవ్యస్య చ- బుద్ధ్యాద్యాహృతస్య ఇన్ద్రియసహకృతాన్తఃకరణేన గృహీతస్య
సతః చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా నిర్గతాన్తఃకరణవృత్తౌ ఘటాదివిషయాకారేణ పరి
ణమ్య ఘటోఽయ మిత్యాదివిషయజ్ఞానం జనయన్త్యాం సత్యా మి త్యర్థః అవిక్రియ
ఏవ స న్నాత్మా బుద్ధివృత్త్యవివేకవిజ్ఞానేన బుద్ధివృత్తే రాత్మన శ్చ తాదాత్మ్యా
ధ్యాసప్రయుక్తేన వివేకవిజ్ఞానాభావేన హేతునా అవిద్యయా ఉపలభ్యా ప్రమాతా
కల్ప్యతే అవిద్యయా యద్బుద్ధివృత్త్యవివేకవిజ్ఞానం తేనేతివాఽన్వయః- అస్మి న్మతే
కల్ప్యత ఇత్యస్య లోకై రితి కర్తు శ్శేషః కాకాక్షిన్యాయే నావిద్యయా కల్ప్యత
ఇత్యేవ వా- అవిక్రియ స్యాప్యాత్మనః అవిద్యాకృతా ద్విషయాకారపరిణతబుద్ధివృ
త్తితాదాత్మ్యాధాసాద్యథా ప్రమాతృత్వవ్యవహారః కల్పిత ఇతి పర్యవసన్నార్థః ఏవ
మేవ అసత్యరూపయా అవిద్యామయత్వా దితిభావః ఆత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞానేన అ
హం బ్రహ్మస్మిత్యాదిరూపయే త్యర్థః బుద్ధివృత్త్యా విద్యయా తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా
దిత్యర్థః పరమార్థతోఽవిక్రియ ఏ వాత్మా విద్యా ని త్యుచ్యతే- మహావాక్యార్థ
జన్యాహం బ్రహ్మస్మిత్యాద్యాకారకబుద్ధివృత్తితాదాత్మ్యాధ్యాసా దవిక్రియ స్యా

ప్రాయశ్చిత్తం సైతం విద్వత్త్వవ్యవహారః కల్పిత ఇతి పరమార్థః- అహం బ్రహ్మత్వా
ద్యాకారకబుద్ధివృత్తే ద్విద్యాదూషత్వా తత్తదాత్మ్యాధ్యాసేనాత్మనః ప్రాప్తం వి
ద్వత్త్వం యథా విషయగ్రాహి బుద్ధివృత్తితాద్యాధ్యాసా ద్విషయగ్రాహిత్వలక్ష
ణం ప్రమాతృత్వం తద్వత్ అనేనచాధ్యాసీకేన బుద్ధివృత్తిసమ్బంధేన స కోప్యాత్మ
నోఽస్తి వికారఇతిభావః.

భా॥ విదుషః కర్మాసమ్భవవచనాత్ యాని కర్మాణి శాస్త్రేణ విధీయంతే-
తా న్యవిదుషో విహితా నీతి భగవతో నిశ్చయోవగమ్యతే- నను విద్యా ప్యవిదు
ష ఏవ విధీయతే- విదితవిద్యస్య సిన్ధుపేషణవత్ విద్యావిధానానర్థక్యా తత్రావి
దుషః కర్మాణియాని శాస్త్రేణ విధీయంతే న విదుష ఇతి విశేషో నోపపద్యతే-
నానుష్ఠేయస్య భావాభావవిశేషోపపత్తేః॥

వ్యా॥ నను విదుష స్సర్వకర్మాసమ్భవే జ్యోతిష్టోమేన యజే తేత్యాది విధీనాం
కా గతి రిత్యత ఆహ విదుష ఇత్యాది॥ నను కర్మాణ్యేవా విదుషో విహితా నీతి
కోఽయం నియమః- ఆత్మావారే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా విద్యా ప్యవిదుష ఏవ విధీ
యత ఇతి పృచ్ఛతి కశ్చిత్ నన్విత్యాదినా॥ తత్రేతి॥ ఏవం సతీత్యర్థః- యాని కర్మా
ణి శాస్త్రేణ విధీయంతే తా న్యవిదుష ఏవ నతువిదుష ఇతి విశేషో నియమో
నోపపద్యతే ఇ త్యన్వయః- యా తు విద్యా శాస్త్రేణ విహితా సా విదుష ఏ వేతి
నియమోఽసిద్ధే రితి భావః- యది విద్యా విదుష ఏవ విహితేతి నియమ సిద్ధ్యే త
ర్హి కర్మాణ్యవిదుష ఏ వేతి నియమ సిద్ధ్యతు- న తు త ద్దస్తీతి తత్త్వమ్ - నచ
విద్యాకర్మద్వయ మప్యవిదుష ఏవ విహితం నతు విదుషః కోపి విధి రితి వాచ్యమ్
జ్ఞానయోగేన సాక్ష్యానా మితి విదుషో విద్యావిధే ర్వక్ష్యమాణత్వాత్ పరిహరతి
నేతి॥ అనుష్ఠేయస్య భావాభావాభ్యా మవిదుషః కర్మాణి నతు విదుష ఇతి విశేష
స్యోపపత్తే రిత్యర్థః.

భా॥ అగ్ని హోత్రాదివిధ్యర్థవిజ్ఞానోత్తరకాల మగ్నిహోత్రాదిక ర్తానేకసాధనో
పసంహారపూర్వక మనుష్ఠేయం- కర్తాహం మమ కర్తవ్య మిత్యేవం ప్రకారవిజ్ఞాన
వతో విదుషో యథానుష్ఠేయ మ్భవతి నతు తథా నజాయత ఇత్యాద్యాత్మస్వరూ
పవిధ్యర్థ జ్ఞానోత్తర కాలభావి కి శ్చ దనుష్ఠేయ మ్భవతి- నాహం కర్తా నాహం
భో కేత్యాది నాజ్ఞైకత్వా కర్తృత్వజ్ఞానా న్నన్య దుత్పద్యత ఇ త్యేషవిశేష ఉప
పద్యతే॥

వ్యా॥ త దేవ ప్రపంచయతి- అగ్నిహోత్రేతి॥ అగ్నిహోత్రాదివిధివాక్యార్థజ్ఞానా
నస్తర మనేకసాధనోపసంహారపూర్వక మగ్నిహోత్రాది కర్మానుష్ఠేయమ్- సాధ

నా న్యుపకరణాని ఉపసంహారః సమ్పాదనమ్ కస్యానుష్ఠేయ మత ఆహాక ర్గేతి॥ అ
హం కర్తా మమేదం కర్తవ్య మిత్యేవం ప్రకారకం విజ్ఞానం యస్యాస్తి త స్యావిదు
షః- యథా అవిదుషః కర్మానుష్ఠేయ మ్భవతి- తథా విదుష ఇతి శేషః- న జాయ
త ఇత్యాద్యాత్మస్వరూపవిద్యర్థజ్ఞానోత్తరకాలభావి కిచ్చి దనుష్ఠేయం కర్మ న భ
వతీత్యన్వయః- అత్మస్వరూపప్రతిపాదకవాక్యార్థ ఇహాత్మస్వరూపవిద్యర్థ ఇత్యు
క్తః- సహాత్మస్వరూపే కశ్చి ద్విధి రస్తి- యద్వా- ఆత్మా వారే ద్రష్టవ్య శ్రో
తవ్య ఇత్యాదయ ఆత్మస్వరూపవిధయః- న జాయత ఇత్యాదిన్తోక్తం య దాత్మస్వ
రూప తస్య విధయః- శ్రోతవ్య ఇత్యాదయః- తదర్థజ్ఞానోత్తరకాలభావీత్యర్థః- నా
హం కర్తా నాహం భోక్తేత్యాదినా శాస్త్రేణ ఆత్మైకత్వాకర్తృత్వజ్ఞానా దన్య
నోత్పద్యతే- నాహం కర్తా నాహం భోక్తే త్యాదిశాస్త్ర మాత్మన ఏకత్వ మక
ర్తృత్వ జ్ఞాన బోధయతి- సత్త్వస్య దిత్వర్థః॥ ఏషవిశేషఇతి॥ కర్తాహం మమేదం కర్త
వ్య మితి విజ్ఞానవహ్లో విదుష శాస్త్రేణ వసన్తేవసన్తే జ్యోతిషా యజే తేత్యాది
నా కర్మాణి విహితాని విదుష స్తు కామః కర్తా నాహం కర్తేత్యాదినా శాస్త్రేణ
ఆత్మైకత్వాకర్తృత్వజ్ఞానమాత్ర ముత్పన్న మిత్యయం విశేష ఉపపద్యత ఇ త్యు
క్తః ఏతేన విదితవిద్యస్య పిష్టపేషణవ ద్విద్యావిధానానర్థక్య మితి ప్రశ్నో దత్త
త్తరః- విద్యావిధానాభావాత్- నను- విదషః నాహం కర్తే త్యాదినా ఆత్మైక
త్వాకర్తృత్వజ్ఞానమాత్ర ముత్పన్న మి తీద మయుక్తమ్ తద్జ్ఞానోత్పత్తే ప్రా క్త
స్య విద్యతాయా ఏవాభావా దితి చే త్సత్యమ్- అతః వాత్మా కర్తృత్వజ్ఞానా
న్నన్య దుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్- తద్జ్ఞాన స్తు ప్రాగేవ సిద్ధ మితి- సచత్త్వా విద్యా
వ్యక్తేతి వాచ్యమ్ ఆత్మవిదః కర్మసు నాధికారః- కిన్తు స్వస్వరూపదర్శన ఎవే త్యేత
దర్థం విద్యాయా ఆవశ్యకత్వాత్- వస్తుతస్తు- విద్యానా మాత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞా
నమ్ అహ మాత్మా దేహాది రయ మనాత్మా-ఇ త్యేవంప్రకారకం వివేకవిజ్ఞాన మే
వ విద్యా- అస్యాం హి కర్తాహ మిత్యవిద్యా న్నిఘ్నక్రియతే విరోధాత్ - కిన్తు -
సజాయతఇత్యాద్యాత్మస్వరూపం విద్యా నే వాధిక్రియతే ఆత్మానాత్మస్వరూపజ్ఞాన
పూర్వకత్వా దాత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞానస్య- తస్మా దాత్మానాత్మస్వరూపజ్ఞానిన ఏవ
విదుషః ఆత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞానరూపవిద్యాయా మధికార ఇతి న పిష్టపేషణాత్మ
కదోషఇతి.

భా॥ యః పునః- కర్తాహ మితి వే త్యాత్మానం తస్య మమేదం కర్తవ్య మి త్యవ
శ్యం భావి న్యనుష్ఠేయబుద్ధి స్సాన్విత- తదపేక్షయా సోధికృత ఇతి-తద్రూపికర్తాణి-
స చావిద్వా- ఉభౌతౌ సవిజానిత ఇతివచనాత్ - విశేషితస్య చ విదుషః కర్తా

క్షేపవచనా చ్చ కథం స పురుష ఇతి- తస్మాద్విదుషో ముముక్షో శ్చ సర్వకర్మ సన్యాస ఏ వాధికారః॥

వ్యా॥ అవిదుష ఏవ కర్మ స్వధికార ఇ తీమ మంశం ప్రపజ్చయతి- యః పునః॥ యః పునః య స్తు ఆత్మానం కర్తాహ మితి వేత్తి జానాతి అవశ్యంభవతీతి త్వవ శ్యంభావి తస్మిన్ యజ్ఞాదికర్మ ణీత్యర్థః- అనుష్ఠేయ మితిబుద్ధి రనుష్ఠేయబుద్ధిః తద పేక్షయా తద్బుద్ధ్యపేక్షయా- అధిక్రూత ఇతి కర్మస్వీతిశేషః- కర్మాణీతి॥ విహితానీతి శేషః- విశేషితస్యేతి॥ అవిక్రియాత్మజ్ఞానవత ఇత్యర్థః- వేదావినాశినం నిత్య మితి వి విచ్య దర్శిత స్యేతియావత్ - కథం స పురుష ఇతి కర్మాక్షేపవచనా చ్చే త్యన్వయః ఉపసంహరతి తస్మా దితి- అవిక్రియాత్మస్వరూపంవిదుషసర్వకర్మాసమ్మవాదిత్యర్థః విదుషోపి ప్రారబ్ధవశా న్లోకానుగ్రహార్థం వా కర్మసు ప్రవృత్తి స్సన్య జ్ఞనకవ ద్వా సుదేవన చ్చేత్యాశ జ్ఞానహ- ముముక్షోశ్చేతి॥ ముక్తత్వా జ్ఞనకాదీనాం నకు త్రా స్వధికార ఇతి భావః- అథనా అవిదుషోపి ముముక్షో సన్యాస ఏ వాధికా రః విద్యాసన్న్యాసో విదిదిషాసన్న్యాస శ్చేతి సన్న్యాసద్వయదర్శనాత్ గృహస్థ స్య కర్మసు ప్రవృత్తస్య దారాపత్యాదికుటుమ్మపాపణాలసస్య వేదాన్తశ్రవణమ ననాద్యసమ్మవాత్ - తంవినా ఆత్మజ్ఞానాలాభా చ్చాత్మానం జిజ్ఞాసుః పురుషః సం సాంగా ద్భీతః తీవ్రముముక్షుః సద్య ఏవ ప్రవ్రజేత్ - యదహ రేవ విరజే త్తదహ రేవ ప్రవ్రజే దితి శ్రుతేః-ఇ తీమ మర్థం దర్శయితుం ముముక్షో శ్చేత్సక్తమ్-ఏతే నావిదుషో ప్యముముక్షో రేవ కర్మ స్వధికార ఇతి సిద్ధమ్.

భా॥ అతఏవ భగవా న్నారాయణ స్సాన్ధ్యాన్యో విదుషః - అవిదుష శ్చ కర్మిణః ప్రవిభజ్య ద్వే నిష్ఠే గ్రాహయతి॥ శ్లో॥ జ్ఞానయోగేన సాన్ధ్యానాం కర్మయోగేన యోగినా మితి- తథా చ పుత్రత్రాయాహ భగవాన్ వ్యాసః॥ శ్లో॥ ద్వావిమా వధ పథానా విత్యాది- తథా చ క్రియాపథ శ్చైవ పురస్తాత్ పశ్చాత్సన్న్యా స శ్చే తి- ఏత మేవ విభాగ మ్ముసఃపునః ప్రదర్శయిష్యతి భగవాన్- అత్తత్త్వవిత్ - అహం కారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే తత్త్వవి త్తు నాహ జ్ఞురోమీతి- తథా చ- సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్య స్యాస్తే సుఖ మిత్యాది॥

వ్యా॥ సోక్తార్థే భగవన్తం వాసుదేవ మేవ ప్రమాణయతి- అత ఏవభగవానితి॥ అతఏవ- విదుషాం జ్ఞానే అవిదుషాం కర్మాణి చాధికారసత్త్వా దేవేత్యర్థః- విదుషః కర్మణ్యధికారాభావా దేవేతీనా ప్రదర్శయిష్యతీతి॥ తృతీయాధ్యాయే- శ్లో॥ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః॥ అహజ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే॥ త త్త్వవి త్తు మహాబాహూ గుణకర్మవిభాగయోః గుణగుణేషు వ ర న

20 శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

ఇతి మత్వా న సజ్జతే॥ ఇతిశ్లోకస్వయే నేతి భావః- తత్రహి తత్త్వవిత్త్వీతి తుశ్చబ్దా త్రవృత్తే రితి శ్లోకోఽ తత్త్వవిద్విషయః- అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యత ఇత్యనేన తత్త్వవి న్నాహంకారోమాలి మన్యత ఇతి సిద్ధమ్- త దేత దాహ అతత్త్వవిదిత్యాదినా॥ తథా పశ్యమాన్యాయే- శ్లో॥ సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్తాస్తే సుఖం వశీ నవద్వారే పునః దేహే నైవ కుర్వన్ సు కారయన్నితి వక్ష్యతీత్యాహ తథాచేతి.

భా॥ తత్ర కేచిత్ పణ్డితన్మున్యా వదన్- జన్మాదిభానవికారరహితః- అవిక్రియో కర్తృకోహ మా త్యేతి న కస్యచి ద్విజ్ఞాన ముత్పద్యతే- యస్మిన్సతి సర్వకర్మసన్నాస ఉపపద్యత ఇతి॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥ విదుషో నాస్తి కర్మాధికార ఇత్యతేత్యర్థః పణ్డితమాత్మాన మ్మన్యస్తే పణ్డితమ్మున్యాః- లోకాపతా పణ్డితా న్న మన్యస్తే కిన్తు స్వయ మేవ స్వానిత్యర్థః అపణ్డితా ఇతియావత్.

భా॥ తన్న- నజాయత ఇత్యాదిశాస్త్రోపదేశానన్యత్యాత్- యథా చ శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యా ధర్మాధర్మాస్తిత్వవిజ్ఞానం కర్మ శ్చ దేహాంతరిసమ్మన్ధవిజ్ఞాన ముత్పద్యతే- తథా శాస్త్రోత్తస్యై వాత్మనః- అవిక్రి యత్వా కర్మలప్తైవకత్వాది విజ్ఞానం కస్మా న్నోత్పద్యత ఇతి ప్రప్రవ్యాస్తే॥

వ్యా॥ నజాయతఇతి॥ యది నజాయతఇత్యాదినా శాస్త్రేణ అవిక్రియ ఆత్మైక ఇతి జ్ఞానం శ్రోతు ర్నోత్పద్యతే తస్మా కమర్థంతచ్ఛాస్త్రమ్ ? నను సన్నాసినా త్వాగ్యేదాన్తశాస్త్రశ్రవణే నాస్యస్థికారః- శాస్త్రో దాన్త ఉపరత ఇతి శ్రుతిగతోపరతశబ్దస్య సన్నాసినార్థవచనాత్ గీతాశాస్త్రం వేదాన్తశాస్త్ర మేవ భగవద్గీతా నూపనిష త్త్వి త్యుక్తత్వాత్- నజాయతఇత్యాదినా విదితాత్మతత్త్వస్యైవ సర్వకర్మసన్నాసినాధికారం బ్రూతే భగవాన్ అతఃపరస్య రాశ్రయదోషః సన్నాసినేతి నజాయతఇతి శాస్త్రోపదేశః- నజాయత ఇతి శాస్త్రోపదేశేసతి సన్నాసనఇతి చేన్మైవమ్ గృహస్థానామపి- జనకాదీనాం వేదాన్తశ్రవణదర్శనాత్- శ్రుతిన్తు వేదాన్తశ్రవణే సన్నాసినాం ముఖ్యాధికారం బ్రూతే- తేనాశ్రమాన్తరాణా మస్తి గౌణోఽధికారః- యద్వా సన్నాసినాం వేదాన్తశ్రవణాదిప్యే వాధికారో సత్త్వస్య త్రేతి నియమార్థ ముపరతపదమ్- అథవా ఉపరతి ర్న సన్నాసినః- కిన్తు చిత్తవిక్షేపాభావః- స హి గృహస్థస్య పుష్పపద్యతే జనకవత్- వస్తుతస్తు- అధీతసాక్షస్యాధ్యాయస్య శమదమాదిసంస్కృతస్య వేదాన్తశాస్త్రేధికార ఇతి అథాతో బ్రహ్మ

జిజ్ఞాసేతి నూత్రేణ ప్రతిపాదితమ్ - స్వాధ్యాయో వేదః - తస్మిన్నేవ స స్తుత్యపనిషద
ఇతి కృత్వా బ్రహ్మచర్యాశ్రమేషవ వేదాంతశ్రవణం సమ్పద్యతే ద్విజస్య - వ్యాకర
ణాదినా చ వేదాంతానా మర్థ మాపాతతో జానాతి - తత శ్చావి క్రియ ఆత్మేతి వి
జ్ఞాన స్తస్యోపపద్యతే - తదే వాపాతబ్రహ్మత్వజ్ఞానం ద్రఢయితుం యావ ద్బ్రహ్మత్వ
సాక్షాత్కారం వేదాంతశ్రవణమననాదికస్య కర్తవ్యత్వా దాశ్రమాంతరేషు కర్మబా
హులేన తదసమ్భవా న్ముముక్షు రయం విద్వాన్ సన్న్యస్య బ్రహ్మనిష్ఠగురూ
పసత్త్వి కృత్వా వేదాంతశ్రవణమననాదికం కరోతి త్యేష ఘట్టాపథః - అతో న స
న్న్యసవేదాంతశ్రవణయో రన్యోన్యాశ్రయదోషః - ఆపాతతో వేదాంతశ్రవణానన్త
రం ప్రాధాన్యేన వేదాంతశ్రవణమిత్యుక్త త్వాత్ - అపేష వేదాంతశ్రవణే గృహాఢా
నా మప్యధికార ఇతి సన్న్యసినా మే వాధికార ఇలే చ పక్షద్వయం ప్రవృత్తమ్
వేదాంతశ్రవణ స్యాపాతత్వప్రాధాన్యాభ్యామ్ యే తు మహానుభావాః ప్రారబ్ధసుకృ
తాతిశయనశా త్సుకృ ద్వేదాంతశ్రవణా దేవ బ్రహ్మత్వాపరోక్ష్యం లభన్తే శుకజన
కవామదేవాదినత్ - ణేషా స్తు స క్వా ప్యధికారః - ఆత్మ స్యధికారాసమ్భవా దితి
బోధ్యమ్.

నను శాస్త్రా దపి కథ మప్రసిద్ధార్థాభ్యుపగమో ౭త ఆహ - యథాచేతి॥
ధర్మాధర్మా తత్త్వయుక్త దేవనారకశరీరవిశేషపరిగ్రహా చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణా
విషయత్వే నాప్రసిద్ధా వసి - యథా ఆగమప్రమాణ్యా దాస్తికై రభ్యుపగమ్యేతే
తద్వ దాత్మావిక్రియత్వాదికనుపీత్యర్థః.

భా॥ కరణాగోచరత్వా దితిచే న్న - మనసై వానుద్రష్టవ్య మితి శ్రుతేః - శాస్త్రా
చార్యోపదేశే శమదమాదిసంస్కృతం మన ఆత్మదర్శనే కరణం - తథాచ - తదధిగ
మా యానుమానే ఆగమే చ సతి జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇతి - సాహస మేతత్॥

నను ధర్మాధర్మస్వరసరకాదీనా మ్ప్రత్యక్షా విషయత్వేపి మనోవాగ్విషయ
త్వ మస్తి - మనసా ఇద మీదృశ మితి సజ్జల్పయితుం నాచా వ క్తుం చ సుశక
త్వాత్ - అత స్తత్ర శాస్త్రం ప్రమాణం భవతునామ యతో వాచో నివర్తన్తే
అప్రాప్య మనసా సహేతి శ్రుత్యా వాజ్ఞనసాగోచరే బ్రహ్మణి కథం శాస్త్రస్య
ప్రమాణ్య మితి పృచ్ఛతి కరణాగోచరత్వా దితి - కరణానాం విషయగ్రహణసాధ
నానా మ్మనఃఅదీనా మగోచరత్వా ద్దేతో శ్చాస్త్రోపదేశా దాత్మాకర్తృత్వాదివిజ్ఞా
నం నోత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షార్థః - పరిహరతి సిద్ధాంతీ కితి॥ హేతు మాహ - మన
సై వేతి॥ అప్రాప్య మనసా సహేతి శ్రుతివిరోధం పరిహరతి - శాస్త్రేతి॥ అసంస్కృ
తేన మనసా సహేతి తచ్చుత్తరథా న్న దోష ఇతి భావః - స న్వాత్మనః సంస్కృత

౧౦ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్క-ప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపీఠాను.

మనోవేద్యత్వా భ్యవగమే స్వతస్సిద్ధత్వం నిత్యాపరోక్షత్వం ఇచ్చ సీయే తేతిచే నై
వమ్- నిత్యాపరోక్షః స్వతస్సిద్ధో వ్యాత్మా అవిద్యయా పరోక్షభవ సాధ్యభవ చ ప్ర
తిభాతి తదవిద్యానిరసనే తు సంస్కృతమ్మనఃకరణం తాదృశ మనోవృత్త్యా అహం
బ్రహ్మేత్యాకారకయా విద్యయా నష్టాయా మవిద్యాయా మవిక్రియ ఆత్మా స్వ
యప్రభుః స్వయం స్ఫురతితి- నను ఆత్మనః అకర్తృత్వా స్వనసః కరణత్వేన కర్తృ
త్వాభావా చ్చ కథ మత్ర మనోవ్యాపారసిద్ధిః? కర్తృధీనో హి కరణవ్యాపార ఇతి
చే దుచ్యతే. అస్తి బుద్ధ్యవచ్చిన్న చైతన్యలక్షణః అవిద్యాకల్పితః ప్రమాతా త్ర
కర్తా- స చాత్మానం మనసా వేత్తి- నాహ మవచ్చిన్నం కిన్తు పరిపూర్ణో విక్రియ
ఆత్మైవ- జ్ఞానఘనేన సక్తే మ య్యాత్మసి కాలత్రయే ప్యవిద్యాయా స్తత్కార్యబు
ద్ధ్యాదీనాం వా పృత్యయోగా దితి- తదభగమాయేతి ఆత్మనో విక్రియత్వైక
త్వాదిజ్ఞానాయ- అనుమానే ఆత్మా అవిక్రియః నిరవయవత్వా ద్వ్యతిరేకేణ ఘ
టాదివ దిత్యాద్యనుమానే సతి- ఆగమే స జాయత ఇత్యాదిశాస్త్రే చ సతి జ్ఞానం
నోత్పద్యత ఇత్యేత త్సాహస మేన - సతి కారణే కుతః కార్యానుదయ ఇతి భివః.

భా॥ జ్ఞానం చోత్పద్యమానం తద్విపరీత మజ్ఞాన మవశ్యం బాధత ఇ త్యభ్యుప
గన్తవ్యం - త చ్చాజ్ఞానం దర్శితం- మాన్తాహం హనోస్మీ త్యుభా తౌ న విజానీత
ఇతి- అత్ర చాత్మనో హననక్రియాయాః కర్తృత్వం చాజ్ఞానకృతం దర్శితం - త చ్చ
సర్వక్రియా స్వపిసమానం కర్తృత్వా దేరవిద్యాకృతత్వ మవిక్రియత్వా దాత్మనః వి
క్రియావాక్ హి కర్తాకర్తృనః కర్మమాతమస్య ప్రయోజయతి కుర్వీతి- త దేతదవి
శేషేణ విదుష సర్వక్రియాను కర్తృత్వం హేతుకర్తృత్వం చ ప్రతిషేధతి భగ
వాక్ వాసుదేవః- విదుషః కర్మాధికారాభావప్రదర్శనార్థం వేదావినాశినం - కథం
స పురుష ఇత్యాదినా- క్వ పు నర్విదుషో ధికార ఇతి- ఏత దుక్తం పూర్వ మేవ-
జ్ఞానయోగేన సాన్ధ్యానా మితి- తథా చ సర్వకర్మసన్నానం వక్ష్యతి- సర్వకర్మా
ణి మనసేత్యాదినా॥

వ్యా॥ జ్ఞానంచేతి॥ అవిక్రియ ఏకోక కర్తృత్వే త్యేవం రూపమ్-అజ్ఞానం కర్తృహం
భిన్నో విహం భోక్తాహ మిత్యేవంరూపమ్- సర్వక్రియాను- గమనాదిసనుస్తక్రి
యాను- సర్వక్రియాస్వపి ఆత్మనః కర్తృత్వాదే రవిద్యాకృతత్వరూపం త త్పూరో
క్తం సమాన మిత్యన్వయః- యద్వా తదాత్మనః కర్తృత్వాదే రవిద్యాకృతత్వం
చ సర్వక్రియా స్వపి సమాన మిత్యన్వయః తత్ర హేతు మాహ- అవిక్రియత్వాదా
త్మనైతి॥ అవిక్రియత్వాదాత్మనః సర్వక్రియానిరూపితకర్తృత్వాదివికారో నోపపద్య
త ఇత్యర్థః అవిశేషేణేతి హననాదివిశేషాభావేనేత్యర్థః.

భా॥ నను- మనసేతివచనా న్న వాచికానాం కాయికానాం చ సన్న్యస
స సర్వకర్మాణీతి విశేషితత్వాత్ - మానసానా మేవ సర్వకర్మణాం ప్రతిషేధ ఇతిచే
న్న- మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాత్ వాక్కాయవ్యాపారాణాం - సర్వవ్యాపారా
ణాం తత్పూర్వకత్వాత్ మనోవ్యాపారాభావే భావానుపపత్తేః- శాస్త్రీయాణాం
వాక్కాయకర్మణాం కారణాని మానసాని కర్మాణి వర్జయిత్వాఽన్యాని సర్వకర్మా
ణి మనసా సన్న్య స్యాస్త ఇతిచే న్న- నైవ కుర్వన్న కారయన్నితి విశేషణాత్
సర్వకర్మసన్న్యసోఽయం భగవత్ ప్రోక్తః మరిష్యతో నజీవత ఇతిచే న్న- నవద్వారే
పురే దేహ ఆస్త ఇతి విశేషణానుపపత్తేః॥

వ్యా॥ విశేషితత్వాదితి॥ కర్మణాం సర్వవిశేషణస్య దత్తత్వా దిత్యర్థః సర్వేతి॥
మనోవ్యాపారాభావే సర్వవ్యాపారాణాం భావానుపపత్తే రిత్యన్వయః తత్ర హేతు
మాహ తత్పూర్వకత్వాదితి॥ మానసికకర్మాణి నామ సజ్జల్పరూపమనోవ్యాపారా
వన- గచ్ఛేయం వదేయం హన్యా మిత్యేవమాగా మనసా సజ్జల్పైవ సర్వోపి
గమనభాషణమాననాదిక్రియాః వాచికేః కాయికీన్చ కరోతి స త్వసజ్జల్పైవైవ్యత్యర్థః
తదైక్ష తేతీశ్వరజగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారస్యాపి సజ్జల్పపూర్వకత్వశ్రవణా దితి భావః
పున శ్శజ్జల్పే పూర్వవాదీ శాస్త్రీయాణా మితి వేదపాఠజ్యోతిష్టమాదీనా మిత్య
ర్థః- నైవేతి॥ అశాస్త్రీయాణి సర్వాణి కర్మాణి మనసా సన్న్యస్యే త్యుక్తానైవ కు
ర్వన్నిత్యాది వ్యర్థం- మనసా సన్న్యస్యే త్యనేనైవ వాచాకాయేన చాకరణస్య సిద్ధ
త్వాత్- ఇత్యర్థః- సిద్ధాస్తేతు మనసా వివేకబుద్ధ్యా కర్మాదా నకర్మిదర్శనేన సన్న్య
జ్యేత్యర్థఇతి- ఆత్మసమవాయికర్తృత్వకారయత్వత్వయో ర్వారణార్థం నైవ కుర్వి
న్న కారయన్నితిచ వత్స్యతి- మరిష్యత ఇత్యాసన్నమరణస్యే త్యర్థః- గమనభోజ
నాదిసర్వకర్మోపరమ స్తస్యైవ సజ్జాఘటితీతి భావః- నజీవతిఇతి॥ జీవతస్తు భోజ
నాదికర్మాణ్యవర్జసేయా నీతిభావః- ఆస్త ఇతి॥ ఆస ఉపవేశనఇతి ధాతో ర్వర్త
మానే లడ్విధానాత్- జీవత ఏన సిద్ధి రితిభావః.

భా॥ వహి సర్వకర్మసన్న్యసేన మృతస్య దేహే ఆసనం సమ్భవతి-అకుర్వతో
కారయత శ్చ దేహే సన్న్యస్యేతిసమ్బద్ధో న దేహ ఆస్త ఇతిచే న్న- సర్వత్రాత్మ
నః అవిక్రియత్వావధారణాత్- ఆసనక్రియాయా శ్చాధికరణపేక్షత్వా త్తదనపే
క్షత్వా చ సన్న్యసస్య॥

వ్యా॥ తదేవ ప్రపञ్చయతి నహీతిమృతః కథం సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య దే
హే తిష్ఠే దిత్యర్థః- నను సర్వకర్మాణి మనసా నవద్వారపురే దేహే సన్న్యస్య ని
క్షిప్య నైవ కుర్వన్న కారయన్వశీ ఆస్త ఇతి క్షోక స్యాన్వయ మాశజ్జల్పే- అకు

ర్వత ఇతి॥ అకుర్వతోఽకారయత శ్చ ఆత్మన సుర్వకర్మాణి మనసా దేహే సన్న్యస్య
 వశీసుఖ మాస్త ఇతి సమ్మన్ధః- నతు దేహ ఆస్త ఇతి త్యన్వయః- సన్నాసక్రియా
 ధికరణత్వ మేవ దేహస్య సతూపవేశక్రియాధికరణత్వ మితిపరమార్థః- దేహేన క
 ర్మాణి క్రియస్తే కార్యస్తే చ నతు మయే త్యనుస ధ్ధానపూర్వకం సర్వకర్మాణి క
 ర్తవ్యాని విదుషోపీతి పూర్వపక్ష్యాశయః పరిహరణీతి॥ హేతు మాహ సర్వత్రేతి॥
 అవిక్రియే ఆత్మని దేహాధికరణకర్మసన్నాసక్రియాక ర్తృత్వ మపి నోపపద్యత ఇ
 త్యర్థః- నచ సర్వకర్మత్యాగక ర్తృత్వమపి కథ మితి వాచ్యమ్ సర్వకర్మత్యాగస్య
 నివృత్తిరూప స్యాక్రియాత్వాత్- నిక్షేపస్య చ క్రియాత్వాదితి- క్షిప్య దేహే ఆస్తే
 ఇతిపదయో స్యాకాజ్ఞ త్వ మస్తి నతు దేహేసన్న్య స్యేతి పదయో రిత్యాహ-
 ఆసనేతి॥ ఆధేయనిష్ఠా హ్యసనక్రియా స్యాధికరణ మాధార మాకాజ్ఞ తే ఆస్తే ఇ
 త్యుక్తౌ క్వాస్తే ఇత్యాకాజ్ఞాయా ఉత్తితత్వా దిత్వర్థః- నచ ఘటం భువి నిక్షేప్యేతి
 నిక్షేపక్రియాయా అప్యధికరణాపేక్షత్వ మస్తితి వాచ్యమ్ సయాపస్య ఘటాదే ర్ని
 క్షేప స్యాధికరణాపేక్ష త్వేపి నీరూపకర్మనిక్షేపా నాధికారణాపేక్షః సహి గమనం
 నిక్షేప్యేత్యుక్తౌ కుత్ర నిక్షేప్యే త్యాకాజ్ఞా జాయతే.

భా॥ సమ్పూర్వస్తు న్యాసశబ్ద స్త్యాగార్థో న నిక్షేపార్థః- తస్మా ద్గీతాశాస్త్రే ఆ
 త్మజ్ఞానవతః సన్నాస ఏ వాధికారో న కర్మణీతి తత్రత త్రోపరిష్టా దాత్మజ్ఞాన
 ప్రకరణే ప్రదర్శయిష్యామః ప్రకృతం తు వక్ష్యామః॥ ౨౧

వ్యా॥ దోషాస్తర మాహ సమ్పూర్వఇతి॥ న్యాసశబ్దస్య నిక్షేపార్థక త్వేపి సన్నాస
 శబ్దో న నిక్షేపార్థః- ఉపసర్గవశా ద్ధాస్తరప్రతీతేః- అత సున్న్యస్య సర్వాణి కర్మా
 న్యాత్మావబోధత ఇత్యాదిప్రయోగా దితిభావః- ఉపసంహరతి తస్మాదితి॥ సర్వక
 ర్మాణి మనసేత్యాదినా విదుషాం సర్వకర్మసన్నాస ఏవాధికార ఇతి భగవతా వ
 త్యుమాణత్వా దిత్వర్థః-నకర్మణీతి॥ సను విదుషో జీవత సుర్వకర్మసన్నాసో దుర్లభః
 భోజనాదికర్మణా మవర్జనీయత్వా దితిచే నైవమ్ యాని శాస్త్రేణ విహితాని యా
 ని చ నిషిద్ధాని తేషు అవిద్వానే వాధికారీ నతు విద్వా ని త్యేతావత ఏవేహ వివ
 క్షితత్వాత్- భోజనాదీని తు అవిహితత్వా దనిషిద్ధత్వా చ్చ స కర్మణీతి॥ య ద్య
 విద్వాన్ భోజనాదా వధిక్రియతే శాస్త్రాత్పరిత్ర విదుషోఽధికారో సభవేదేవ
 నతు తథాస్తి తస్మా న్నభోజనాదేః కర్మత్వం నాపి తత్ర ప్రవర్తమాన స్యాధిక్రృత
 త్వ మితి సక్షేపః.

అత్రాహ రామానుజః స పురుషో దేవమనుష్యతిర్యక్తానవరశరీరే ష్వవస్థితే
 మోక్షును కమ ప్యాత్మానం కథం ఘాతయతి కం వా కథం హస్తీతి ?

తద య క్తమ్॥ శ్లో॥ అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతం య ఏనం వేత్తి హస్తాంతమ్-అశో నిత్య శ్శాశ్వతో యం పురాణః-వేదావినాశినం నిత్యం యఏన మజ మవ్యయమ్ - అస్తవస్త ఇమే దేహా నిత్య స్యోక్తా శ్శరీణః - ననాని దేహీ-నైనం చిన్తన్తి శస్త్రాణి- అచ్ఛేద్యోయమ్- అవ్యక్తోయమ్ - ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేన మిత్యాదిషు సర్వత్రా ప్యతన్త ఏక త్వేనైవ నిర్దేశాత్ - అనేక త్వే పరిచ్ఛిన్న త్వే నానిత్యత్వప్రసక్తాత్.

నిరవయవత్వా త్పరమాణుపుష్పవ వాత్సలసమూహస్య నానిత్యత్వ మితి న వాచ్యమ్-నిరవయవపరమాణుపుష్పస్యైవ వానభ్యుపగమాత్ - నహి నిరవయవానాం పరమాణునాం పుష్పత్వం స్యాత్ - సావయవవస్తుసంయోగాత్ఫల పుష్పలాభః- సావయవస్య వస్తున ఉపచయో నతు నిరవయవస్యేతి త్వయా ప్యుక్తం ప్రాక్- నచ పుష్పో మాస్తు నామ నిరవయవాః పరమాణవ స్తు స్యాత్- తత్త్వయా తథా ఆత్మాన ఇతి వాచ్యమ్- నిరవయవపరమాణునా మే వాప్రమాణత్వాత్- మార్గికా ద్యణుపుష్పస్యైవ ఘోషాదికార్యోపాదానత్వాత్ - పరమాణుకారణవాదస్య చ శాశ్వ రకమిమాంసాయాం ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్.

నిరవయవపరమాణుతుల్య స్యాత్సం స్పర్శవస్తుసంయోగాభావేన సర్వావ భాసకత్వాసమ్భవాత్ - తస్య భాసా సర్వమిదం విభా తితి శ్రుత్యా ఆత్మన సర్వావ భాసకత్వ స్యాక్- తత్త్వాత్- తత్రాత్మానా మేశ్వర ఇత్యభ్యుపగమే పీశ్వరస్యాపి జీ వాదపి సూక్ష్మత్వేన సుతరాం సర్వావభాసకత్వాసమ్భవాచ్చ.

తథా దేవమనుష్యతిర్యక్సావరశరీరావస్థితాత్మ స్త్వితి మూలా ద్భూహిః పద పరమృరాకల్పనమ ప్యప్రమాణమ్- య ఆత్మానం నిత్యం వేద స కథ మాత్మానం హస్తీత్యుక్తౌ య స్త్వనిత్యం వేద స హస్తే వాత్మాన మిత్యాపతతి త చ్చాని ప్తం విదిత స్యావిదితస్య వా ఆత్మనః నిత్యత్వాత్ - నహి జ్ఞానమాత్రేణాత్మన స్సాన్వి నిత్యత్వం జ్ఞానా త్పూర్వ మవిద్యమానమ్- తస్మా ద్యో వేద స ఇత్యపార్థమ్- య ది మూలకర్తు రియం వివక్షా స్యా త్తర్హి కః కథం నిత్య మాత్మానం హన్తి కం ఘాతయ త్యపి త్యేవ బ్రూయాత్.

కించ క మిత్యపి వ్యర్థ మేవ సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారత్వాదిభి రాత్మన ఏకరూప త్వస్య త్వయా పీవ్యమాణత్వాత్ - కః కథం నిత్య మాత్మానం హన్తివా ఘాతయ త్యపి త్యేవ బ్రూయాత్.

అపిచ- నిత్యాత్మవిదః నిత్యాత్మహననాక్షేపేణ అనిత్యానాత్మహననం నిరా క్షేపం ప్రాప్తమ్. నిత్యాత్మకర్మకహననేతరక్రియాశ్రయత్వ ఇన్ద్రాప్తమ్ - ఉభయ

౮౪ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

మఘీద మనిష్ఠమ్- మా హింసా త్వర్వభూతా నీతి విద్వదవిద్వత్సాధారణ్యం నిషి
ద్ధాయా హింసాయా ఆత్మజ్ఞే విదుషీ ప్రసక్త్యాత్- పశ్యాది ప్రాణిహింసాయా మపి
నాత్మనో హింసా కిన్త్వనాత్మనో దేహస్యైవ హింసే త్యనాత్మహననస్య విదుషో
నిరాక్షేపత్వాత్- తథా-నిత్యాత్మానం విద్వాన్నహన్తి న ఘాతయతి కిన్తుస్తాతి ని
స్తతి తిరస్కరోతి త్యేవం విదుష ఆత్మదూషణాదికం హి సరకావహమ్- తస్మాదా
త్మవిద స్సర్వకర్తాధికారాసమ్భవ ఏ వాసేన శ్లోకేనోచ్యత ఇత్యనవద్యమ్. ౨౦

మూ॥ శ్లో॥ వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్లాతి నరో౨ పరాణి
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సయాతి నవాని దేహీ॥ ౨౧

భా॥ తత్రాత్మనః- అవినాశిత్వం ప్రతిజ్ఞాతా త త్కిమి వేత్సుచ్యతే॥ వాసాంసీతి-
వాసాంసివస్త్రాణి- జీర్ణాని దుర్బలతాం గతాని- యథా లోకే విహాయపరిత్యజ్య
నవాన్యభినవాని గృహ్లాతి ఉపాదక్షే- నరః పురుషః- అపరాణ్యన్యాని- తథా త
ద్వ దేవ శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సయాతి సజ్జచ్ఛతి నవాని- దేహ్యాత్మా
పురుషవ దవిక్రియ ఏవేత్యర్థః॥ ౨౨

వ్యా॥ వాసాంసీతిశ్లోక మవతారయతి తత్రోత్పాదినా॥ తత్ర సజాయత ఇతి శ్లో
కే ఇత్యర్థః- అవినాశి తు తద్విధీతి శ్లోకే ఇతివా త దవినాశిత్వం కిమివేతిశ్చా
యా ముచ్యతే వాసాంసీతి॥ యథా నరః జీర్ణాని వాసాంసి విహాయ అపరాణి నవా
ని వాసాంసి గృహ్లాతి- తథా దేహీ జీర్ణాని శరీరాణి విహాయ అన్యాని నవాని శరీ
రాణి సంయాతీత్యన్వయః॥ శ్లోకస్థక్రమేణ పదానా మర్థ మాహ- వాసాంసి వస్త్రా
ణీత్యాదినా పురుషః మనుష్య ఇత్యర్థః- యథా జీర్ణవస్త్రత్యాగా న్నూతనవస్త్రధా
రణా చ్చ దేహస్య నకాపి సృష్టిక్షయాదిలక్షణా జన్మనాశలక్షణా చ విక్రియా తద్వ
జీర్ణదేహత్యాగాన్నూతనదేహస్వీకారా చ్చ నకాపి విక్రియా దేహిన ఇత్యర్థః. ౨౩

మూ॥ శ్లో॥ నైనం చిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః
నచైనం క్లేదయన్త్యాపా న శోషయతి మారుతః॥ ౨౪

భా॥ కస్యా దవిక్రియ ఇత్యత ఆహ॥ నేతి॥ నైనం ప్రకృతం దేహినం- చిన్దన్తినిర
వయవత్వా న్నావయవ విభాగం కుర్వన్తి- శస్త్రాణ్యస్త్యాదీని- తథా నైనం దహతి
పావ కోగ్ని రపి న భస్మీ కరోతి- తథా న చైనం క్లేదయన్త్యాపః- అపాం హి
సావయవస్య వస్తున ఆద్రీభావకరణేనావయవ విశ్లేషాపాదనే య త్సామర్థ్యం త

న్నిరవయవ ఆత్మని న సమ్భవతి- తథా స్నేహవ ద్ద్రవ్యం స్నేహశోషణేన శోషయ
తి వాయు రేనం త్వత్త్వానం సశోషయతి మారుతోఽపి॥ ౨౩

వ్యా॥ నైనమితి॥ ఏనం శస్త్రాణి న చిన్దన్తి- ఏనం పావకా న దహతి- ఏన మా
హా నచ క్లేదయన్తి ఏనం మారుతో న శోషయతి త్వన్వయః- విశ్లేషో వియోగః-

మూ॥ శ్లో॥ అచ్ఛేద్యోయ మదాహ్మ్యాయ మక్లేద్యోఽశోష్యవచ
నిత్య సర్వగతః స్థాణు రచలోయం సనాతనః॥ ౨౪

భా॥ యత ఏవం తస్మాత్॥ అచ్ఛేద్య ఇతి॥ యస్మా దన్యోన్యనాశ
హేతుభూతా న్యాత్మానం నాశయితుం నోత్సహన్తే అస్యగ్న్యదీని- తస్మాన్నిత్యః-
నిత్యత్వా సర్వగతః- సర్వగతత్వాత్ స్థాణుః- స్థాణురివ స్థిర ఇత్యేతత్- స్థిరత్వా ద
చలోఽయ మాత్మా అత స్సనాతనః చిరస్థనః న కారణాత్ కుతశ్చిత్ నిష్పన్నోఽ
భినవ ఇత్యర్థః- నైతేషాం శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం చోదనీయం- యత ఏకే నైవ శ్లో
కే నాత్మనో నిత్యత్వ మవిక్రియత్వం చోక్తం న జాయతే మ్రియతే వేత్త్యాదినా- త
త్ర య దేవాత్మవిషయం కింఞ్చ దుచ్యతే తదే తస్మాచ్ఛ్లోకాన్మా న్నితిరిచ్యతే కింఞ్చ
చ్ఛబ్దతః పునరుక్తాకింఞ్చ దర్శిత ఇతి- దుర్బోధత్వా దాత్మవస్తుః పునః ప్రసజ్గ మా
సాద్య శబ్దాంతరేణ తదేవ వస్తు నిరూపయతి- భగవాన్ వాసుదేవః- కథన్ను నామ
సంసారిణాం బుద్ధిగోచరతా మాపన్నం సత్ సంసార నివృత్తియే స్యా దితి॥ ౨౪

వ్యా॥ అచ్ఛేద్యఇతి॥ అయ మచ్ఛేద్య- అయ మదాహ్మ్యః- అయ మక్లేద్యః-
అయ మశోష్య ఏవచ- అయం నిత్యః సర్వగతః స్థాణుః అచలః సనాతన శ్చ భవ
తీతిశేషః నిత్యత్వా దితి అనిత్యస్య ఘటాదే సర్వగతత్వాదర్శనా దితిభావః- సర్వ
దేశసర్వకాలసర్వవస్తుగతత్వం హి సర్వగతత్వం త త్కథం పరిచ్ఛిన్న స్యానిత్యస్య
స్యాదితిబోధ్యమ్- ఇత్యేతత్ ఇతియావ దిత్యర్థః అచల శ్చలనరహితః పరిపూర్ణ ఇతి
యావత్- ససేతి సదాగ్నేఽవ్యయమ్- చిరాగ్నే ఇతి కేచిత్- సాయ శ్చిర మితిసూ
త్రేఽవ్యయగ్రహణా త్పనాశబ్దా ద్భవాగ్నే ష్టుష్టులో రవ్యతరప్రత్యయః తుడాగ
మశ్చ- నిష్పన్నస్సిద్ధః- జాత ఇతియావత్- అభినవఇతి॥ సదాపి నవ ఇత్యర్థః అనా
ది రితియావత్- పౌనరుక్త్య మేవ ప్రపజ్జయతి యత ఇత్యాదినా॥ శబ్దత ఇతి॥ ని
త్యోనిత్యఇతి॥ అర్థత ఇతి॥ సనాతనః పురాణః ఇతి పౌనరుక్త్య స్యాచోదనీయత్వే
హేతు మాహ- దుర్బోధత్వాదిత్వాదినా॥ బోధు మశక్యం దుర్బోధమ్ ఆపన్నమిత్య
స్యాత్వవస్త్వీతి కర్తృ- స్యాదితి అభిప్రాయే శేతిశేషః॥ ౨౪

౮౬ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపీఠాను.

మూ॥ అవ్యక్తోయ మచిన్తోయ మవికారోయముచ్యతే ।

తస్మా దేవం విదిత్వైనం నానుశోచితు మర్హసి॥

౨౫

భా॥ కింఞ్చ॥ అవ్యక్త ఇతి॥ అవ్యక్తః సర్వకరణావిషయత్వా న్నవ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తో య మాత్మా అత ఏ వాచిన్తోయం య ద్భిన్దియగోచరం తచ్చిన్ద్రావిషయ తా మాపద్యతే ఆయం త్వాత్మా నిర్భిన్దియ గోచరత్వా దచిన్త్యః- అత ఏవ అవికారోయం యథా క్షీరం దధ్యాత్మత్వేనవికార్యం భవతి- స తథాఽయం నిరవయ త్వాచ్చవిక్రియః- సహినిరవయవంకించిద్విక్రియాత్మకం దృష్ట మవిక్రియత్వాదవికారోయ మాత్మత్వచ్యతే- తస్మాదేవం యథోక్తప్రకారేణేన మాత్మానం విదిత్వా త్వం నానుశోచితు మర్హసి - హస్తాహ మేతేషాం మయేమే హన్యంత ఇతి॥ ౨౫

వ్యా॥ అవ్యక్త ఇతి॥ అవ్యక్తః ఆయ మచిన్త్యః ఆయ మవికార్యః ఇత్యుచ్యతే శాస్త్రేణోక్తేషః- తస్మా దేవం మేవం విదిత్వా త్వం మనుశోచితుం నార్హసి త్వన్వయః సవ్యజ్యతే సప్రతీయత ఇత్యవ్యక్తః నను- సర్వకరణావిషయత్వ మసిద్ధమ్ మనస్సై వానుద్రప్తవ్య మితి శ్రుతేః శాస్త్రోపదేశ శమదిమాదిసంస్కృత మ్మన ఆత్మదర్శనే కరణ మితి స్వేనైవ పూర్వముక్తత్వా చేతిచే త్సత్యమ్ సంస్కృతమనో వ్యతిరిక్త సర్వకరణావిషయత్వ స్వేహ వివక్షితత్వాత్ సచ సర్వపదసంజ్ఞాః మన ఆదిసర్వకరణావిషయత్వస్య సత్త్వాత్. యద్వా స్వయం ప్రభత్వా దయ మాత్మా స కరణవిషయః య స్థనసా స మనుతే యేనాహు ర్మనోమత మితి శ్రుత్యా మనస ఏ వాత్మ వేద్యత్వవచనాత్. సాక్షీ చేతా నిర్గుణ ఇతి శ్రుత్యా సర్వసాక్షీత్వ మాత్మన శోచీక్తమ్ సాక్షీత్వం హి సాక్షా ద్భిప్రుత్వమ్ కరణనై రపేక్ష్యేణ స్వత ఏవ సర్వద్రష్టుత్వ మిత్యర్థః అత ఏ వాపాణిపాదో జవనో గ్రహీ తేతి శ్రుతి స్సంగచ్ఛతే ఇద మేవ హ్యత్మానః స్వయం ప్రభత్వం శామ య త్వయ మేవాత్మానం సర్వాం శాన్తియం ప్రభాసయతీతి- సంస్కృతమనసః కరణత్వం ఆత్మస్వరూపావరకావిద్యానిరసన ఏ వేతి బోధ్యమ్- సచ కథం సూర్య స్తమ ఇవాత్మాన మవిద్యాఽఽవృణయా దితి వాచ్యమ్- తేజస్విమిరయో రివాత్మావిద్యయో రాస్తి బాధ్యబాధకభావః- ప్రత్యు తాత్తై వావిద్యాం భాసయతి- అవిద్యా హి జడా న స్వతోభాతుం క్షమతే- అవిద్యావిరోధితు అహంబ్రహ్మే త్యాకారకం సంస్కృత మనోవృత్తిరూపం జ్ఞాన మేవేతి యుక్త మాత్మనః సర్వకరణావిషయత్వమ్-

చిన్తా ఆయ మీదృశ ఇతి విచారః అవికార్య ఇతి॥ వికర్తుం యోగ్యః వికార్యః వికారంప్రాప్తు మర్హ ఇత్యర్థః- స వికార్యః అవికార్యః - వికారో నామ పరిణామః - అవికార్యత్వే హేతుం పదక శబ్దస్య ఫలితార్థ మాహ- నిరవయవత్వా

చ్చావిక్రియ ఇతి- విక్రియా ఆత్మని యస్య తద్విక్రియాత్మకం వికార వచిత్యర్థః అథ
వా విక్రియావికారః కార్య మిత్యర్థః తదాత్మకం తద్రూప మిత్యర్థః సావయవ స్వై
వ కార్యత్వం కార్యస్వైవ వికారవత్త్వ ఇచ్ఛేతి భావః శోకాకారం దర్శయతి హ
న్తాహమితి॥ ఆత్మని హననక్రియాకర్తృత్వ కర్మత్వాదివి కారాయోగా దితి భావః॥౨౫

మూ॥ అథ చైవం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్ ।

తథాపి త్వం మహాబాహూ నైవం శోచితు మర్హసి॥

౨౬

భా॥ ఆత్మనో౭ నిత్యత్వ మభ్యుపగ మ్యేద ముచ్యతే॥ అథేతి॥ అథచేత్యభ్యుపగ
మార్థః- ఏనంప్రకృతమాత్మానం- నిత్యజాతం లోకప్రసిద్ధ్యాక్రుద్ధోజాతః తృప్తో జా
తో హృష్టో జాతఇత్యన్తఃకరణవిక్రియాభేద మనువిక్రియత ఇతి మన్యసే- తథా త
త్ప్రత్య యవినాశ మను వినశ్యతీతి లోకప్రసిద్ధ్యా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో
జాత ఇతి మన్యసే- తథా- నిత్యం వా మన్యసే మృతం మృతో మృత ఇతి - తథా
పి తథా భావేషి- ఆత్మని త్వం మహాబాహూ నైవం శోచితు మర్హసి - యస్మాత్
జన్మవతో నాశ శ్చ నాశవతో జన్మేత్యవశ్యం భావి నావితి॥

౨౬

వ్యా॥ అథ చేతి॥ ఆథచ ఏనం నిత్యజాతం నిత్యం మృతం వా మన్యసే హే
మహాబాహూ తథాపి త్వం మేవం శోచితుం నార్హ సీత్యన్వయః అవ్యయానా మ
నేకార్థత్వా దాహ అథచే త్యభ్యుపగమార్థ ఇతి॥ అథచ ఆత్మనః అనిత్యత్వే భ్యుప
గతే సీత్యర్థః యథా లోకప్రసిద్ధ్యా ఆత్మానం క్రుద్ధో జాతః తృప్తో జాతః హృష్టో
జాత ఇత్యన్తఃకరణవిక్రియాభేద మనువిక్రియతే ఆత్మేతి మన్యసే ఇ త్యన్వయః
యద్వా క్రుద్ధో జాత స్తృప్తో జాతో హృష్టో జాత ఇతి లోకప్రసిద్ధ్యా ఇత్యన్వయః
అన్య త్తుల్యమ్ యథాచ తత్ప్రత్యయవినాశ మనువినశ్య త్యాత్మేతి లోకప్రసిద్ధ్యా
మన్యసే తథా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో జాత ఆత్మేతి మన్యసే తథా నిత్యం
వా సదాపి ప్రత్యనేకశరీరమృతిం మృతోమృత ఆత్మేతి మన్యసే ఇత్యన్వయః ని
త్యమపి జాయత ఇతి నిత్యజాతః నిత్య మపి మ్రియత ఇతి నిత్యం వా మృత ఇతి
చార్థః- ఆయ మాశయః- క్రోధత్పత్తిహర్షా అన్తఃకరణధర్మత్వా దన్తఃకరణవిక్రి
యాః లోక స్తు ఆత్మాన్తఃకరణయో స్తాదాత్మ్యాధ్యాసేన అన్తఃకరణే క్రుద్ధసేతి ఆ
త్మా క్రుద్ధో జాత ఇతి తస్మిత్త్వస్తే ఆత్మా తృప్త ఆసిదితి తస్మిన్ హృష్టే ఆత్మా
హృష్ట ఇతి చాత్మాన మేవ విక్రియమాణం మన్యతే క్రోధాదిప్రత్యయనాశేతు
క్రుద్ధాత్మా నప్తో హృష్టాత్మా నప్త స్తృప్త ఆత్మా నప్త ఇ త్యాత్మాన మేవ నప్త న్ము
న్యతే ఏతేనాన్తఃకరణవికారాణాం క్రోధత్పత్తిహర్షాణా ముదయనాశాభ్యా మాత్మ
న ఉదయనాశౌ తాకిశ్చ రభ్యుపగమ్యేతే ఇతి సిద్ధమ్. తద్వ చ్ఛరీరధర్మా జన్మనా

౮౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసితశ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

శ్లో లాకితై రాత్మ స్యధ్యస్తా దృశ్యేతే శరీరేషు జాతే మ్వాత్మా జాత ఇతి తేషు మృతే మ్వాత్మా మృత ఇతి చ లోకప్రసిద్ధే రితి -

నను - అస్తాకరణధర్మక్రోధా ద్యుదయనాశాభ్యా మస్తాకరణ సైవ నా స్త్యుదయనాశవ్యవహారః స హ్యస్తాకరణే క్రుద్ధేసతి కోప్యస్తాకరణం జాత మితి తస్మిన్ శాస్తేసతి అస్తాకరణం నష్ట మితిచ ప్రత్యేతి కిమున రాత్మన స్తత్త్వవహారః తస్మాన్న దృష్టాన్తోపప్రతి రితిచే దుచ్యతే - ఉపరతక్రోధో దేవదత్తః సఖే ఇతః ప్రాక్ క్రుద్ధ ఇదాసీం క్వేతి యజ్ఞదత్తేన పృష్ట స్త మ్నతి వదతి క్రుద్ధో నష్ట శ్చాన్తో జాత ఇతి తథా యతి శ్చ వదతి గృహీ నష్టో యతి ద్జాత ఇతి తత శ్చ ధర్మనా శోదయాభ్యాం ధర్మినాశోదయోపచార ఇతి తతో నలోకప్రసిద్ధ్య నుపపత్తిః వస్తుతస్తు భాష్యకారైః ప్రాధ్యా ప్రాక్ ౭ య మధః స త్వత్రాభినివేశ స్తేషామ్ కిన్తర్హి అస్తాకరణధర్మాణాం క్రోధాదీనా మివ దేహధర్మయో జన్మనాశయో రాత్మ స్యధ్యాసా ల్లోకే ఆత్మా క్రుద్ధో హృష్ట ఇత్యాదిన దాత్మా జాతో మృత ఇతి వ్యవహారః తద్బలా చ్చ అర్జునస్యాపి నిత్యజాతో నిత్యమృత ఆ త్యేతి మతి రిత్యేతావ త్యే వాధే భాష్యకారణా మభినివేశ ఇతి-

ఆత్మసీతి విషయసప్తమీ- మహాబాహూ ఇతి సముబ్ధి ధీరత్వద్యోతనాథా తతశ్చ నాయం శోకో ధీరస్య త ప్రాచిత ఇతి భావః

అత్రాహ రామానుజః - అథ నిత్యజాతం నిత్యమృతం దేహ మేవైన మా త్తానం మనుషే ఇతి- త దసత్. మూలే దేహపదాభానాత్ ఆస్తిక స్వార్జున స్య నాస్తిక జ్ఞాధాదిన ద్వేహే ఆత్మబుద్ధ్యభావాత్ కిన్తు దేహతిరిక్త ఆత్మా అస్త్యే వ- సతు సజన్మాదివికారహీనః దేహలూదయ మనూత్పన్నత్వా ద్వేహనాశ మనువి నష్టత్వా దిత్యే వార్జునస్య మతిః పుత్రో జాతః పుత్రో నష్ట ఇతి లోకవ్యవహారాత్ మృతే పుత్రదేహే దృశ్యమానేపి పుత్రో నష్ట ఇతి శోచతి హి పిత్రాదిలోకః తస్మా దర్జునో పి న దేహ మాత్తానం మన్యతే కిన్తు దేహవ దాత్మానం జన్మనాశయక్తం మన్యత ఇతి రామానుజభాష్య మసత్. ౨౬

మూ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్ధ్రువం జన్మ మృతస్యచ ।

తస్మా దపరిహార్యేథే నత్వం శోచితు మర్హసి॥

౨౭

భా॥ తథాచసతి॥ జాతస్యేతి॥ జాతస్య హి లబ్ధజన్మనః ధ్రువః అవ్యభిచారి మృత్యు ర్గరణం- ధ్రువం జన్మ మృతస్యచ- అపరిహార్యో-యం జన్మమరణలక్షణో ర్థః- యస్మా త్తస్మా దపరిహార్యేథే న త్వం శోచితు మర్హసి జన్మవతో నాశః- నా

శవతో జన్మేతి చ స్వాభావిక త్వే దపరిహార్యార్థః- తస్మిన్నపరిహార్యేథే న త్వం శో చితు మర్హసి- కార్యకరణసంఘాతాత్మకాన్యసి భూతాన్యద్విశ్య శోకో నయుక్తః క రుం- యతః॥ ౨౭

వ్యా॥ జాతస్యేతి॥ లబ్ధజన్మన ఇతి॥ జన్మిక్రియాశ్రయ స్యేత్యర్థః జన్మనా లబ్ధ సత్తాక స్యేతియావత్ - అవ్యభిచారీతి॥ యో యో జాత స్స స మృత ఇతి వ్యాప్తేః క్వాపి నాస్తి వ్యభిచార ఇత్యర్థః - నచ విభీషణహమామన్మార్గజ్ఞేయాదిషు వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్- ప్రళయే శేషా మపి నాశశ్రవణాత్ - స్వాభావికః స్వభావసిద్ధో ధర్మః యథాలగ్నే రాష్ట్రం జలస్య తైత్వ ఇచ్చ తద్వ దితి భావః.

నను జన్మవత్ నాశ స్సర్వజనప్రత్యక్షః జన్మవతాం పితృపుత్రాదీనాం నాశదర్శనాత్ నాశనతః పున ర్జన్మత్వప్రత్యక్షం కథ మభ్యుపగన్తుం శక్య మితిచే నైవమే బీజస్య భువినితేషాన్మచ్ఛస్య అఙ్కురాత్మనా జన్మదర్శనాత్ - నహి బీజస్వరూపనాశం వినాఽఙ్కురోదయః శాస్త్రప్రామాణ్యా చ్చ పునర్జన్మాభ్యుపగమః.

అత్ర కథ మిది ముపపద్యతే వినష్ట స్యోత్పత్తి రిత్యాక్షిప్య సత్కార్యవాద మవతారయామాస రామానుజః.

తత్రవిచార్యతే- మృద్ధ్రీవ్యసత్ ఘటాద్యాత్మనా విక్రియత ఇతి సతోమృద్ధ్రీవ్య పైవ వావస్థావిశేషా ఘటాద్యుత్పత్తివినాశాదయ ఇత్యమీషాం ప్రఘోషః అవిచారితరమణీయః.

- య ద్విక్రియతే త స్స సత్ యథా ఘటాదయః య దవిక్రియం త త్సత్ వ్యతిరేకేణ ఘటాదివ దితికథం విక్రియమాణస్య మృద్ధ్రీవ్యస్య సత్త్వమ్- నాసతో విద్యతే భావో నాభావోవిద్యతే సత ఇతికాలత్రయే వ్యభావవత్త్వ స్యాసల్లక్షణత్వాత్- మృద్ధ్రీవ్యస్యచ భూతోత్పత్తేః ప్రాక్ భూతప్రళయానస్తరం చాభావవత్త్వేనాసత్త్వాత్- మృత్తికేత్యేవ సత్య మితితు శ్రుత్యా యావత్ప్రపంచం సత్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్.

నచానిత్య మపి మృద్ధ్రీవ్యం రజ్జుసర్పాదివ న్నాసత్ కిన్తు సదేవేతి వాచ్యమ్ వినాశస్వభావో హ్యసత్త్వమవినాశస్వభావ త్చ సత్త్వమితి త్వయైవ సత్త్వస్య నిత్యత్వేనోపవర్ణితత్వాత్ నిత్యే వస్తుస్యసత్త్వస్య అసతి వస్తుని నిత్యత్వస్య చ క్వాప్యదర్శనాత్ - అవినాశితు తద్విధీతి తుశ్చేదేనాత్మాన్యస్య సర్వస్యాపి వినాశిత్వ

౧౦ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్క-ప్రకాశవిలసిత శ్రీకామరభాష్యపేతాను.

ప్రతిపాదనాత్ మృదాదీనా మప్యవినాశిత్యే తద్వైలక్షణ్యప్రతిపాదకతుశబ్దప్రయోగానుపపత్తే ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతిశ్రుత్యా ఆత్మన స్సకాశా దాకాశాదీనాం జన్మశ్రవణాత్పృథి వ్యప్ను ప్రవిలీయత ఇత్యాదినా తేషాం లయశ్రవణాచ్చ కథం పృథివ్యాదిభూతానాం సద్భివ్యత్వం యేన తద్వికారాణాం ఘటాదీనాం సత్కార్యత్వం స్యాత్.

నచ ప్రకృతి స్సతీ పృథివ్యాదయ స్తు తద్వికారత్వా తస్మాత్కార్యజ్యేవ - పృథివ్యాదివికారత్వా చ్చ ఘటాదీనాం పరమృతయా సత్కార్యత్వ మితి వాచ్యమ్ - ప్రకృతే రీశ్వరా త్పృథ గసిద్ధత్యేన స్వత స్త్రసణాభావా న్న సత్త్వం నా ప్యసత్త్వ మితి సిద్ధానాత్.

ప్రకృతి ర్న సాక్ష్యాభిమతం ప్రధానం త స్యాశబ్దత్వాత్ కిన్తు మాయైవ మాయా నామేశ్వరశక్తిః - సా హ్యగ్నిశక్తివ దగ్నేః పృథ గీశ్వరా త్పృథ గసిద్ధా - ఇయ ఇచ్చ కార్యగమ్యైవ - కార్య ఇచ్చిస్యాః ప్రపంచాః - స చ ప్రళయే నశ్యతీతి కథం మహాభూతప్రళయే ప్రకృత్యా స్స త్వ మనుమేయం లిక్తాభావాత్ - పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దీవీతి ముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణి మాయాతత్కార్యాభావశ్రవణా న్నాస్తి ముక్తా ప్రకృతిః - తస్మా న్న ప్రకృతి రపి సద్భివ్యమ్.

ఏతేన జీవ శుశ్వుర స్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణ మితివాదోపి ప్రత్యుక్తః - తథా త్యే జీవస్యా పీశ్వరసత్తాదీనసత్తాకతయా స్వత స్త్రసణాభావా దసత్త్వ మేవ స్యాత్ - తచ్చాచిప్తం త్వయాపి జీవసత్త్వత్వ స్యాభ్యుపగతత్వాత్ - తస్మా దాత్మా న్యస్యాసత్త్వా త్సత ఆత్మన ఇచ్చివిక్రియత్వా న్న సత్కార్యవాదసిద్ధిః.

కిచ్చ సతో ద్రవ్యస్యావస్థానరప్రాప్తి రుత్పత్తి రిత్త్యభ్యుపగమేపి - అవస్థానరస్య పూర్వ మసత ఏవోత్పత్తి ర్నతు సతః - సత ఉత్పత్త్యయోగా దితికృత్వా అసత్కార్యవాదవ సద్ధ స్తవాపి మృది పూర్వ మసత ఏవ ఘటాద్యాకారస్య కారకవ్యాపారేణ జాతత్వాత్ - అతఏవ కారకవ్యాపారనై రపేక్ష్యూయాపదోమాసమ్భవ శ్చ - కారకవ్యాపారా త్ప్రిగ్ఘటాద్యాకారాభావాత్.

తస్మా న్న సత్కార్యవాదో నా ప్యసత్కార్యవాదః కిన్తు మిథ్యాకార్యవాద ఏ వా నవద్యః సత ఉత్పత్త్యాదివికారాయోగాత్ - అసతశ్చ శశశ్చబ్దవ ముపలబ్ధ్యయోగాత్ - ఉపలభ్యమానం విక్రియమాణ ఇచ్చదం కార్యమాత్రం మిత్త్యేవ శుక్తికాయా ముపలభ్యమానం నాశరూపం వికారం భజమానం చ రజత మిదేతి. . . ౨౭

మూ॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమథ్యాని భారత ।

అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరివేదనా॥

౨౮

భా॥ అవ్యక్తాదీని అవ్యక్త మదర్శనం అనుపలభి రాది ర్దేహం పుత్ర మిత్రాదికార్యకరణ సజ్ఘాతాత్మకానాం తా న్యవ్యక్తాదీని భూతాని ప్రాగుత్వ త్తేః- ఉత్పన్నాని చ ప్రాజ్ఞురణా ద్యవ్యక్తమథ్యాని అవ్యక్తనిధనా న్యేవ పునర ప్య వ్యక్త మదర్శనం నిధనం మరణం యేహం తా న్యవ్యక్తనిధనాని మరణాదూర్ధ్వ మవ్యక్తతా మేవ ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః- తథాచోక్తమ్- అదర్శనా దాపతితాః పు నశ్చాదర్శనం గతా ఇతి తత్ర కా పరివేదనా కోవా ప్రలాపః అదృష్టదృష్టసప్త భాన్తిభూతేషు భూతేష్విత్యర్థః

౨౯

వ్యా॥ అవ్యక్తాదీనితి శ్లోక మవతారియతి కార్యకరణేతి॥ కార్యం దేహః కరణాని మనఃఆదీన్ద్రియాణి తేహం సజ్ఘాతః కార్యకరణసజ్ఘాతః స ఆత్మా స్వరూపం యేహ న్నాని కార్యకరణసజ్ఘాతాత్మకాని- ఆత్మాతిరిక్తచతుర్ద్వింశతితత్త్వాత్మకానీత్యర్థః- భూ తాని అవ్యక్తాదీని వ్యక్తమథ్యాని అవ్యక్తనిధనా న్యేవ భవంతీతి తేషః హేభారత తత్ర కా పరివేదనా- అవ్యక్తశబ్దార్థ మాహ అదర్శనమితి॥ అభావ ఇతియావత్- పుత్రమిత్రాదీని భూతాని ఉత్పత్తేః ప్రాగనుపలభ్యమానత్వా దవ్యక్తాదీని - ఇద మేవావ్యక్తం నైయామికాః ప్రాగభావం వదంతి వ్యక్త ముపలభి ర్మధ్యే యేహ న్నాని వ్యక్తమథ్యాని- జన్మనాశయో ర్మధ్యే ప్రతియమానానీత్యర్థః-అవ్యక్తనిధనా నీతి॥ నిధన మస్త ఇతియావత్ - ఇద మేవావ్యక్తం నైయామికాః ప్రధ్వంసాభావ మాహుః అవ్యక్తమరణయో రేకార్థతా మాశజ్ఞానా - మరణా దూర్ధ్వమితి॥ ప్రాణత్యాగా దనంతర మి త్యర్థః.

నను సర్వకరణాగోచరత్వరూపావ్యక్తత్వస్య ఆత్మధర్మత్వా దవ్యక్తోఽయ మచిన్తోయ వితీహః ప్యుక్తత్వాత్ - యో యస్మాజ్జాత స్సత స్యాది రితిసిద్ధాంతా ద్యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత ఇతి శ్రుత్యాబ్రహ్మణ స్సర్వభూతకారణత్వా వగమా చ్చావ్యక్త ఆత్మా ఆది ర్దేహం న్తా న్యవ్యక్తాదీని - తథా - కార్యస్య కా రణే లయదర్శనా ద్యత్రయ స్త్యభిసంవిత న్తీతి బ్రహ్మణి భూతానాం లయశ్రవణా చ్చ అవ్యక్తం బ్రహ్మనిధనం యేహ న్తాన్యవ్యక్తనిధనానీత్యర్థో వాచ్యః - యద్వా- మాయాకార్యత్వా త్రుపశ్చస్య మాయాదీని మాయాన్తాని చేత్యర్థో వాచ్యః - త త్రైవ వ్యాఖ్యాత శ్చ యాదవప్రకాశాదిభి రితిచేత్ -

సత్యమ్ య ద్యత్రాదిశబ్దస్య కారణ మిత్యర్థః నిధనశబ్దస్య చ నాశావధి

౯౨ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసితశ్రీశాంబరభాష్యపేతాను.

రితి తగా అవ్యక్తశబ్దస్య బ్రహ్మైవార్థ స్వాత్ పరంతు - అదిశబ్దస్య జన్మేత్వర్థః నిధనస్య చ మరణ మితి సహిభూతానాం బ్రహ్మ జన్మ మరణం వా భవతు మర్త్యమితి మాయాచ.

నచాదర్శనార్థేపి సమానోఽయం దోషః న హ్యదర్శనం జన్మ భవ తీతి వాచ్యమ్ - జన్మనః ప్రాక్ మరణా దూర్ధ్వం య భూతానా మదృశ్యమానత్వా దదర్శన స్వాదిత్వ మస్తత్వ భాచ్చిక్త మితి.

న స్వేవ మదర్శనా దాపతితాః పున శ్చాదర్శనం గతా ఇతి క్లోకానుగుణ్యా దాది నిధనశబ్దయో రత్ర కారణనాశావధిరూపావధా వేవాపతితౌ - జన్మనః ప్రాక్ మరణా త్పశ్చాద్ చ్చాదర్శన మస్తీ త్యనేనాపి తదేవ సిద్ధమ్ - తత శ్చాసత్కార్య వాదప్రసక్తః ప్రపశ్చనాశానంతరం శూన్యవాద ప్రసక్త శ్చేతిచేత్ -

మైవమ్ - భూతాని స్వాత్పక్షే ప్రా గ్భూతస్వరూపేణ న దృశ్యస్తే స్వనా శా త్పశ్చాద్ చేతికృత్వా భూతానా మవ్యక్తాదిత్వ మవ్యక్తనిధనత్వ భాచ్చిక్తమ్ లోకదృష్టి మభిప్రేత్య - శాస్త్రదృష్ట్యా తు భూతాని స్వాత్పక్షే ప్రా గ్భూతకాలే స్వనాశానంతరం య బ్రహ్మరూపే జైవదృశ్యస్త ఇతి బ్రహ్మాదిత్వం బ్రహ్మనిధనత్వం యుక్తం భూతానామితి.

న నృస్మిక్ గీతాశాస్త్రే శాస్త్రదృష్టి రే వాశ్రయణీయత్వాత్ కిం లోక దృష్ట్యా అవ్యక్తశబ్ద స్వాదర్శనార్థవర్ణన మితిచే దుచ్యతే - వ్యక్తమధ్యా నీతిలి క్తాత్ న శాస్త్రదృష్టి రిహ పరిగ్రహేయీ - నహి శాస్త్రదృష్ట్యాభూతానాం మధ్యకాలేపి అబ్రహ్మత్వకత్వ మస్తి యేన వ్యక్తమధ్యత్వం స్వాత్ - అవ్యక్తంహిబ్రహ్మ - వ్యక్త స్విద్వియవిషయ మన్య దేవ - ఘటతత్త్వవేత్తాహిపురుషః ఘట ప్రతీతికాలేపి ఘటం మృదూప మేవ జానాతి.

ఏ తేన అవ్యక్తాదీనివ్యక్తమధ్యాని అవ్యక్తనిధనా నీతి పదానాం భూతాని జన్మనః ప్రాక్ నోపలభ్యస్తే మధ్యే ఉపలభ్యస్తే మరణా దనంతరం నోపలభ్యస్తే ఇతిర్థస్సిద్ధః - నై తావతా అసత్కార్యవాదశూన్యవాదయోః ప్రసక్తః - భూతాన్యభావా దుత్పద్యస్తే అభావప్రత్యస్తం యస్తీ త్యనుక్తత్వాత్.

నను - అదర్శనాదాపతితాః పునశ్చాదర్శనం గతా ఇతి ప్రమాణక్లోకేతర్హై వోక్త మితి కథం తద్వాదయో రప్రసక్త ఇతిచేదుచ్యతే - భూతానా ముత్పత్తే ప్రా గ్దృశ్యమానత్వా దదర్శనా దాపతితా ఇత్యుక్తం న త్వదర్శన ప్రభూతత్వాది॥

ఏవ మ్మరణానంతర మదృశ్యమానత్వా దదర్శనం గతా ఇత్యుక్తం న త్వదర్శనం ప్రత్యస్తజతత్వా దితి - అదర్శనా దిత్యవధిత్యరూపాపాదనే పశ్చుమీ- గ్రామా దాయాతితివత్. నతు జనికర్తుః ప్రకృతిత్వరూపాపాదనే పశ్చు మితిబోధ్యమ్.

అదృష్టేతి అదృష్టాని దృష్టానినష్టాని చే త్యేవం రూపభ్రాన్తిరూపే ప్సి త్యర్థః.

అత్రాహ రామానుజః మనుష్యాదిభూతాని సన్తేవ ద్రవ్యాణ్యనుపలబ్ధపూర్వావస్థా న్యుపలబ్ధ మనుష్యత్వాది మధ్యమావస్థా న్యనుపలబ్ధాత్తరావస్థా నీతి తత్తుచ్చమ్- జన్మనాశాదివిక్రియావతా మనుష్యాదిభూతానాం సత్త్వాసమ్భవాత్ అవిక్రియం వస్తు హి సత్ తచ్చ బ్రహ్మేవేతి దర్శితమేవావినాశీతిశ్లోకేన - అనుపలబ్ధపూర్వావస్థానీత్య ప్యయుక్తం వీర్యరక్తాన్నాది పూర్వావస్థాపలమ్భాత్ అనుపలబ్ధాత్తరావస్థానీత్య ప్యయుక్తం భస్మమృత్తి కాన్యత్త రావస్థాపలమ్భాత్. ౨౮

మూ॥ ఆశ్చర్యవ త్య్యైతి కశ్చి దేవ మాశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః ।

ఆశ్చర్యవ చైచన మన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేన వేద నచైవ కశ్చిత్ ॥ ౨౯

భా॥ దుర్విజ్ఞేయోఽయం పురుషః ప్రకృత ఆత్మా కి త్వా మేవైక ముపాలభే సాధారణే భ్రాన్తినిమిత్తే కథం దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేత్యాహ ఆశ్చర్యవదితి- ఆశ్చర్యవత్ ఆశ్చర్య మదృష్ట మద్భుత మకస్మా ద్దృశ్య మానం తేన తుల్య మాశ్చర్యవత్ - ఆశ్చర్యమి వైన మాత్మానం పశ్యతి కశ్చిత్ - ఆశ్చర్యవదేవ వదతి తథైవ చాన్యః ఆశ్చర్య వ చైచన మన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేన వేద నచైవ కశ్చిత్ - అథవాయ ఆత్మానం పశ్యతి స ఆశ్చర్యతుల్యో యోనా వదతి య శ్చ శృణోతి సః అనేక సమాప్రేషు కశ్చి దేవభవతి అహో దుర్బోధ ఆత్మే త్యభిప్రాయః॥ ౨౯

న్యా॥ ఆశ్చర్యవదితిశ్లోక మవతారయతి - దుర్విజ్ఞేయ ఇతి॥ సాధారణే సర్వలోకసాధారణే భ్రాన్తినిమిత్తే త్వా మేక మేపూపాలభే కిమ్ ? భూతే ష్టదృష్ట దృష్టనష్టభ్రాన్తిప్రవితి యన్నిమిత్త మజ్ఞానం త త్సర్వసాధారణ మేవ త ద్వైభవాచ్చాయం పురుష ఆత్మా సర్వస్యాపి దుర్విజ్ఞేయ ఇత్యత్ర న త్వమేక ఏవోపాలభ్యః కిన్తన్తీ సర్వేపి జనాః అహో అమీషా మాత్మజ్ఞానం నానీ దితి సర్వేపి శోచ్యా ఏవేత్యర్థః- ఆశ్చర్యేణ తుల్యమాశ్చర్యవ దితి తేన తుల్యం క్రియాచే ద్వతిరితి వతిః. కశ్చి దనేకజన్మ స్వనుష్ఠిత నిష్కామకర్మతవ ఆదినా శుద్ధచిత్తః కోపి ధన్యః పురుషః పశ్యతి జానాతి సాక్షాత్కురుత ఇతియావత్ ఆత్మని చక్షుర్వాపారాసమ్భవా

౯౪ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

న్న నిరీక్షణార్థ స్వేదనోపయోగః దృశో నాలోచన ఇతి లిక్తా చ్చ పశ్యణేర్జ్ఞానార్థ కత్వమ్- వదతీతి॥ నజాయత ఇ త్యాద్యాత్మస్వయాపం నక్తీ త్యర్థః ఏనం శ్రుత్వాపి కశ్చి చ్చ నైవ వేదే త్యన్వయః.

అథవేతి న్యాఖ్యాస్త్రే ఆశ్చర్యతుల్యః కశ్చి దేనంపశ్యతి తథై వాశ్చర్యతు ల్యః కశ్చి దేనం వదతి ఆశ్చర్యతుల్యోఽన్వయః కశ్చి దేనంశృణోతీ త్యన్వయః.

కశ్చి చ్చబ్ధార్థ మాహ అనేకసహస్రేష్యితి॥ మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చి న్నాం వేతి తత్త్వతః ఇతి స్మరణాది తిభావః- అతః ఇతి ఆత్మద్రష్టృ వక్తృశ్రోతృణాం దుర్లభత్వా దిత్యర్థః అత్ర శ్రవణా యాపి బహుభి ర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోపి బహుశా యా న విద్యుః ఆశ్చర్యో న క్తా కుశలో స్య లభ్యా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్ట ఇతి మన్త్రోనుసంధేయః. ౨౯

మూ॥ దేహీ నిత్య మవధ్యోయం దేహీ సర్వస్య భారత ।

తస్మా త్సర్వాశి భూతాని నత్వం శోచితు మర్హసి॥ 30

భా॥ అథేహాసిం ప్రకరణార్థ ఉపసంహ్రీయతే॥ దేహీతి॥ సర్వస్య ప్రాశిజాత స్య దేహీ నధ్యసూనేపి అయం దేహీ న వధ్యో యస్మా త్తస్మా ఢ్భీష్టాదీని సర్వా శి భూతా న్యుద్దిశ్య నత్వం శోచితు మర్హసి॥ 30

వ్యా॥ దేహీతి॥ నిత్యమ్ ద్రువమ్ దేహీ న్యవధ్యత్వం న వ్యభిచరతీ త్యర్థః- యస్మా త్కార్యకరణసజ్జాత న్యానిత్య త్వేపి తదన్తగత ఆత్మా నిత్య స్తస్మా త్వేపి సర్వాశి భూతా న్యుద్దిశ్య నశోచితు మర్హసి- భీష్మాదిసజ్జాతగతానిత్యత్వ స్యావర్జనీ యత్వా ఢ్భీష్మాద్యాత్మగతనిత్యత్వస్య శోకవిరోధిత్వా చ్చేతి భావః. 30

మూ॥ స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి ।

ధర్మార్థద్ధి యుద్ధా చ్చేయోన్యత్ క్షుత్రియస్య న విద్యతే॥ 30

భా॥ ఇహ పరమార్థతత్వాపేక్షాయాం శోకో మోహో వా న సమ్భవతీ త్యుక్తం న కేవలంపరమార్థతత్వాపేక్షాయా మేవ॥ స్వధర్మమితి॥ స్వధర్మమపి స్వా ధర్మః స్వధర్మః క్షుత్రియస్య యుద్ధం తమ ప్యవేక్ష్య త్వం న వికమ్పితుం న ప్రచలి తుమ్ అర్హసి స్వధర్మ త్వా దిత్యభిప్రాయః- తచ్చ యుద్ధం పృథివీజయద్వారేణ ధ ర్మార్థం ప్రజాసంరక్షణార్థం చేతి పరమం ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం ధర్మ్యం తస్మా ధ ర్మ్య ద్యుద్ధా చ్చేయోన్యత్ క్షుత్రియస్య నవిద్యతే- హి యస్మాత్॥ 30

వ్యా॥ స్వధర్మమితి॥ హి క్షత్రియస్య ధర్మ్యా ద్యుద్ధా దన్యః ప్రచ్యుతౌ న విద్యతే తస్మా దితి శేషః- స్వధర్మ మవేక్ష్యపి త్వమితి శేషః వికమ్పితం న చార్హసి ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేత ఇతి యత్ ధర్మ్యమ్- శ్రేయ ఇతి శ్రేయోపేతా వౌపచారికః ప్రయోగః శ్రేయస్కుర మిత్యర్థః స్వః స్వీయః క్షత్రియజాతే ద్విహిత ఇత్యర్థః ఇద మేవాహ క్షత్రియస్య యుద్ధ మితి॥ యుద్ధదర్శనా దపి తవ కమ్పో నోచిత ఇతి శ్లోకపూర్వార్థ స్ఫూర్తిః తత్ర హేతు మాహ స్వధర్మత్వాదితి॥ క్షత్రియస్య తవ యుద్ధస్య స్వధర్మత్వా దిత్యర్థః క్షత్రియస్య విజితవ్య మితి శాస్త్రా దితి భావః-

అత్ర రామానుజః- ఇదం యుద్ధ మితి మూలా దృహిః ప్రకల్ప్య ఇదం యుద్ధం స్వధర్మ మవేక్ష్యేతి వ్యాచఖ్యే తన్మందం మూలాదృహిః కల్పన స్యా ప్రమాణత్వాత్ 30

మూ॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ।

సుఖనః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్॥ 31

భా॥ కుత శ్చై త ద్యుద్ధా కర్తవ్య మితి ఉచ్యతే- యదృచ్ఛయేతి - యదృచ్ఛయా చోపపన్న మప్రాప్తత మాగతం స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ఉద్ఘాటితకవాట యుద్ధమ్ ఎత దీదృశం - యే లభన్తే క్షత్రియాః - హేపార్థ కి న్నసుఖనన్తే? 31

వ్యా॥ యదృచ్ఛయేతి- హేపార్థ సుఖనః క్షత్రియాః యదృచ్ఛయా చోపపన్న మపావృతం స్వర్గద్వార మీదృశం యుద్ధం లభన్తే ఇత్యన్వయః యే లభన్తే తే సుఖినో నకి మితి భాష్య స్వర్గాత్ సిద్ధార్థకథనమ్. 32

మూ॥ అథ చే త్వం ధర్మ్య మిమం సక్లామం న క రిష్యసి ।

తత స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి॥ 33

భా॥ ఏవం కర్తవ్యతయా ప్రాప్త మపి॥ అథేతి॥ అథ చేత్త మిమం ధర్మ్యం ధర్మా దనపేతం సక్లామం యుద్ధం నకరిష్యసి చేత్ - తత స్తదకరణా త్వధర్మం కీర్తించ మహాదేవాదిసమాగమనిమిత్తాం హిత్వా త్యక్త్వా - కేవలం పాప మవాప్స్యసి॥ 33

వ్యా॥ అథేతి - మహాదేవ శ్చివః ఆదిశబ్దేనోద్దీది గ్రహణం తత్సమాగమ జన్యామి త్యర్థః పన్య వరాహపథ ఖాణ్డవదహనాదిష్వేతిభావః 33

౯౬ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కుప్ర కాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యవేతాను.

మూ॥ అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేవ్యయామ్ ।

సమాభివితస్య చాకీర్తి ర్గృరణా దతిరిచ్యతే॥ 3౪

భా॥ నకేవలం స్వధర్మకీర్తిపరిత్యాగః॥ అకీర్తిమితి॥ అకీర్తిం చాపి తేతవ భూతాని అవ్యయాం దీర్ఘకాలాం- కథయిష్యన్తి- ధర్మాత్మా శూర ఇత్యేవమాదిభిర్గుణైః సమాభివితస్య చాకీర్తేః మరణం వరమిత్యర్థః॥ 3౪

వ్యా॥ అకీర్తిమితి॥ అకీర్తి మపకీర్తి మర్జునో యుద్ధా ద్భీత ఇత్యాకారికామ్ భూతాని ప్రాణినః జనా ఇతి యావత్ - కథయన్తు నామ కిన్తేన మే ఇత్యత ఆహ- సమాభివితస్యేతి॥ ధర్మాత్మత్వ శౌర్యధైర్యాదిగుణై రుత్కృప్త స్వేత్యర్థః॥ 3౪

మూ॥ భయా ద్రణా దుపరతం మన్యన్తే త్వాం మహారథాః ।

యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వాయాస్యసి లాఘవమ్॥ 3౫

భా॥ కిఞ్చ॥ భయాదితి॥ భయా త్కర్ణాదిభ్యః రణా ద్యుద్ధా దుపరతం నివృత్తం- మన్యన్తే చిన్తయిష్యన్తి న కృపయేతిత్వాం - మహారథాః కర్ణదుర్యోధన ప్రభృతయః- యేషాంచ త్వం దుర్యోధనాదీనాం బహుమతః బహుభిర్గుణై ర్యుక్త ఇత్యేవం మతో బహుమతో భూత్వా- పున ర్వాస్యసి లాఘవం లఘుభావం॥ 3౫

వ్యా॥ నను స్వజ నే స్నేహకారుణ్యాదినా యుద్ధాన్నివృత్తస్య మమ కథ మపకీర్తి రత ఆహ భయాదితి॥ భయ హేత్వాకాశ్చాంపూరయతి కర్ణాదిభ్య ఇతి॥ కాకోలూకయోరివ కర్ణాదునయో ర్నిసర్గనైరిత్వా త్కర్ణశబ్దశ్రవణేనార్జునస్య కోపాదీపనం స్యా దితి కర్ణగ్రహణమ్ మహారథా స్తే కర్ణాదిభ్యో భయాద్దేతో స్త్వాం రణా దుపరతం మన్యన్తే ఇత్యన్వయః॥ 3౫

మూ॥ అవాచ్యవాదాం శ్చ బహూ న్వదిష్యన్తి తవాహితాః ।

నిద్దన్త స్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతర న్ను కిమ్॥ 3౬

భా॥ కిఞ్చ॥ అవాచ్యేతి॥ అవాచ్యవాదా అవ క్తవాక్ వాదాంశ్చ బహూ ననేకప్రకారా వదిష్యన్తి తవ- అహితాః శత్రవః- నిద్దన్తః కుత్సయన్తః- తవ త్వదీయం సామర్థ్యం తత స్తస్మాన్నిదాప్రాప్తిదుఃఖా ద్దుఃఖతరంనుకిం ? తతో దుఃఖతరం కష్టతరం నాస్తీత్యర్థః॥ 3౬

వ్యా॥ అవాచ్యేతి॥ వక్తుమయోగ్యా అవాచ్యాః॥

3౬

మూ॥ హతో వా ప్రాప్యసే స్వర్గం జత్వా వా భోక్తృసే మహీమ్
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌస్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః॥

32

భా॥ హతశ్చితి॥ యుద్ధే పునః క్రియమాణే కర్ణాదిభిః హతో వా ప్రాప్యసే
స్వర్గం-జత్వా వా కర్ణాదీ భోక్తృసే మహీమ్ ఉభయథాపి తే లాభ ఏవేత్యభిప్రా
యః- యతఏవ తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌస్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః- జేష్యామి శ
త్రూక్ మరిష్యామి వేతి నిశ్చయంకృత్యేత్యర్థః॥

32

వ్యా॥ హతశ్చితి॥ హతశ్చితిహస్తేః కర్మశిక్షః కర్ణాకాక్షాం పూరయతి కర్ణా
గిభిరితి॥ భోక్తృసే అనుభవిష్యసి ఉత్తిష్ఠేతి॥ ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతి న తత్ - యస్మా
ద్ధో వా స్వర్గం ప్రాప్యసే జత్వా వా మహీం భోక్తృసే తస్మా ద్ధేకౌస్తేయ యు
ద్ధాయ కృతనిశ్చయస్స స్తుత్తిష్ఠే త్యన్వయః॥

32

మూ॥ సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయశా ।
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి॥

3౩

భా॥ తత్ర స్వధర్మ ఇత్యేవం యధ్యమానస్య ఉపదేశ మిమంశృణు॥ సుఖ
దుఃఖేశ్చితి॥ సుఖదుఃఖే సమే తుల్యే కృత్వా రాగద్వేషా వకృత్యేత్యర్థః-తథా లాభాలా
భౌ జయాజయశా సమా కృత్వా తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ ఘటస్వ - నైవం
యుద్ధం కుర్వత్ పాప మవాప్స్యసి॥

3౩

వ్యా॥ సుఖేతి॥ సుఖదుఃఖసమీకరణఫలితార్థమాహ - రాగద్వేషావకృత్యేతి॥
సుఖే రాగ మకృత్వా దుఃఖే ద్వేష మకృత్వా చేత్యర్థః- ఏవం లాభజయయో రలా
భాజయయో శ్చిహ్వామ్- ఏవం యుద్ధం కుర్వత్ త్వం పాపం నావాప్స్య సీత్య
న్వయః॥

3౪

భా॥ ఏష ఉపదేశః ప్రాసజ్గికః- శోకమోహపనయే తాకికో న్యాయః స్వధ
ర్మ మపిచా వేత్యేత్యేవమాదిభిః శ్లోకై రుక్తః- నతు తాత్పర్యేణ పరమార్థ దర్శ
నం త్వీహ ప్రకృతం తచ్చోక్త ముపసంహరతి- ఏషా ణే భిహితా సాఙ్ఖ్య ఇతిశా
స్త్ర విషయ విభాగ ప్రదర్శనార్థమ్-ఇహాహి ప్రదర్శితే పున శ్శాస్త్రవిషయ విభాగే
ఉపరిష్టాత్ జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యేనాం కర్మయోగేన యోగినా మితి నిష్ఠాద్వయ
విషయం శాస్త్రం సుఖం ప్రవర్తిష్యతే - శ్రోతారశ్చ విషయ విషయి విభాగేన
సుఖం గ్రహీష్యంతీ త్యతః॥

౯౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశార్కరభాష్యపేతాను.

వ్యా॥ ఏషేతి॥ స్వధర్మమపి చావేక్ష్యే త్యేవమాదిభిః శ్లోకై రుక్తః శోకమో
హఃపనయే తాకికో న్యాయ ఏష ఉపదేశః ప్రాసక్తికః ప్రసక్తా దాగతః ప్రసక్తా
దుక్త ఇతియావత్ - న త్వస్మిన్నుపదేశే వక్తు స్తాత్పర్య మస్తీ త్యాహ- నతుతా
త్పర్యేణేతి॥ తత్రహేతు మాహ- పరమార్థేతి॥ ఇహ పరమార్థదర్శన మేవ ప్రకృ
తమ్ నతు తాకికదర్శన మితి తుశబ్దార్థః- తచ్ఛక్తిమితి॥ అశోచ్యా నిత్యారభ్య న
త్వం శోచితు మర్హా నీత్యేతదన్తేన గ్రన్థే నేతి భావః॥

మూ॥ ఏషా తే భి హితా సాఙ్ఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు ।

బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబంధం ప్రహాస్యసి॥

3౯

భా॥ ఏషేతి॥ ఏషా తే తుభ్య మభిహితా ఉక్తా - సాఙ్ఖ్యేపరమార్థవస్తు
వివేకవిషయే బుద్ధి ర్జ్ఞానం - సాత్వా చ్ఛోకమోహాదిసంసార హేతుదోష నివృ
త్తికారణం యోగేతు తత్ప్రాప్త్యపాయే నిస్సంశయాయా ద్వద్వప్రహాణ పూర్వ
క మీశ్వరాధనార్థకే కర్మయోగే కర్మానుష్ఠానే సమాధియోగేచ - ఇమా మ
నస్తతరమే వోచ్యమానాం బుద్ధిం శృణు-తాం బుద్ధిం స్థాతి ప్రరోచనార్థం-బుద్ధ్యా య
యా యోగవిషయయా యుక్తః- హేపార్థ కర్మబంధం కర్తవ్య ధర్మాధర్మాభ్యం బ
ంధః తం ప్రహాస్యసి ఈశ్వరప్రసాదాదినిమిత్తజ్ఞానప్రాప్త్యేవేత్యర్థః॥ 3౯

వ్యా॥ తేభిహితా ఏషా బుద్ధిః సాఙ్ఖ్యే సాఙ్ఖ్యవిషయేత్యర్థః - ఏషా
సాఙ్ఖ్యే బుద్ధి స్తేభిహితేతివా ౭న్వయః - ఏతావతా గ్రన్థసంస్కర్షణ తే సా
బుద్ధి రుపదిష్టేతి పరమార్థః - సాఙ్ఖ్యశబ్దార్థమాహ పరమార్థవస్తువివేక ఇతి॥
సప్తమ్యర్థమాహ విషయ ఇతి॥ బుద్ధిం విశిష్యే సాత్వాదితి॥ శోకమోహాది
దూషో య సంసారహేతుభూతో దోషః తస్య సాత్వా నివృత్తికారణ
మిత్యర్థః - జ్ఞానేనాజ్ఞాననాశేనతి తత్కార్యశోకమోహాదినాశ ఇతి భావః యో
గశబ్దార్థ మాహ తత్ప్రాప్త్యాదిना॥ తస్య సాఙ్ఖ్యస్య ప్రాప్తా పుపాయ సాధ
నమ్ తస్మిన్ నిస్సంశయాయా ఫలాభిసంధిరాహిత్యేన ద్వద్వప్రహాణం శీతోష్ణాది ద్వ
ద్వస్వ హనమ్- ఈశ్వర స్యాధాన మేవాగ్లో యస్మిన్ తస్మిన్ సరమేశ్వరప్రీత్యర్థ
మితి సజ్జల్పపూర్వక మనుష్టితే ఇత్యర్థః-కోసా యోగో౭ తతహ కర్మయోగఇతి॥
తత్త్వరూప మాహ కర్మానుష్ఠానఇతి॥ సమాధి రపి కర్మయోగ ఏ వేత్యాహ సమాధి
యోగఇతి॥ యమనియమాద్యష్టాంగయోగఇత్యర్థః - ఏతావతా యోగేఇత్యస్య క
ర్మానుష్ఠానయోగానుష్ఠానాత్మకకర్మయోగః-షయామిత్యర్థనిష్ఠఃతత్ప్రాప్త్యపాయేత్య
నేన చ సాఙ్ఖ్యయోగా దుత్తమాధికారివిషయా తత్కర్మయోగా స్యాపకర్ష సూచి

తః- సహి సంసారకారణజ్ఞాన నివృత్తౌ సాక్షాత్సాధనేన సాక్ష్యయోగేన పరమ్మ
రాసాధనం కర్మయోగ స్తుల్య స్సాన్యత్ - నచ వైయర్థ్యం శబ్ద్యమ్- యోగస్య సా
క్ష్యోపజీవ్యత్వాత్ - ప్రరోచనార్థం రుచ్యత్పాదనార్థం యవాగూం పిబ శిఖా తే
నర్ధిష్యత ఇతి వాక్యవ దితి భావః- జ్ఞానప్రాప్త్యేవేతి నతు సాక్షాదిత్యేవకారార్థః క
ర్మయోగా దీశ్వరప్రసాదః ఆదిపదా చ్చిత్తశుద్ధిః- తేన నిమిత్తేన జ్ఞానప్రాప్తి రితి ప
రమ్పరయా యోగా త్కర్మబద్ధప్రహరణ మితి భావః.

అత్రాహ రామానుజః- సత్త్వబుద్ధిః బుద్ధ్యా నిర్ధారణీయ మాత్మతత్త్వం సా
క్ష్యమ్- జ్ఞాతవ్యే ఆత్మతత్త్వే తద్జ్ఞానాయ యా బుద్ధి రభిధేయా నత్వే వాహమి
త్యారభ్య తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మ్నా సీత్యస్తేన సైషా తే
భిహితా- అత్మజ్ఞానపూర్వక మోక్షసాధన కర్మానుష్ఠానే యో బుద్ధియోగో వక్తవ్యః
స ఇహ యోగశబ్దే నోచ్యతే- ఇతి,

తదసత్ యాభిధేయా నేతిపదత్రయస్య మూలా ద్భుహిః ప్రకల్పన స్యాప్ర
మాణత్వాత్-మూలకర్తు రేతద్వివక్షాసత్త్వే సైషా తే భిహితేత్యేవ వక్తవ్యత్వాత్
తద్జ్ఞానాయ యా బుద్ధి రిత్యసద్గతార్థకిం వాక్యమ్- జ్ఞానస్యైవ బుద్ధిత్యేన బుద్ధే జ్ఞా
నార్థకత్వ స్యాసమ్భవాత్- సహి స్వయ మేవ స్వార్థం భవతి య త్కిమపి-

తథా కర్మణాం మోక్షసాధనత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్- నాస్త్యకృతః కృతేన-
నాన్యః పథా విద్యతే యనాయ ఇత్యాదిశ్రుతేః - ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధన
త్వం చ శ్రుతిసిద్ధమ్- తరతి శోక మాత్మవిత్ బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవ తిత్యాది
శ్రుతేః.

ఆత్మజ్ఞానస్య కర్మసు ప్రవృత్తి రేవ న సమ్భవతి - నిష్కలం నిష్క్రియం శా
స్తం సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణ శ్చేత్యాదినా అకర్తృభోక్తృ విక్రియసాక్షీ చైత
న్యాత్మక మాత్మానం విదుషః కథం కర్మసు ప్రవృత్తిః- కర్మాణి హి కర్తృదికార
కవ్యాపారసాధ్యాని.

తథా కర్మానుష్ఠానే యా బుద్ధి ర్వక్తవ్యా తా మిమాం శృణ్వీత్యనేనైవ వి
వక్షీతార్థసిద్ధేః కర్మానుష్ఠానే యో బుద్ధియోగో వక్తవ్యః తత్ర యా బుద్ధి ర్వక్త
వ్యా తా మిమాం శృణ్వీతి కోఽయం వక్రః పథాః కర్మానుష్ఠానవిషయబుద్ధేః క
ర్మానుష్ఠానవిషయ బుద్ధియోగవిషయబుద్ధే రైవలక్షణ్యస్య దుర్వచత్వాత్॥ ౩౯

౧౦౦ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాఙ్కరభాష్యపేతాను.

మూ॥ సేహాభిక్రమనాశో స్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే ।

స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥

౪౦

భా॥ కిచ్చాన్యత్ ॥ నేతి॥ సేహ మోక్షమార్గే కర్మయోగే అభిక్రమనాశో స్తి అభిక్రమణ మభిక్రమః ప్రారమ్భస్వస్య నాశో నా స్తి యథా కృష్యాదే రోగ విషయే ప్రారమ్భస్వ నానై కాన్తికం ఫల మిత్యర్థః- కిచ్చ- నాపి చికిత్సావత్ ప్రత్య వాయోవిద్యతే- కిన్తు స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య యోగ స్యానుస్థితం త్రాయతే రక్షతి మహతో భయాత్ - సంసారభయా జన్మమరణాది లక్షణాత్ ॥ ౪౦

వ్యా॥ సేహేతి॥ ఇహాభిక్రమనాశో నా స్తి ప్రత్యవాయో నవిద్యతే అస్య ధర్మస్య స్వల్పం లేశోపి మహతో భయా త్రాయతే అనుష్ఠాతార మితి శేషః॥

మోక్షమార్గఇతి॥ పరమపరయా కర్మయోగస్యాపి మోక్షహేతుత్వా దితి భావః కృష్యాదేరితి॥ కృష్యాదేః ప్రారమ్భస్వ యథా నాశో స్తి తద్వ దిత్యర్థః నను ప్రారమ్భస్వ కథం నాశః? ప్రారమ్భస్వ తు భవే న్నాశ ఇత్యత ఆహ-నానై కాన్తిక మితి॥ ప్రారమ్భస్వ ఫలవ్యభిచారిత్వ మేవ నాశ ఇత్యర్థః- కృష్యాది ప్రారమ్భస్వ తు న నియతం ఫలమ్ - వర్షాభావతదాధిక్యాదినా నిష్ఫలత్వసమ్భవాత్ - యోగవిషయప్రారమ్భస్వ తు నియతం ఫల మిత్యర్థః॥

నను ప్రారంభే యోగే అపరిసమాప్తేనతి కథం యోగప్రారమ్భ స్యానై కాన్తికం ఫలం నేత్యత ఆహ- స్వల్పమపీతి॥ యోగ స్యారమ్భమాత్రా దపి సంసారభయనివృత్తి ర్భవే త్కింపున రోగస్య పరిసమాప్తే రితి దోష్ఠతయితం స్వల్పమ పీత్యపి పదమ్॥

నను రోగనివృత్త్యర్థం క్రియమాణే చికిత్సాత్మకే యోగే అసమాప్తేనతి ప్రత్యవాయో స్తి- పూర్వాపేక్షయా సమధికతరవ్యాధివిజృమ్భదర్శనాత్ - తథా సంసారనివృత్త్యర్థం క్రియమాణే కర్మయోగే అసమాప్తేనతి సంసారవిజృమ్భరూప ప్రత్యవాయ స్యాన్తి దిత్యత ఆహ-ప్రత్యవాయో నవిద్యతఇతి॥ కర్మయోగ స్యాసమాప్తా దోషో నవిద్యతే పరంతు సంసారో యథాపూర్వం వర్తతే ఇత్యర్థః॥

యద్వా చికిత్సాయా అకరణే రోగస్య వృద్ధిరూపః ప్రత్యవాయో విద్యతే యథా తద్వ త్కర్మయోగస్యా కరణే దోషో స్తి కిమి త్యత ఆహ ప్రత్యవాయఇతి॥ అకరణే దోషః ప్రత్యవాయ ఇతి శాస్త్రవిత్సమయః- సన్ధ్యావద్దనాదివత్కర్మయోగ స్యాకరణే నా స్తి ప్రత్యవాయ ఇత్యర్థః

నచ సన్ధ్యావస్తనాదినిత్యకర్మవిధాన మేవ కర్మయోగ ఇతికృత్వా కథ ముచ్యతే సన్ధ్యావస్తనాదివ దితి వాచ్యమ్- ఈశ్వరా రాధనబుద్ధ్యా కర్తానుష్ఠానస్యైవ కర్మయోగత్వాత్ నిత్యకర్మవిధానస్య ఫలాభిసంక్లిష్టాంశకర్మాత్వాచ్చ- నిత్యకర్మానుష్ఠానమేవ ఫలాభి సన్ధ్యా విరహితంస త్కర్మయోగ ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః॥

అథవా రోగనివృత్త్యర్థం చికిత్సాయాం క్రియమాణాయాం యథా రసౌషధ్యాది మారణరూప జీవహింసావత్త్వేన నరకపాతలక్షణః ప్రత్యవాయోస్తి కర్మస్తథా కర్మయోగానుష్ఠాతు రాస్తి ప్రత్యవాయః కర్మయోగే హింసాభావాత్॥

స చాత్రాపి పశుహింసాదిక మ స్తీతి వాచ్య మగ్నిహోమీయం పశుమాలభేతేత్యాదిశాస్త్రా ద్విహితస్య పశ్వాలమ్భనాదే రహింసాత్వాత్- సచ మాహింసాత్వస్య ర్వభూతాసీతి నిషిద్ధైవ హింసేతి వాచ్యం సామాన్యవిధిత్వా త్తస్య- విశేషవిధినాహి సామాన్యవిధి ర్బాధ్యతే- నచ పశ్వాలమ్భనస్య పశుదుఃఖహేతుత్వా త్కుతో న హింసాత్వ మితి వాచ్యం యజ్ఞావాచాలమ్భితస్య పశో స్వస్వగ్రలాభాత్॥

యద్యా- చికిత్సాయాం క్రియమాణాయాం వ్యాధినివృత్తి రవశ్యం భవతీతి నక్తుం స శక్యతే ప్రాణికర్మవిపాకస్య విచిత్రత్వాత్- ప్రత్యుత వ్యాధ్యతిశయో మరణం వా భవిష్యతీత్యస్తి దోషశ్చికిత్సాకరణే- ఏవం కర్మయోగస్య కరణే నాస్తి యః కశ్చి ద్దోషః- నియతఫలత్వా త్కర్మయోగస్య- యద్యపి చికిత్సాయా అకరణే పి తదుభయం భవిష్యతి తథాపి తత్కరణేపి తదుభయసత్త్వా త్తత్కరణస్య దుష్ప్రత్య మితి భోధ్యమ్॥

వస్తుతస్తు రోగిణ శ్చికిత్సాకరణా త్ప్రత్యవాయో భిషజవ- స్వకృతచికిత్సాయా యది రోగిణో రోగవృద్ధి స్సాన్యత్- యదివా మరణం స్యా దుభయథాపి భిషజో నరకపాతలక్షణః ప్రత్యవాయ ఏవ- ఏవం ప్రత్యవాయిత్యా దేవ చికిత్సకానానుపాక్షేయత్వం స్మర్యతే॥

నచ రోగనివారణా త్సుకృతమపి భవే ద్భిషజ ఇతి వాచ్యం సుకృతప్రాప్తేః పాక్షికత్వాత్- కింఞ్చ పాక్షిక్యపి సుకృతప్రాప్తిరైవ- ధనాశియా చికిత్సాయాః కృతత్వా ద్భిషజ- భేషజసిద్ధ్యర్థం రసౌషధీనాం భిషజా మారితత్వాచ్చ నరకపాతః॥

నచైవం భిషజామే వాభావే చికిత్సాయా అప్యభావాత్కథం రోగిణాం రోగనివృత్తిరితి వాచ్యం ప్రారబ్ధపాపఫలస్య వ్యాధేః ప్రారబ్ధావసానేవశ్యంనాశసమ్భవాత్॥

౧౦౨ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపీఠాను.

అపిచ భేషజేన యది వ్యాధిప్రతిబద్ధస్యాత్తర్హి జన్మాంతరే తద్వ్యాధిం
పున రనుభవే దేవ- అనుభవంవినా కృతస్య క్షయాభావాత్॥

ఏవంచ చికిత్సాయా అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం రోగనివృత్త్యహేతుత్వాత్ప్ర
త్యుత ప్రతికూలచికిత్సాయా రోగవృద్ధిమరణహేతుత్వా ద్రసాషధీమారణరూప
హింసా గర్భత్వాచ్చ భిషజః ప్రత్యవాయజనకత్వ మితి సిద్ధమ్॥

నై వం చికిత్సాకర్తు రివ కర్మయోగకర్తుఃకోపి ప్రత్యవాయో విద్యతే- హిం
సాద్యభావా త్కర్మయోగే ఇతి భావః- చికిత్సాపదితి తత్రతస్యేవేతివతిః- చికిత్సా
యామివేత్యర్థః- యథా చికిత్సాయాం ప్రత్యవాయో విద్యతే తథా కర్మయోగే
ప్రత్యవాయో నవిద్యత ఇతి వ్యతిరేక దృష్టాంతః॥ ౪౦

మూ॥ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునందన ।

బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయో వ్యవసాయినామ్॥

౪౧

భా॥ యేయం సాఙ్ఖ్యే బుద్ధి రుక్తా యోగే చ వత్స్యమాణలక్షణా సా॥ వ్యవసా
యాత్మికేతి॥ వ్యవసాయాత్మికా నిశ్చయస్వభావైకై వ బుద్ధిః- ఇతిరవిపరీతబుద్ధిశాఖా
భేదస్యబాధికీయం- సమ్యక్ప్రమాణజనితత్వా దిహ శ్రేయోమార్గే- హేకురునన్ద
న- యాః పునరితరాః విపరీతబుద్ధయః - యాసాం శాఖాభేదప్రచారవశాదనన్తోఽ
పారః అనుపరత స్సంసారో నిత్యంప్రతతోభవతి - ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధినిమిత్తవ
శాచ్చ పరతా స్వనన్తభేదబుద్ధిషు సంసారోప్యపరమతే - తాఃబుద్ధయో బహుశా
ఖాః బహ్వ్యశ్యాఖాయాసాంతా బహుశాఖాః బహుభేదా ఇత్యేతత్ - ప్రతిశాఖా
భేదేన హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయః తేషామ్ అవ్యవసాయినాం ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధి
రహితానా మిత్యర్థః - యేషాం వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిర్నాస్తి తే॥ ౪౧

వ్యా॥ వ్యవసాయేతి॥ హేకురునన్దన ఇహ వ్యవసాయాత్మికావృత్తైవ బుద్ధి రస్తి-
అవ్యవసాయినాం బుద్ధయః బహుశాఖా అనన్తాశ్చ భవన్తి హి-

కా సా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రత ఆహ - యేయమితి॥ సాఙ్ఖ్యవిషయా
యోగవిషయా చేత్యర్థః

నను సాఙ్ఖ్యబుద్ధే రోగబుద్ధేశ్చ పరస్పరం భిన్నత్వా త్కథ మేకత్వ మితి
చేదుచ్యతే-నాత్ర బుద్ధిద్వయ ప్రైకత్వ ముక్తం కిన్తు- సాఙ్ఖ్యే న బహ్వావ్య

బుద్ధయ స్సన్తి తథా యోగేచ న బహోవ్యో బుద్ధయస్సన్తి - పరస్తు ఏతే న వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి సాఙ్ఖ్యే తథా యోగేచ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకే వేతి సాఙ్ఖ్యయోగయోః ప్రత్యేక మేకబుద్ధిమత్త్వ ముక్తమితి.

తదేవాహ ఇతరేతి॥ ఇతరా విపరీతాశ్చ యా బుద్ధిశాఖా స్తాసాం భేదస్య అనేకశాఖాభిన్నేతరవిపరీతబుద్ధీనా మిత్యర్థః. కుతోన్యై ఇతరబుద్ధిభేదబాధకత్వ మత ఆహ సమ్యగితి॥ నిర్దుష్టశాస్త్రప్రమాణజనితత్వా దిత్యర్థః- ఇహేత్యస్య సాఙ్ఖ్యయోగ కర్మయోగ సాధారణ్యా యాహ క్షేయోమార్గే ఇతి॥

అవిక్రియః సర్వగతః నిత్య ఏకః స్వయంప్రభోఽప్రమేయ ఆత్మేత్యేవం రూప నిశ్చయస్వభావా సాఙ్ఖ్యబుద్ధిః - ఫలసజ్గం త్యక్త్వా ఈశ్వరా రాధనార్థతయా సిద్ధ్య సిద్ధ్యో స్సమస్సక్తా శాస్త్రవిహితాని కర్మాణి కుర్యా దిత్యేవం నిశ్చయస్వభావా యోగబుద్ధిః- విపరీతబుద్ధయస్తు- ఆత్మా కర్తా భోక్తాచ- ధర్మాదిపురుషార్థా స్తే న సమ్పాదితవ్యాః- జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత- పశుకామః కాశీర్యేప్యే త్యేవమాదయః- ఇతి వివేకః॥

అత్ర యదాహ రామానుజః ఆత్మయాధాత్మ్యనిశ్చయపూర్వికా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకఫలసాధనవిషయతయైకా ఏక స్తే మోక్షోఽఖ్యఫలాయ హి కర్మాణి విధీయన్తి ఇతి॥

త త్తుచ్చమ్ నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వానన్తత్వాపహతపాపృత్వాదిరూప మాత్మయాధాత్మ్యం పక్షద్వయసమ్మతమ్- యస్యా స్త్యేతన్నిశ్చయః- తస్య కథం కర్మసు ప్రవృత్తి స్సాన్యత్ - న కథమపి కర్మసమ్పాద్యోత్కర్షా భావాత్ - కర్మనివార్యాపకర్తాభావాచ్చ - అనేక కారకోపసంహారపూర్వకకర్మానుష్ఠానదుఃఖ స్యానన్దే ఆత్మ న్యయోగాచ్చ- మోక్షస్య కర్మసాధ్యత్వే ఘటాదీన దనిత్యత్వాచ్చ- సకామానాం స్వర్గాద్యర్థం నిష్కామానాం చిత్తశుద్ధ్యర్థం ఇచ్చ కర్మణాం విహితత్వేన మోక్షవిహితత్వా సమ్మవాచ్చ- జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత- త మేతం వేదానువచనేన గ్రాహ్యణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశ కేనేత్యాదిశ్రుతేః మోక్షకామ ఇదం కుర్యా దితి శ్రుత్యభావాచ్చ నిత్యే ఆత్మని క్రియావత్త్వాదిరూప వికారాయోగాచ్చ- కిచ్చ వ్యవసాయాత్మికేతిపదాన్నిశ్చయపూర్వికే త్యర్థోపి దుర్లభః- ఆత్మశబ్దస్య పూర్వాధాభావాత్ ౮౧

మూ॥ యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదం త్యవిపశ్చితః ।

వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతి వాదినః॥

౧౦౪ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

మూ॥ కామాత్మాన స్వర్గ పరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్ ।
క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి॥

౪౩

భా॥ యామితి॥ యామిమాం వక్ష్యమాణాం పుష్పితాం పుష్పితవృక్షవచోభి
భనాం శ్రూయమాణరమణీయాం వాచం వాక్యలక్షణాం ప్రవదంతి - అవిపశ్చితః -
అమేధసః అవివేకిన ఇత్యర్థః వేదవాదరతాః - బహ్వర్థవాదఫలసాధనప్రకాశకేషు
వేదవాక్యేషు రతాః - హేపార్థ - నాన్యత్స్వర్గ పశుపుత్రాదిఫలసాధనేభ్యః కర్మభ్యః
అస్తి త్యేవంవాదినః వదనశీలాః॥ ౪౨

భా॥ తే చ కే- కామాత్మానః ఇతి॥ కామాత్మానః కామస్వభావాః కామపరా
ఇత్యర్థః- స్వర్గపరాః స్వర్గపరాః పురుషార్థో యేషాం తే స్వర్గపరాః- స్వర్గప్రధానాః
జన్మకర్మఫలప్రదా కర్మణః ఫలా జన్యైవ కర్మఫలా తత్త్వదదాతీలి జన్మకర్మఫల
ప్రదాతాం వాచం ప్రవదంతి త్యనుషజ్యతే- క్రియావిశేషబహుళాం క్రియాణాం
విశేషాః తే బహుళాః యస్యాంతాం- స్వర్గపశుపుత్రాద్యర్థాః యయా వాచా బా
హుళ్యేనప్రకాశ్యంతే- భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి భోగశ్చ ఐశ్వర్యం చ భోగైశ్వర్యే
తయోః ప్రాప్తిః భోగైశ్వర్యగతిః తాంప్రతి సాధనభూతాస్తే- క్రియావిశేషాస్తద్బహు
ళాం వాచం ప్రవదంతో మూఢాః సంసారేషు పరివర్తంత ఇత్యభిప్రాయః॥ ౪౩

వా॥ యామితి॥ కామాత్మాన ఇతిచ శ్లోకద్వయస్యైకాన్వయః- హేపార్థ వేద
వాదరతాః- అన్యన్నాస్తితివాదినః కామాత్మానః స్వర్గపరాః అవిపశ్చితః-భోగైశ్వర్య
గతింప్రతి- క్రియావిశేషబహుళాం జన్మకర్మఫలప్రదాం పుష్పితాం యామిమాం
వాచం ప్రవదంతి॥ యచ్ఛబ్దస్యతు తయేతి తృతీయశ్లోకస్థతచ్ఛబ్దేనాన్వయః.

పుష్పాణ్యస్యా సుజ్ఞాతాని పుష్పితా- త దస్య సుజ్ఞాత మితి తారకాదిత్వాది
తచ్- కథం వృక్షధర్మస్య పుష్పవత్త్వస్య వాచో లాభఇత్యత ఆహ పుష్పితవృ
క్షవదితి॥ ఔపచారికప్రయోగఇతిభావః- ఫలితార్థమాహ శ్రూయమాణేతి॥ య
థాపుష్పితవృక్షో దృశ్యమానరమణీయస్తద్వదియం వాక్ శ్రూయమాణరమణీ
యా శ్రూయమాణం రమణీయం యస్యాస్స శ్రూయమాణరమణీయా - శ్రవణ
మాత్రమనోహరేత్యర్థః సంసారరూపదుఃఖావసానత్వాదితి భావః వాక్యం లక్షణం
యస్యాస్స వాక్యలక్షణా- వాక్యరూపేత్యర్థః- వాక్యమితి యావత్ ఆకాశాది
మత్పదకదమ్బకం వాక్యమితి బోధ్యమ్- విశేషేణ పశ్యంతి జానంతి విపశ్చితః-
పుష్పోదరాదిత్వాత్సాధుః- న విపశ్చితోఽవిపశ్చితః.

జన్తైవ కర్మఫల మితి॥ యజ్ఞాదివిహితకర్మణః ఫలం స్వర్గానుభవః స చ
దేవత్వేన జాతేనానుభావ్యః- హింసాదినిషిద్ధకర్మణః ఫలం నరకం తద్ధి నారకత్వేన
జాతేనానుభావ్యమ్- మిత్రకర్మణః ఫలం మనుష్యలోకః స హి మనుష్యత్వేన జా
తేనానుభావ్యః ఇత్యేవం కర్మఫలానుభవస్య దేవాదిజన్మపరిగ్రహపూర్వకత్వా త్క
ర్మణః ఫలం జన్తైవేత్యుక్తమ్- పరివర్తంతే భ్రమంతి- జన్మనో మరణం మరణా
జన్మచే త్యవిచ్ఛేదేన సంసరంతి త్యర్థః. ర౨, ర౩.

మూ॥ భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం తయాఽపహృతేతసామ్ ।

వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి సమాధా న విధీయతే॥

ర౪

భా॥ తేషాం భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం భోగః ఐశ్వర్యంచేతి భోగైశ్వర్యే త
యో రేవ ప్రణయవతాం తదాత్మభూతానాం తయా క్రియావిశేషబహుళయా
వాచా అపహృతచేతసాం ఆచ్ఛాదితవివేకప్రజ్ఞానాం- వ్యవసాయాత్మికా సాక్ష్య
యోగేవా బుద్ధిః సమాధా సమాధీయతే స్మిన్ పురుషోప భోగాయ సర్వమితి స
మాధి రన్తఃకరణం బుద్ధి స్తస్మిన్ సమాధా- నవిధీయతే నభవతీత్యర్థః॥ ర౪

వ్యా॥ భోగేతి॥ తయాఽపహృతచేతసాం భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం సమాధా
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి ర్న విధీయతే- తదాత్మభూతానా మితి॥ భోగైశ్వర్యాభినివి
ష్టాస్తః కరణతాదాత్మ్యాధ్యా సవతాం బహిర్ముఖానా మిత్యర్థః సమాధీయతే ని
త్యైవ్యతే ఈశ్వరేణేతి శేషః- పురుషస్య నాస్తి స్వతో భోగః అభోక్తృత్వాత్మి- న్తు అ
న్తఃకరణస్య విజ్ఞానబుద్ధ్యపరపర్యాయస్య భోక్తు స్తాదాత్మ్యాధ్యానేనైవ- యథా
హ మాఘః సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగభవాత్మనీతిసాంభోక్తృ ఆత్మని బుద్ధే ర్భోగభ
వేత్యర్థః- తస్మా త్పురుషోపభోగాయ కామాదికం సర్వమన్తఃకరణే సృష్ట మిశ్వ
రే జేతికృత్వా సమాధి రన్తఃకరణం భవతి- నచబుద్ధే ర్బుద్ధా కథం విధాన మితి
వాచ్యమ్- జ్ఞాన స్యాన్తఃకరణే విధాన మి త్యదోమాత్ -

న విధీయత ఇతి కర్మకర్తరి లకార ఇత్యాహ నభవతీతి॥ నజాయత ఇతి
యావత్ వస్తుతస్తు న విధీయతే ఈశ్వరేణాత్మనేతి శేషః తస్మైవ సర్వబుద్ధిప్రేర
కత్వాత్మమత్తః స్మృతిజ్ఞాన మపాహనజ్ఞేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ఇతి. ర౪

మూ॥ త్రైగుణ్యవిషయావేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవద్దన ।

నిర్వస్వో నిత్యసత్వస్థో నిర్భోగక్షేమ ఆత్మవాత్॥

ర౫

భా॥ య ఏవం వివేకబుద్ధిరహితాస్తేషాంకామాత్మనాం॥ త్రైగుణ్యతి॥

౧౦౬ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కుప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపతాను.

త్రైగుణ్యం సంహారో విషయః ప్రకాశయితవ్యః యేషాం వేదానాం తే వేదాః
త్రైగుణ్యవిషయాః- త్వంతు నిస్త్రిగుణ్య భవార్జన- నిష్కామో భవేత్కర్మ- ని
ర్వద్వ్యః సుఖదుఃఖహేతుభూతో సప్రతిపక్షో పదార్థా ద్వద్వ్యశబ్దవాచ్యో తతో
నిర్గుణః నిర్వద్వ్య భవ - కిచ్చ - నిత్యసత్త్వభా భవ సదా సత్త్వగుణాశ్రయో భవ-
తథా నిర్వోగక్షేమో భవ అనుపాత్త సోపాదానం యోగః ఉపాత్తస్య రక్షణం
క్షేమః యోగక్షేమప్రధానస్య శ్రేయసి ప్రవృత్తి ర్దుష్కరేత్వర్థః- అతో నిర్వోగ
క్షేమో భవ- ఆత్మవా అప్రమత్తశ్చ భవేతి- ఏష తవోపదేశః స్వధర్మ మను
భివృతః॥ రగి

వ్యా॥ త్రైగుణ్యేతి॥ త్రైగుణ్యవిషయా సంసారప్రకాశకాః-సత్త్వాదిత్రైగుణజస్య
త్వా త్సుఖదుఃఖాదిలక్షణసంసారస్య త్రైగుణ్యవ్యవదేశః- కేమామిత్యత ఆహ కా
మాత్మనామితి॥ నిర్గుణతం త్రైగుణ్యం యస్మా త్స నిస్త్రిగుణ్యః నిస్సంసారశత్యర్థః
కామస్యైవ సంసారహేతుత్వా త్ఫలితమాహ నిష్కామశ్చితి॥ సప్రతిపక్షో పరస్ప
రంప్రతిపక్షోవిత్వర్థః పదార్థా శీతోష్ణాదిరూపా- తతో నిర్గుణతే నిరాదయః క్రా
న్తాద్యర్థే పశ్యమ్యేతి సమాసః- నిర్వద్వ్యశ్చితి ద్వద్వ్యసహ శత్యర్థః- దుష్కరేతి॥
అనుపాత్తస్య ధనధాన్యాదే రుపాదానే ఉపాత్తస్య చ తస్య రక్షణే వ్యగ్రస్య సం
సారిణః కథ మ్మోక్షమాన్తే ప్రవృత్తి ర్న కథ మపీత్వర్థః-

ఆత్మవా నిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్య దేహమనోబుద్ధి పురుషాదిరూపస్య యస్యకన్యా
ప్యర్థస్య బోధకత్వం న సమ్యవతి ఆత్మరాహిత్యే ప్రసక్తేనతి హి ఆత్మవత్త్వం వి
ధేయమ్- తదేవ ససమ్యవతి- దేహాదిరూపాణా మాత్మనాం విధానాత్ప్రాగేవ స
త్త్వా దిత్వభిప్రేత్య అప్రమత్త ఇత్యుక్తమ్- మనోవాచినో బుద్ధివాచినో వా
ఆత్మశబ్దస్య తద్ధర్మే అవధానే లక్షణేతి భావః ఏషశ్చితి॥ నిస్త్రిగుణ్యిత్యాదినా ప్రా
క్ ఇత్వర్థః- స్వధర్మ మనుభివృత స్తవేత్వన్వయః॥ రగి.

మూ॥ యావానర్థ ఉదపానే సర్వత స్సమ్ముతోదకే॥
తావా సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః॥ రజ

భా॥ సర్వేషు వేదోక్తేషు కర్మసు యా న్యనన్తాని ఫలాని తాని నాపేక్ష్యంతే
తేచేత్ కిమర్థం తా నీశ్వరాయే త్యనుష్ఠీయంత ఇతి ఉచ్యతే తచ్చుణం॥ యావానితి॥
యథా లోకే కూపతటాకాదా వనేకస్మి న్ముదపానే పరిచ్ఛిన్నోదకే యావా న్యా
వత్పరిమాణః స్నానపానాది రర్థః ఫలం ప్రయోజవం స సర్వోద్ధర్మః-సర్వత స్సమ్ము
తోదకే-యోర్థ స్తావానేవ సమ్యద్యతే-తత్రా న్తర్భవతీత్వర్థః- ఏవం తావా తావ

త్పరిమాణవ సమ్మద్యతే- సర్వేషు వేదేషు వేదోక్తేషు కర్మ స్వర్థో యో యత్పరి
మాణం కర్మఫలం సోఽర్థో బ్రాహ్మణస్య సన్న్యాసినః పరమార్థతత్త్వం విజానతః
యోఽర్థో విజ్ఞానఫలం యత్ సర్వత సుష్టుప్తోదకకస్థానీయం తస్మిన్ తావానేవ సమ్మ
ద్యతే- సర్వం త దభిసమేతి యత్ప్రచ ప్రజా సాధు కుర్వన్తి యస్తద్వేద యత్స
వేదేతి శ్రుతేః- సర్వం కర్మాణుల మితిచ వక్ష్యతి తస్మాత్- ప్రాక్ జ్ఞాననిష్ఠాధికార
ప్రాప్తేః కర్మణ్యధిక్యతేన కూపతటాకాద్యర్థస్థానీయమపి కర్మ కర్తవ్యమ్॥ ౮౬

వ్యా॥ యావానితి శ్లోక మవతారయతి సర్వేష్వితి-ఫలాభావా ద్యోగమార్థో వ్య
ర్థ ఇతి ప్రప్టురాశయః ఆక్షేప సమాధానం ప్రతిజానీతే ఉచ్యతే తదితి- తచ్చబ్రహ్మ
యోగానుష్ఠానస్య ఫలమిత్యర్థః కిమిద్ధ మితి ఫలప్రయోగే ప్రత్యాదితి భావః- శ్రోతు
సావధానత్వా పాదనాయాహ శృణ్వతి వాక్యార్థః కర్మ-

యావానితి- యావ త్తావ దర్థ శబ్దానామావృత్తిః- ఉదాహరణే యావానర్థః స
ర్వత సుష్టుప్తోదకే తావానర్థః- సర్వేషు వేదేషు యావానర్థః విజానతో బ్రాహ్మణస్య
తావానర్థ ఇత్యన్వయః॥

పూర్వార్థస్య దృష్టాంతత్వాదాహ యథేతి- దృష్టాంతార్థస్య లోకసిద్ధత్వా దా
హలోకే ఇతి ఉదకం వీయతేస్మిన్నితి ఉదకస్య పానం యస్మిన్ సదితి వాప్యత్పత్త్యా
ఉదకస్యోదసస్సర్వో జ్ఞాయా మిత్యుదాదేశే సిద్ధ్యత్కుదపానమితి రూపం కిన్తదుదపాన
మత ఆహ కూపేతి- ఆదిపదా ద్వాప్యాదిగ్రహణమ్- ఉదాహరణాం నానాత్వా దాహ
అనేకస్మిన్నితి॥ కస్మాదనేకత్వ మత ఆహ పరిచ్ఛిన్నేతి॥ పరిచ్ఛిన్నత్వస్యనానాత్వప్ర
వః॥

యావానితి॥ యచ్ఛబ్దా త్పరిమాణే డవతుబ్ధిహిత ఇత్యభిప్రాయా దాహ
యావత్పరిమాణ ఇతి॥ అర్థ విశేషం దర్శయతి స్నానేతి॥ అర్థ శబ్దార్థ మాహా ఫల
మితి॥ ఫలుత్వేన లీయత ఇతి ఫలమ్- యావదర్థ మాహ ప్రయోజన మితి॥ సఇతి॥
ఏతదానుగుణ్యేన స్నానపానాది రర్థఇత్యత్ర స్నానపానాది ర్యోర్థఇతి యచ్ఛబ్దాధ్యా
హరో బోధ్యః॥

నతుయఃకశ్చనార్థ ఇత్యాహ సర్వఇతి॥ సర్వత సుష్టుప్తం వ్యాప్త ముదకం య
స్య తస్మిన్ సర్వత సుష్టుప్తోదకే అపరిచ్ఛిన్నోదకే సముద్రే ఇత్యర్థః- మూలే క్రియా
పదాభావా త్తదధ్యాత్వాత్మాహస మ్మద్యత ఇతి॥ జాయత ఇత్యర్థః- నను పరిచ్ఛిన్నో
దకే యావానర్థోఽపరిచ్ఛిన్నోదకేపి తావానర్థ ఇతి కథముచ్యతేతత్ర ఆహ తత్రాంత

౧౦౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్థవకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యపేతాను.

ర్భవతీతి పరిచ్ఛిన్నోదకానాం కూపాదీనా మపరిచ్ఛిన్నోదక సముద్రాంశత్వా ధ్వటా
కాశానాం మహా కాశాంశత్వ వదితి భావః॥

నచకథం కూపాదీనాం సముద్రాంశత్వం సముద్ర వ్యవహితత్వా దితి వాచ్యమ్॥
సముద్రమధ్యే భువ ఈశ్వరేణ స్థాపితత్వా త్సముద్ర జలస్యైవ భూగత వాపీ కూ
పేష్య నుగతత్వా న్నదీ తటాకాదిషు చ మేఘవృష్టిద్వారా తజ్జలస్యైవ వర్త
మానత్వాచ్చ- తస్మాత్లోకే యే స్థాభిః కూపే తటాకాదా వా స్నాతం జలం పీత
మితి మన్యంతే తై స్సర్వై స్సముద్ర ఏవ స్నాతం సముద్ర జల మేనపీతం భవతి
వస్తుత ఇతి భావః॥

ఉత్తరార్థస్య ద్వైత్వానికత్వా దాహ ఏవ మితి॥ తావ చ్ఛబ్దస్య పూర్వ మను
క్తార్థత్వా దాహ తావ త్పరిమాణ ఇతి॥ వేదేషు ఫలాభావా దాహ వేదోక్తేషు క
ర్మస్యితి॥ యజ్ఞాదిష్టిత్యర్థః- యావా నిత్యస్యాత్రాప్యన్వయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ య
త్పరిమాణ మితి- కర్మఫలం స్వగ్రాదికమ్- యోగ ఇతి యచ్ఛబ్దస్య కత్వాదాహ
సోర్థ ఇతి॥ ఇదం చ య త్తచ్ఛబ్దస్య మన్వయసౌష్ఠవాయ భాష్యకాగై రధ్యా
హృతమ్-

నాయం జాతి మాత్ర వాచీ బ్రాహ్మణశబ్దోఽముఖ్యః కిన్తు ముఖ్య ఏవేత్యా
హ సన్న్యాసిన ఇతి॥ జన్మనా జాయతే శూద్రః కర్మణా జాయతే ద్విజః వేదపాఠేన
విప్ర స్సాస్య ద్బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రాహ్మణ ఇతి వచనాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య చ వేదాంతశ్ర
వణా ద్యధీనత్వా త్తత్రచ శాన్తో దాంత ఉపరత ఇతి సన్న్యాసిన ఏవాధికారా ద్బ్రా
హ్మణో నిర్వేదమాయా దితి బ్రాహ్మణజాతీయస్యైవ సన్న్యాసే ధికారాచ్చ బ్ర
హ్మజ్ఞానిబ్రాహ్మణ సన్న్యాసి పరవచ ముఖ్యో బ్రాహ్మణ శబ్ద ఇతి భావః- బ్రహ్మ
ణో యం బ్రాహ్మణః- వేద్యవేదిత్యభావరూపసమృద్ధే కేష తస్యేద మిత్యణ్
బ్రహ్మవి దిత్యర్థః॥

న చ బ్రాహ్మణా జాతా వితి పాణిని సూత్రా దజాతౌ బ్రాహ్మ ఇతి స్యా
దితి వాచ్యం తత్ర బ్రహ్మశబ్దస్య పులింగస్య హిరణ్యగర్భార్థకస్య గ్రహణాత్- అత్ర
బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్యాచ్చ- అతఏవా జాతౌ కిం బ్రాహ్మణో నారద ఇతి
ప్రత్యుదాహృతమ్ ఉత్సక్తా న్నారదో జగ్జ్ఞే ఇతి హిరణ్యగర్భార్థ భవత్వా న్నారద
స్య కిచ్చ బ్రాహ్మణో స్యముఖ మానీ దితి శ్రుతిశ్చ । బ్రాహ్మణాది జాత్యుత్పత్తి
హేతుం సాకార మేవ పురుషం నిర్దిశతి న తు నిరాకారం బ్రహ్మ తస్య ముఖాద్య
వయవాభావాత్ ॥

న చ బ్రాహ్మణశబ్దో బ్రహ్మజ్ఞానిన మేవ వక్తి న తు సన్న్యాసిని మితి వాచ్యమ్ అసన్న్యాసిన్ బ్రహ్మజ్ఞానిత్వాభావాత్ - న చ గృహస్థో జనకాది బ్రహ్మజ్ఞానేవేతి వాచ్యం జనకాదే ర్యది బ్రహ్మవిత్త్వేన బ్రాహ్మణత్వం స్యాత్ తస్మా కర్మగత ఫలాభిసంధి కర్తృత్వ పరిత్యాగేన సన్న్యాసిత్వ మపి స్యాత్ జనకాదేః కర్మాకర్మైవే త్యుక్తత్వాత్ - కర్మణ్య భిషవ్యో పి నైవ క్షిప్య త్కరోతి స ఇతి మూల ఏవ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ- కర్మణా మకర్తృత్వంహి సన్న్యాసః- తస్మా ద్బ్రాహ్మణ సన్న్యాసేవ॥

అస్తు వా నూత్రగతబ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మ వాచిత్యమ్ తథాపి న కాచిదత్రానుపపత్తిః- బ్రాహ్మణ జాతీయ స్వేవ సన్న్యాస ఇత్యుక్తిత్వాత్ - న చైవం బ్రాహ్మణస్య త్వస్య బ్రాహ్మణజాతీయో గృహస్థాది రప్యర్థ సన్న్యాదితి వాచ్యం విజానత ఇతి విశేషణాత్ - విజాన త్వంహి బ్రహ్మవిత్త్వం తచ్చా సన్న్యాసిన్ న భవత్యేవేతి॥

ఏతేన బ్రాహ్మణస్య వైదికస్యేతి రామానుజోక్తార్థః పరాస్య- తస్య తత్త్వ విజ్ఞానాభావేన విజానత ఇతి విశేషణా సాజ్ఞత్య ప్రసక్తాత్ - న చ వేదవిన్ వైదికా ఏవ బ్రహ్మవిద ఇతి వాచ్యం వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య దస్తీతి వాదినః- త్రైగుణ్యవిషయా వేదా ఇతి వేదవిదా మబ్రహ్మవిత్త్వస్య వేదానాం త్రైగుణ్య పరత్వస్య చ భగవతై వోక్తత్వాత్॥

యత్త్వత్ర వేదాంతదేశికః బ్రహ్మనితీతి నిరుక్త్యా బ్రాహ్మణః శకన్ధ్యాదిషు పరరూపం వక్తవ్య మితిపర రూపే కృతే ప్రజ్ఞాదిత్వా దణ్ణత్యయే చ బ్రాహ్మణ ఇతి రూప మ్భవతి బ్రహ్మ చాత్ర వేద ఇతి॥

తత్తుచ్ఛమ్ ప్రజ్ఞాదిషు బ్రహ్మణశబ్దాభావాత్ - బ్రహ్మణ ఇతి క్వాపి ప్రథమాంత పద ప్రయోగాభావేన ప్రజ్ఞాదిషు శకన్ధ్యాదిషు వా ఆకృతి గణత్వేన తద్గ్రహణాయోగాత్ ప్రసిద్ధపదప్రయోగనిర్వహణాయ హి స్వీకృత ఆకృతిగణః- క్షిప్య బ్రహ్మనితీతి వ్యుత్పత్తౌ కర్మణ్యణ్ స్యాత్ తతస్మి వృథా బ్రహ్మణ ఇత్యేవస్యాదితి॥

కిం విజానతో త ఆహ పరమార్థ సత్త్వమితి- బ్రహ్మేత్యర్థః విజానదర్థస్య న జ్ఞానఫలత్వా దాహ విజ్ఞానఫలమితి॥ పూర్వోక్త దృష్టాంత వాక్యేనేన కేన పదార్థేన సహస్య బిమ్బప్రతిబిమ్బభావోత ఆహ యత్సర్వత ఇతి॥ సర్వత సమ్యుతోదకఫల స్థానీయమిత్యర్థః- విజ్ఞానస్యైవ సర్వత సమ్యుతోదక స్థానీయత్వా దితి భావః స్థానీ

౧౧౦ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీకాబ్జరభాష్యపేతాను.

యం తుల్య మిత్యర్థః తస్మిన్నితి విజ్ఞాన ఫలే అపరిచ్ఛిన్నే బ్రహ్మసద్దే ఇత్యర్థః బ్రహ్మ సద్బలక్షణమోక్షస్వైవ విజ్ఞానఫలత్వా దితి భావః- తావా నేవ సమృద్ధ్యత ఇతి త త్రైవా స్తర్భవతి ఏతస్యై వానస్తస్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తితిశ్రుతేః అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మసద్దాంశత్వా త్పరిచ్ఛిన్న స్వగ్రాది విషయానుభవ జన్యానద్దానా మితిభావః॥

నను కర్మఫలం జ్ఞానఫలే స్తర్భవతీత్యత్రకిం ప్రమాణమత ఆహ సర్వమితి॥ ప్ర జా యత్కించ సాధు సత్కర్మ కుర్వన్తి- తత్సర్వం స ఇతిశేషః అధిసమేతి ప్రాప్నోతి క స స ఇత్యత ఆహ యస్తద్వేదేతి॥ కిన్తదిత్యత ఆహ యత్సవేదేతి స రైకోవ్య యద్వేద తద్బ్రహ్మ యో వేద స తత్త్వవిత్ప్రజాకర్తృకసర్వసాధుకర్మఫలా ప్రాప్నోతి త త్వవిత్ప్రాప్త బ్రహ్మసద్దాంశత్వా త్ప్రజా సాధుకర్మఫలభూతానస్త స్యేతి భావః- స్మృతిమపిప్రమాణయతి సర్వమితి॥ సర్వం కర్మాఖిలంపార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యత ఇతి గీతా శ్లోకః- జ్ఞాన ఫలే కర్మ ఫలస్యాస్తర్భవా ద్జ్ఞానే కర్మణః పరిసమాప్తి రిత్యర్థః॥

అయ మత్ర భాష్య పదాన్వయః- యథా ఉదపానే యావా న్యోర్థః స స ర్యోర్థః సర్వత స్సంప్లుతోదకే యోర్థ స్తావా నేవ సమృద్ధ్యతే- ఏవం సర్వేషు వేదేషు యావా న్యోర్థః సో ర్థః విజానతో బ్రాహ్మణస్య యోర్థః తావా నేవ సమృద్ధ్యతే॥ ఇతి॥

శ్లోక వ్యాఖ్యా ముపసంహరన్ ఫలితమాహ తస్మాదితి- సముద్ర ఫలే కూ పఫలస్యేవ విజ్ఞానఫలే కర్మఫలస్యా స్తర్భవా దిత్యర్థః- అధిక్యతేన కర్మ కర్తవ్య మిత్యన్వయః- క్వాధిక్యతేనే త్యత ఆహ కర్మణీతి- కియత్సర్వస్త మతఆహ ప్రాగి తి జ్ఞాననిష్ఠాయాం యావతా కాలేనా స్యాధికారో భవతి తావ త్సర్వస్త మిత్య ర్థః- జ్ఞాననిష్ఠా ధికార ప్రాప్త్యనంతరస్తు కర్మ నైవ కర్తవ్య మితి భావః- కీదృశం కర్మే త్యత ఆహ కూపేతి- అర్థ శబ్దో త్ర వస్తు వాచ్యేవ న తు ఫల వాచీ- కూప తటాకాదిస్థానీయ మిత్యర్థః- అపి శబ్దో ద్విజ్ఞానా దల్పత్వేన కర్తు మయుక్త మ పీతి గమ్యతే- విజ్ఞానేధికారాభావా దితిభావః॥

నను కిమర్థం కర్మయోగానుష్ఠాన మితి యదాదా వాక్ష్మీప్తం తస్య కిం స మాధాన మాయాత మితి చే దుచ్యతే- మోక్షప్రదాయాం జ్ఞాననిష్ఠాయా మధికా రాభావా త్తదధికారసిద్ధ్యర్థం కర్మయోగా నుష్ఠాన మితి న చ నాయం సమా ధానార్థో మూలా దాయాతితి వాచ్యమ్- అర్థా దేతత్పిద్యే॥

తథాహి- విజ్ఞాన మేవ సర్వై స్సమృద్ధ్యం సముద్రఫలే కూపఫలస్యేవ

విజ్ఞానఫలే బ్రహ్మనందే ఏవ సర్వకర్మఫలవిషయానన్దానా మన్తర్భవాత్ - త
చ్చ విజ్ఞానం కర్మయోగానుష్ఠానం వినా దుస్సమ్పాద మితికృత్వా ముముక్షుణా
విజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం కర్మయోగో నుష్ఠేయ ఇతి ఏవం జ్ఞానప్రాప్తిద్వారా అపరిచ్ఛిన్న
బ్రహ్మనందప్రాప్తి హేతుత్వా తత్తత్త్వద్రఫలాన్య నభిసన్ధాయ విహితాని కర్మా
ణ్య ధిక్మజేన కర్తవ్యానీతి పరమార్థః॥

అత్ర భాష్యే కర్మఫలమిత్యస్య అనభిసంహితకర్మఫలం చిత్తశుద్ధి ర్వా
పార్థిత్యర్థః- కూపతటాకాద్యర్థ స్థానియమిత్యస్య కూపతటాకాదా యోర్థః
స్నానపానాదిక్రియా తత్తుల్య మిత్యర్థః- తతశ్చ సముద్రే సింహాసుః పురుషః య
థా సముద్రస్నానాధికారసిద్ధ్యర్థం సముద్రస్నానా త్రాప్తా కూపతటాకాదా
స్నానాచమనాదిక్రియాం కరోతి తథా ముముక్షుః పురుషః మోక్షసాధనజ్ఞాన ని
ష్ఠాధికార సిద్ధ్యర్థం తతః ప్రాగఫలాభిసంధి విహితం కర్మ కుర్యాత్ - స యథా కూ
పాది స్నానా నన్తరం సముద్రే స్నాని దేహస్య శుద్ధత్వాత్ - తథా యం కర్మ
యోగా నుష్ఠానా నన్తరం జ్ఞాన నిష్ఠాం ప్రాప్నుయా చ్చిత్తస్య శుద్ధత్వాత్. య
థా తస్య కూపాది స్నాన జం ఫలం సముద్ర స్నాన ఫలే ఏవా న్తర్భవతి సముద్ర
స్నానాతిరిక్త కూపాది స్నాన జన్యఫలా భావాత్ తథా ౭స్యాపి కర్మఫలం విజ్ఞాన
ఫలే ఏవా న్తర్భవతి- ఏవశ్చ కూప స్నాన సముద్ర స్నానయో రివ కర్మ జ్ఞానయో
గయో రన్యుపబీవ్యోపజీవకభావః కూపస్నానసాధ్యత్వాత్సముద్ర స్నానస్య
కర్మయోగసాధ్యత్వా చ్చ జ్ఞానయోగస్య ఉభయోః ఫల విషయే తు హస్తీ మ
శకాన్తర మస్త్యేవ- కూపస్నానస్య దేహమలాపకరణమాత్రఫలకత్వా త్సము
ద్రస్నానస్య చ సర్వనదీనదీస్నానజన్యమహాఫలకత్వాత్ - తథా - కర్మయో
గస్య చిత్త శుద్ధి మాత్ర ఫలకత్వా ద్విజ్ఞానస్య చ నిరతిశయానందమోక్షయాపప
రమపురుషార్థఫలకత్వాదితి కేచిద్వర్ణయన్తి॥

అస్మిన్పక్షే- కిమర్థం కర్మయోగానుష్ఠాన మిత్యాక్షేపస్య సముద్రస్నానా
ధికారసిద్ధ్యర్థం కూపాదిస్నాన మివ జ్ఞాననిష్ఠాధికారసిద్ధ్యర్థం కర్మయోగానుష్ఠా
న మితి కణ్ఠోక్త మేవోత్తరం సిద్ధ్య-

నను కూపే పశ్య పయోనిధా వపి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జల మితి న్యాయేన-
పిపాసు రుదకపానే యావత్పరిమాణం జలం పిబతి సర్వత స్సమ్ముత్రోద
కే పి తావ త్పరిమాణ మేవ జలం పిబతి న చ సముద్రజల మపేయ మితివాచ్యం
బాష్పభూతస్య సముద్ర జలస్య పేయత్వాత్ - ఇత్యనేనోచ్యత ఇతిచేత్ మైవమ్-

౧౧౨ శ్రీభగవద్గీతానుభాష్యార్కప్రకాశవిలసితశ్రీశాంబరభాష్యపేలాను.

దాక్షాన్ని కాననురోధాత్మకృతస్వార్థస్యనచ దాక్షాన్ని కేపి సర్వేషు వేదోక్తేషు కర్మ
నుయావత్ఫలం లభతే కర్మ తావదేవ సన్నాస్యసీ విజ్ఞానేఫలం లభత ఇత్యర్థో వాచ్య
ఇతి వాచ్యమ్- కర్మఫలేభ్య స్వగ్రాదిభ్యోఽనిత్యేభ్యః విజ్ఞానఫలస్య మోక్షస్య
నిత్యస్య పరమోత్కృష్టత్వాత్-

అతపవ హి యదహరేవ విరజే తదహరేవ ప్రవజే దితి శ్రుత్యా కర్మ ఫ
లేషు స్వగ్రపశు పుత్రాదిషు క్షయిష్ణుత్వసాతిశయత్వాదిదోషదర్శనేన యస్య పు
రుషస్య యస్మిన్నహని విరాగోజాయతే స తస్మిన్నేవాహ ని సన్నాస్యసం స్వీకు
ర్యా దిత్యుక్తమ్- అన్యథా విజ్ఞానఫలస్యాపి కర్మఫలతుల్యత్వే అథాతో బ్రహ్మ
జిజ్ఞాసే త్యారబ్ధం వేదాస్త శాస్త్రం వ్యర్థం యవ స్యాత్ అథాతో ధర్మ జిజాసే తి
పూర్వ మిమాంసా శాస్త్రేణైవ స్వగ్రాది లాభాత్-

స చ వ్యర్థం భవతు కో దోష ఇతి వాచ్యం తరతి శోక మాత్మవిత్- బ్ర
హ్మవిద్రుప్త్యైవ భవతి ఆత్మావాఽరే ద్రుప్తవ్యః ఇత్యాది జ్ఞాన తత్ఫలవిధాయక
శ్రుతితత్పరోధాత్- తస్యావ్యక్తీకారేను భవ విరోధో బలవాన్ జాగర్తి- క
ర్మిణాం దుఃఖాత్మకసంసారస్యా నుపరమదర్శనాత్ సన్నాస్యసినాం తదుపరమేణ
నిరతిశయాత్మానందానుభవదర్శనాచ్చ- తస్మా ద్విజ్ఞానఫలకర్మఫలయో ర్హస్తి
మశకయో రివ మహదస్తరమ్- న చా నభిసంహిత ఫలానాం కర్మణాం మోక్షః
ఫలమితి వాచ్యం చిత్తశుద్ధే రేవ ఫలత్వాదితి.

అత్ర- యథా గక్తాయమునాదితత్తన్నదీన్నానాదిజన్యాని తాని తాని
ఫలాని సముద్ర స్నానాదే దేకస్థా దేవ పురుషస్య భవన్తి తథా తత్తత్కర్మ జన్యా
హైరణ్యగర్భా ద్యానందా ఏకస్థా దేవ బ్రహ్మజ్ఞానా ద్విదుషో భవన్తి తి కతిచి ద్వ
ర్ణయన్తి-

యత్త్వాహ రామానుజః స చ వేదోదితం సర్వం సర్వస్యా పాదేయం య
థా సర్వార్థ పరికల్పితే సర్వత స్సమ్ముతోదకే ఉదపాసే పిపాసో ర్యావా సర్థః
యావ దేవ ప్రయోజనం పానీయం తావ దేవతే నోపాదీయతే స సర్వమేవం సర్వే
షు చ వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతో వైదికస్య ముముక్షో ర్యదేవ మోక్షసాధనం
త దేవోపాదేయం నాన్య

తస్మాన్దమ్ సర్వత స్సమ్ముతోదకశబ్దా త్సర్వార్థ పరికల్పితత్వరూపాథాలా
భాత్- కూపాదే స్నానాదియత్కిచ్చి దధపరికల్పితత్వేన సర్వార్థ పరికల్పితత్వా

భావాచ్చ న హి స్త్రీపశ్వాదికామస్య కూపాదినా యః కశ్చి దర్థః సర్వశబ్దస్య సజ్జీ-చశ్చ నన్యాయః॥

తథా యావత్ప్రయోజనం తావత్తేనోపాదీయత ఇత్య ప్యయుక్తం జలస్యైవోపాదేయత్వేన ప్రయోజనస్యా నుపాదేయత్వాత్ ప్రయోజనవాచినోర్థశబ్దస్య జలవాచిత్యాభావాత్ యావత్కాశేన జలేన ప్రయోజనం తావదేవ జలం తేనోపాదీయత ఇతి నక్తవ్యత్వాత్ న చ తథైవ వదామితి వాచ్యం యావా నితి ప్రథమాంతపదసత్వాత్ - తేనేతి ఉపాదీయత ఇతి చ కర్మక్రియయో ర్ద్వయో ర్మూలా ద్భూహిః కల్పితత్వాత్ ॥

సిపాసో రితి చ నియన్తు మశక్యం సిష్టాస్వాదిసత్వాత్ - యది సిపాసో రిత్యుదాహరణార్థం తస్మా ఆరామ సేచనేచ్ఛో రపి గ్రహణంస్యాత్ ॥ నచేష్టాపత్తిః తస్య సర్వేణాపి కూప జలేన ప్రయోజనసత్వాత్ - తావ దేవ తేనోపాదీయతే న సర్వ మితి వక్తు మశక్యత్వాత్.

తథా బ్రాహ్మణశబ్దా ద్వైదికార్థలాభః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః విజానత ఇతి శబ్దా చ్చ న ముముక్షులాభః- వేదవాదరతానాం వైదికానాం బహూనాం కామాత్మనా మేవ దర్శనాత్ - వైదిక స్వాభాతో ధర్మ జ్ఞానే తి కర్మస్వేన ప్రవృత్తత్వేన ముముక్షుత్వాసమ్భవాత్ - శ్రేష్ఠిగుణ్యవిషయా వేదా నిస్సైగుణ్యో భవాద్భూనేతి భగవతైవ వైదికత్వస్య కామహేతుత్వేన దూషితత్వాత్ - నిష్కామస్యైవ ముముక్షుత్వాచ్చ- నిష్కామస్తు న వైదికః కిన్తు వేదాన్త్యేవేతి సిద్ధాంతాత్.

యో విశేషేణ శాస్త్రతత్త్వం విజానాతి స హి విజాన నిత్యుచ్యతే స చ ముక్త ఏవేతి కిమితి ముముక్షుత్వ న స్య- త్వయా పి నిత్యముక్తానా మనన్త గరుడాదీనా మిశ్వరస్య చ విజానత్త్వ మభ్యుపగతమ్ కిచ్చ ముముక్షో రేవ జ్ఞానే ధికారః- ముముక్షుర్హి వేదాన్త శ్రవణాదికం కృత్వా త మాత్మానం విశేషేణ జానాతీతి కథం విజానత్త్వస్యైవ ముముక్షుత్వమ్ ముముక్షుత్వానన్తర భావ్యత్వాద్విజ్ఞానస్య.

యదేవ మోక్షసాధనం తదేవోపాదేయ మితి సర్వ మపి వాక్యం మూలాద్భూహిః కల్పితత్వా త్సుతరా మప్రమాణమ్.

వేదాన్తేష్వేవ మోక్షసాధనజ్ఞానశ్రవణా ద్వేదేషు మోక్షసాధనమిత్య ప్యయుక్తమ్ వేదేష్వేవ మోక్ష సాధనస్యాపి ధర్మాదిసాధనయజ్ఞాదే రివ శ్రవణే

౧౧౮ శ్రీభగవద్గీతాను-భాష్యార్కప్రకాశవిలసిత శ్రీశాంకరభాష్యోపేతాను.

ఇత్యర్థ మాహ- అత్రోపపత్తి మాహ జహల్లక్షణయేతి వేదాంతదేశికశ్చ యత్ - త దుభయం తుచ్ఛమ్ లక్షణాశ్రయణస్య దుష్టత్వాత్ - బుద్ధియుక్తా దిత్యన్తేనైవే ప్రసిద్ధా బుద్ధియోగయుక్తాదిత్యస్యా సర్వకార్యచ్చ- ౮౯

మూ॥ బుద్ధియుక్తో జహతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్॥ ౯౦

భా॥ సమత్వబుద్ధియుక్తస్స స్వధర్మమనుతిష్ఠత్వం ప్రాప్నోతి తచ్ఛృణు॥ బుద్ధియుక్తః కర్మణి సమత్వ విషయయా బుద్ధ్యా యుక్తో బుద్ధియుక్తః - జహతి పరిత్యజతి-ఇహ స్థి లోకే-ఉభే సుకృతదుష్కృతే పుణ్యపాపే సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణ- తస్మాత్సమత్వబుద్ధియోగాయ యుజ్యస్వ ఘటస్య- యోగోహి కర్మసు కౌశలం స్వధర్మాభ్యేషు కర్మసు వర్తమానస్య యా సిద్ధ్యసిద్ధ్యో సమత్వబుద్ధిః - ఈశ్వరార్పితచేతస్తయా తత్కౌశలం కుశలభావః- తద్ధి కౌశలం యత్ బద్ధస్వభావాన్యపి కర్మాణి సమత్వబుద్ధ్యా- స్వభావాన్నివర్త్యంతే-తస్మాత్సమత్వబుద్ధియుక్తో భవత్సమ్॥ ౯౦

వ్యా॥ బుద్ధీతి॥ బుద్ధియుక్తః పురుష ఇహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే జహతీ త్యన్వయః- కర్మణి సమత్వ న్నామ కర్మజన్యసిద్ధ్యసిద్ధ్యో సమత్వం తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్- అథవా ఫలపరిత్యాగాన్నిత్యేషు నైమిత్తికేషు కామ్యేషు చ కర్మసు సమత్వబుద్ధిః - సర్వేషామపి సత్త్వశుద్ధి రూపైకఫలకత్వేన సమత్వాత్-

నను తద్విద్వాత్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి తిశ్రుత్యా ఆత్మ విద ఏవ పుణ్యపాపపరిత్యాగశ్రవణా త్కథం కర్మ యోగినః పుణ్యపాపవిధూనన మత ఆహ - సత్త్వశుద్ధి జ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణేతి॥ సత్త్వశుద్ధ్యా యద్జ్ఞానం తత్ప్రాప్తిద్వారేణ సత్త్వశుద్ధిపూర్వకజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణేతి త్యర్థః- కర్మయోగా త్సత్త్వశుద్ధిస్తతో-జ్ఞానప్రాప్తిస్తయా సుకృతదుష్కృతపరిత్యాగ ఇతి భావః- స్వభావా దితి బద్ధకర్మరూపా త్వస్వభావా దిత్యర్థః.

యత్తు రామానుజః బుద్ధియోగయుక్తఇతి॥ యోగో బుద్ధి యోగః కౌశల మతినామర్థ్య మతినామర్థ్యసాధ్య ఇత్యర్థఇతి.

తత్తుచ్ఛమ్ - బుద్ధిశబ్దా ద్బుద్ధియోగరూపాథ్యాలాభాత్ - ప్రకృత యోగస్య కర్మ యోగత్వేన బుద్ధియోగ శబ్ద వాచ్యత్వా భావాత్- బుద్ధియోగో హి జ్ఞానయోగః బుద్ధే జ్ఞాన పర్యాయత్వాత్- న చ బుద్ధియోగా దితి పూర్వశ్లోకా ద

త్ర బుద్ధే ర్బుద్ధి యోగార్థ బోధకత్వ మితి వాచ్యమ్ తత్రాపి బుద్ధియుక్తా దిత్యేవార్థస్య సిద్ధాంతిత్యాత్ యోగః కాశల మితి పద ద్వయస్య స్వారసికం సామానాధి కరణ్యం భజ్జయిత్వా కాశలసాధ్యుతి లాక్షణికార్థ స్వీకార స్వాప్రమాణత్వాచ్చ. ౧౦

మూ॥ కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః
జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛన్త్యనామయమ్॥

౧౧

భా॥ యస్తాత్ ॥ కర్మజమితి॥ కర్మజం ఫలం త్యక్త్వైతి వ్యవహితేన సమ్మన్తః॥ ఇష్టానిష్టదేహప్రాప్తిః - కర్మజం ఫలం కర్మభ్యో జాతం - బుద్ధియుక్తాః - సమత్వబుద్ధియుక్తాః హి యస్తాత్ - ఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య - మనీషిణః జ్ఞానినో భూత్వా జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః జన్మైవ బన్ధో జన్మబన్ధః తేన వినిర్ముక్తాః జీవన్తవన జన్మబన్ధవినిర్ముక్తా స్సన్తః పదం పరమం విష్ణో ర్మోక్షాఖ్యం గచ్ఛన్తి - అనామయం సర్వోపద్రవరహితమిత్యర్థః - అథవా బుద్ధియోగా ధనజ్ఞయేత్వారభ్య పరమార్థదర్శనలక్షణైవ సర్వతస్సమ్ముతోదకస్థానీయా కర్మయోగజసత్వశుద్ధిజా బుద్ధిః దర్శితా - సాక్షాత్సుకృతదుష్కృతప్రహాణాది హేతుత్వశ్చనణాత్ ॥

౧౧

వ్యా॥ బుద్ధియుక్తాః పురుషాః కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణ స్సన్తః జన్మబన్ధవినిర్ముక్తా అనామయం పదం గచ్ఛన్తీత్యన్వయః జ్ఞానినో భూత్వైతి చిత్తశుద్ధిద్వారా ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠాం ప్రపద్యేత్యర్థః - గచ్ఛన్తీతి వర్తమాననిర్దేశాదాహ జీవన్తవవేతి - ఆన్యథా హి గమిష్యన్తీతి వక్తవ్యం స్వాత్ తద్విష్ణోః పరమం పద మితి శ్రుతే రాహ విష్ణో రితి॥ కిన్తత్పద మత ఆహ మోక్షాఖ్య మితి॥ సచ్చిదానందలక్షణం స్వరూప మిత్యర్థః - ఆత్మన్య నాత్మా ధ్యాసహితో రవిద్యాయా అహం బ్రహ్మాతి విద్యయా తేజసా తిమిరస్యేవ నాశే సతి సచ్చిదానందబ్రహ్మత్వసాక్షాత్కారో జాయతే స ఏవమోక్ష ఇత్యుచ్యతే - స చ జీవద్దశాయామేవ సులభః - శమదమాదిసామ్యైకతమనస్సాధ్యత్వా ద్విద్యాయాః బ్రహ్మవిద్రుష్టైవ భవతీతి విద్యాయా అవ్యవహితఫలత్వాచ్చ మోక్షస్య.

స చ విదేహకై వల్యస్య మోక్షస్య కథం జీవద్దశాయాం లాభ ఇతి వాచ్యమ్ - ఆత్మన స్సర్వదాపి విదేహత్వాన్నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్త మశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయ మిత్యాది శ్రుతేః సదేహత్వస్య చా విద్యాసిద్ధత్వాత్ - విద్యయా ఆత్మని సదేహత్వభ్రాన్తిమాత్రస్యైవ నివర్త్యత్వాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తే రాప్తోపదేశనివర్త్యత్వత్ - తస్మా దవిక్రియే ఆత్మని స్వయంప్రుభే కాలత్రయేపి బద్ధ తద్దేతు సజ్జాభావా త్సిద్ధా జీవన్ముక్తి రాత్మజ్ఞస్య.

నను సుకృతదుష్కృతే జహతి- అనామయం పదం గచ్ఛన్తితి సాక్షా
జ్ఞానఫలస్య సుకృతదుష్కృత ప్రహణస్య పరమపదప్రాప్తేషు ప్రోక్తత్వా
న్నాత్ర కర్మయోగప్రసజ్ఞాన మతీహౌచిత మిత్యత ఆహ అథవేతి॥ అయం చ శ్లో
కా నా మర్థః- హే ధనశ్చయ బుద్ధియోగా జ్ఞానయోగా త్సాంఖ్యయోగా దిత్వ
ర్థః- కర్మ కర్మయోగః దూరేణా వరం హి తస్మా ద్భుద్ధౌ సాంఖ్యశరణ మన్విచ్ఛ క
ర్మఫలహేతవ స్త్వతీవ కృపణాః కర్మయోగనిష్ఠాస్తు నాతివకృపణాః అఫలహేతుత్వా
దిత్వర్థః- బుద్ధియుక్తః సాంఖ్యబుద్ధియుక్త ఇహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే జహతి-తద్వి
ద్వాః పుణ్యపాపే విఘ్నాయేతి శ్రుతే- తస్మాత్త్వం యోగాయ సాంఖ్యబుద్ధిజనకకర్మ
యోగాయ తావద్యుజ్యస్వ- యోగః కర్మసు కాశల మిత్యనతిరిక్తార్థమ్- బుద్ధియు
క్తా సాంఖ్యజ్ఞానయుక్తా మనీషిణో విద్వాంసః- కర్మజం ఫలం త్వత్త్వా కర్మశ్యాగ
ద్వారా తత్ఫల త్యాగం కృత్వేత్వర్థః- జన్మబంధవినిర్ముక్తాస్సంతః అనామయం ప
దంగచ్ఛ
శ్మి.

పరమార్థ దర్శనం పరతత్త్వజ్ఞానం లక్షణం స్వరూపం యస్యాస్స పరమార్థ
దర్శనలక్షణా కర్మయోగజా సత్త్వశుద్ధిః తజ్ఞా కర్మయోగజ సత్త్వశుద్ధిజా-బుద్ధిః
సాంఖ్యబుద్ధిత్వర్థః దర్శితా భగవతేతి శేషః తత్ర హేతు మాహ సాక్షాదితి కర్మయో
గస్య పరమస్వరూప సుకృతదుష్కృతప్రహణాదిహేతుత్వ మస్మిన్ తు సాక్షాత్-
జ్ఞానయోగస్య తు సాక్షాత్తద స్థితికృత్వా ప్రకృతశ్లోకేషు సాక్షాత్తద్ధేతుత్వ శ్రవ
ణా త్సాక్షాత్తద్ధేతుత్వ వా సాంఖ్య యోగ ఏవేహ పుష్క ఇతిజ్ఞేయ మితిభావః.

మూ॥ యదా తే మో హకలిలం బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి ।

తదా గన్తాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్యచ॥

౧౨

భా॥ యోగానుష్ఠానజనితసత్త్వశుద్ధిజా బుద్ధిః-కదా ప్రాప్యత ఇత్యుచ్యతే॥ య
దేతి॥ యదా యస్మిన్ కాలే - తే తన- మోహకలిలం మోహాత్మక మవివేకరూపం
కాలుష్యం- యేనాత్మానాత్మవివేకబోధం కలుషీకృత్య విషయం ప్రత్యంతఃకరణం ప్ర
వర్త్యతే తత్తవబుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి వ్యతిక్రమిష్యతి- శుద్ధభావ మాపవృత్తతదిత్య
ర్థః- తదా తస్మిన్ కాలే- గన్తాసి ప్రాప్తాసి నిర్వేదం వై రాగ్యం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య
చ-తదా శ్రోతవ్యం శ్రుతం చ నిష్ఫలం ప్రతిభా తీత్యభిప్రాయః॥

౧౩

వ్యా॥ యదేతి యదా తే బుద్ధిః మోహ కలిలం వ్యతితరిష్యతి- తదా శ్రోత
వ్యస్య శ్రుతస్య చ నిర్వేదం గన్తాసి- కాలుష్యమేవ కార్యద్వారా దర్శయతి యేనేతి
ఆత్మానాత్మవివేకరూపాబోధోజ్ఞానం తథ కలుషీకృత్య అపహృత్య విషయం శబ్దాది

11018

